

საქილ

1967

ՄԻՈՆ

ԽԱ.

ՏԱՐԻ-ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐԹՆԱԿԱՆ. ԳՐԱԿԱՆ. ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԿԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

«سور» مجلة زمنية شريفة، دينية، أدبية، ثقافية.

“SION” ARMENIAN MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE, PHILOLOGY.

1967

Մարտ-Ապրիլ

Թիւ 3 - 4

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Վ Ե Ր Ա Ր Ա Ց Ո Ւ Ո Ղ Վ Ե Ր Ք Ե Ր

Վասն Սիոնի ոչ լռեցից եւ վասն Երուսաղէմի ոչ ներեցից,
մինչեւ ծագեսցէ իբրեւ զոյս արդարութիւն եւ փրկութիւն հոբաւ:
Եսայի կթ.

Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Գանձատունէն հանուած
եւ ապա Լոնտոն տարուած եւ անուրդի տրուած քաներեք հալ-
կական ձեռագրերու զգայացունց յուրը համաշխարհային մամու-
լին նիւթ եղաւ, սրելով հետաքրքրութիւնը օտարներու եւ արիւ-
նելով սիրտերը բոլոր Հայերուն անխտիր:

Ամբողջ Հայ ժողովուրդը, թէ Մայր Հայրենիքի եւ թէ
Սփիւռքի բոլոր երկրամասերուն վրայ, գլխաւորութեամբ Նորին
Ս. Օծուրիւն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի, Անքիլիասի Խորէն
Վեհիւն, եւ Ֆրանսայի, Անգլիոյ եւ Ամերիկայի կրօնական եւ ազ-
գային մարմիններու, ոտքի ելան, պաշտպանելու Հայ արուես-
տին եւ մշակոյթին անփոխարինելի նշխարները, որոնք հասա-
րակ անուրդի առարկայ եղած էին ծանօթ բայց օտար այդ ուստա-
նին մէջ:

Երուսաղէմի Պատրիարքարանը իր հարստար եւ խմատուն

ներկայացուցիչ Գեր. Տ. Շահէ Սրբազանին միջոցաւ, ինչպէս նաեւ օժանդակութեամբը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի պատուիրակներուն, Գեր. Տ. Տ. Սերովբէ եւ Պսակ Արքեպիսկոպոսներուն, Լոնտոնի մեր Հայ գաղութի պատուական ներկայացուցիչներուն, եւ Տիար Ալէքս Մանուկեանի, Տիար Երուանդ Հիւսիսեանի նման մեծ Հայերուն, ըրին իրենց լաւագոյնը, ազատագրելու եւ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան վերադարձնելու անգտանելի այդ գանձերը: Հոս մասնաւոր շնորհակալութեան եւ երախտագիտութեան պարտք ունինք ազնուաշնորհ Օր. Սիրարփի Տէր-Ներսէսեանին, որ առաջին ֆանչցոդն ու ահագանգ հնչեցնողը եղաւ, ամէնուրեք հասցնելով իր ձայնը, թէ անուրդի տրուած ձեռագրերը Երուսաղէմի գանձատան հաւաքածոյին մաս կը կազմէին:

Ձեռք ուզեր այս էջերուն մէջ անգամ մը եւս վերակրկնել օտար եւ Հայ մամուլին զարմանքն ու սրտագրաւ հետաքրքրութիւնը, որոնց շահեկան աղմուկը անտարակոյս որ իր կարեւոր դերը ունեցաւ անուրդի կասեցման մէջ, առանց ամոքելու մեր վիրաւոր խղմտանքը. որովհետեւ այս անխիղն ու սրբապիղծ աքարքր, անգամ մը եւս ամօթապարտ թողուց գմեգ օտարներու առջեւ, որոնք որքան հետաքրքրութեամբ՝ նոյնքան խորշանփով դիտեցին եղածը:

Ձեռագիրներու Երուսաղէմ վերադարձէն յետոյ, Յորդանանի ընդհանուր դատախազն ու հանրային պաշտպանութեան գրքասենեակը ձեռք առին խնդրին ֆննութիւնը, գտնելու եւ դատաւարտելու բարոյական այս ռիթին հեղինակները: Բազմաթիւ հարցաֆննութիւններէ եւ հետազոտութիւններէ յետոյ եւ իրենց ընձեռուած փաստաթուղթերու հիման վրայ, դատական մարմինը տուաւ իր վճիռը, զոր թարգմանաբար կու տանք նոյնութեամբ այս էջերուն մէջ:

ՅՈՐԴԱՆԱՆԵԱՆ ՀԱՇԻՄԱԿԱՆ ԹԱԳԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԴԱՐՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՎՃԻՌ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԱՏԱԽԱԶԻ

Տրուած Ընդհանուր Դատախազ Զուհէյր Մրատի կողմէ, իրաւաստ դատական հետապնդում սկսելու կամ կեցրնելու, յանուն Յորդանանեան Հաշիմական Վեհափառ Թագաւորին:

Ամբաստանող. Հանրային իրաւունք, յանուն Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան:

Ամբաստանեալ. Սուրէն Արքեպս. Քէմհաճեան

Ա. Սանտրիկեան

Շնորհք Եպս. Գալուստեան

Ոնիրի նկարագրութիւն. Գողութիւն, օրինադանցութիւն թիւ 406/1-դ եւ 76 1960-ի պատժական օրէնքին:

12.3.67-ին Արդարութեան նախարարութեան Ընդհանուր Փոխանորդը երուսաղէմի մէջ թիւ ն. Ա. 55/972 եւ 12.3.1967 թուակիր նամակով մը հրահանգեց քննութիւն բանալ հնադիտական բարձր արժէք ներկայացնող եւ երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանէն զոգցուած ձեռագիրներու շուրջ: Ուստի 126/67 թուակիր քննական գատ մը արձանագրեցինք 13.3.1967-ին եւ, ընդառաջելով Արդարութեան Ընդհանուր Փոխանորդի հրահանգին, ներկայացայ երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանը, քրննութիւն կատարելու համար յիշեալ խնդրին շուրջ: Դիմեցի Ամեն. Տ. Եղիշէ Պատրիարք Տէրտէրեանին եւ բացատրեցի ինծի լսանալու ազատօնը: Պատրիարքը իր համաձայնութիւնն ու փափաքը յայտնեց քննութիւնը բացուած տեւանելու, որպէսզի յայտնուէին ձեռագրերու անհետացման պատասխանատուները:

Քննութեան ենթարկեցի տեղը, որ կ'առաջնորդէր զէպի գանձատուն, ձեռագիրներու պահեստը, եւ գտայ որ ան սենեակ մըն էր Եկեղեցիին մէջ, Հայոց Վանքէն ներս, երկաթեայ ծանր դուռով, որ միայն դուրսէն կը բացուէր:

Քննութենէն ետք, սկսայ հարցաքննութիւններու եւ լսեցի վկայութիւնները պատասխանատուներուն եւ այն անձերուն, որոնց հարցաքննութիւնը պահանջուեցաւ Արդարութեան Ընդհանուր Փոխանորդին կողմէ: Իմ կատարած քննութիւններէս յայտնարեցի հետեւեալ իրականութիւնները:—

ա. Հայոց Վանքէն ներս կը գտնուի գանձատուն մը, որ կը ծառայէ Պատրիարքարանին պատկանող թանկարժէք իրերու պահպանումին: Այս առարկաները կարելի չէ դուրս հանել գանձատունէն եւ վերադարձնել, առանց արձանագրութեան տոմարին մէջ նշելու գանձը:

բ. Գանձատան բանալին, ինչպէս նաեւ Եկեղեցիի բանալին, կը պահուին Վանքի Եպիսկոպոսներէն Լուսարարապետ նշանակուածին մօտ: Լուսարարապետի պաշտօնը ցկեանա է, բանալիները կը ստանայ Եկեղեցիին մէջ յատուկ արարողութեամբ մը, որուն ներկայ կը գտնուին Պատրիարքն ու Միաբանութիւնը եւ որոնց առջեւ ընտրեալ Լուսարարապետը կը կատարէ իր ուխտը, հաւատարմօրէն պահպանելու Եկեղեցիին եւ գանձատան մէջ գտնուող առարկաները:

գ. Սովորութիւն չէ որ ընտրեալ Լուսարարապետը մի առ մի ստուգէ գանձատան մէջ պահուած առարկաները, որովհետեւ ընտրուողը երդում կ'ընէ Եկեղեցիին մէջ, պահպանելու գանձը:

դ. Գանձատան մէջ, ի միջի այլոց, կը պահուին 130 ձեռագրեր, 4000 ձեռագրերու հաւաքածոյէն, որոնք կրօնական եւ հնադիտական արժէք կը ներկայացնեն, գրուած Հայ վանականներու ձեռքով եւ ունին սկեպտոս եւ արծաթապատ կողքեր, դեղեկօրէն զարդարուած:

Ե. 1959-ին Սուրեն Արքեպս. Քէմհաճեանն էր Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանի ընդհանուր գործոց Վարիչը եւ այդ թուականին Շնորհք Աստ. Գալուստեան Լուսարարապետ էր Պատրիարքարանէն ներս:

զ. 3.6.1960-ին Եղիշէ Արքեպս. Տէրաէրեան ընտրուեցաւ Պատրիարք եւ 10.3.1961-ին կատարուեցաւ այժմու Լուսարարապետ Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեանի ընտրութիւնը, որը ստացաւ Եկեղեցիի եւ զանձատան բանալիները ըստ ընկալեալ սովորութեան:

Է. 17.2.1967-ին Պատրիարքը նամակ մը ստացաւ Օր. Սիրարիի Տէր Ներսէսեանէն, որ կը տեղեկացնէր թէ ինքը իրազեկ եղած է Լոնտոնի Սաթրպի ընկերութեան կողմէ զրկուած ցուցակէ մը, որ Լոնտոնի մէջ աճուրդի հանուած էին հայկական ձեռագրերը: Յիշեալ օրիորդը Երուսաղէմ գտնուած էր 1952-ին եւ տեսած Հայոց Պատրիարքարանին մէջ յիշեալ ձեռագրերէն կարեւոր թիւ մը: Տեսնուած ձեռագրերը վերադարձած էին իրենց տեղը, ինչպէս կը յայտնէր օրիորդին գիրով տոմարին մէջ պահուած արձանագրութիւն մը, ուր կը յիշուի թուականը իր ձեռագրերը տեսնելուն: Իմ ներկայութեան նկարուեցաւ օրիորդին ձեռագրով պահուած տոմարին արձանագրութիւնը իրրեւ թիւ Ն/7 վաւերաթուղթ: Ամեն. Տ. Եղիշէ Պատրիարք ստացաւ 15.2.1967 թուակիր հեռագիր մը Լիզպոնի Կիւլպէնկեան Հաստատութենէն, որով կը յայտնուէր թէ 23 ձեռագրեր աճուրդով պիտի վաճառուէին Լոնտոնի մէջ: Օրիորդ Տէր Ներսէսեանի նամակը թուագրուեցաւ Ն/5, ինչպէս նաեւ յիշեալ հեռագիրը Ն/1: 16.2.1967 թուականին Ամեն. Պատրիարքը հեռագրով պատասխանեց Կիւլպէնկեան Հաստատութեան, յայտնելով իր զարմանքը եւ անտեղեակ ըլլալը ձեռագիրներու աճուրդէն: Այս հեռագրին պատճէնը արձանագրուեցաւ իրրեւ թիւ Ն/2 վաւերաթուղթ: 21.2.1967-ին Պատրիարքը պատասխանեց Օր. Սիրարիի Տէր Ներսէսեանի նամակին, ըսելու համար թէ ինք անտեղեակ էր ձեռագրերու վաճառումէն, եւ թէ պիտի ընէր անհրաժեշտը հետապնդելու հարցը:

Ը. Նամակի ստացումէն անմիջապէս վերջ, Պատրիարքը իր մօտ կանչեց Հայրիկ Արքեպիսկոպոսը, պարզեց խնդիրը եւ հրահանգեց որ քննութեան ենթարկէ զանձատան ձեռագրերը, ինչպէս նաեւ թանկարժէք առարկաները: Յետ քննութեան յայտնի եղաւ իրապէս որ կը պակսին 28 ձեռագրեր եւ թէ տեղը ուր կը պահուէին անոնք, ծածկուած էր փոշիով եւ սարդի ոտայններով:

Ր. Ամենապատիւ Պատրիարքը 21.2.67-ին նամակ մը գրեց Լոնտոնի Սաթրպի ընկերութեան որ աճուրդի հանած էր ձեռագրերը, պահանջելով որ յայտնէ աղբիւրը ձեռագրերուն եւ անունը անձին որ յանձնած էր զանոնք ընկերութեան: Նորին Ամենապատուութիւնը 27.2.1967-ին ստացաւ պատասխան մը, որով կը յայտնուէր թէ ձեռագրերը աճուրդի տրուած էին անձի մը կողմէ որ բերած էր զանոնք Թուրքիայէն եւ պահանջած էր որ իր ինքնութիւնը գաղտնի պահուի: Այս նամակը ստորագրողն է

Լորա Քերր, որ յանձնուեցաւ մեզի եւ արձանագրուեցաւ իրրեւ
ն /4 թուակիր վաւերաթուղթ:

Ժ. Յեռ այսու Նորին Ամենապատուութիւնը պաշտօն յանձ-
նեց Շահէ Եպս. Աճէմեանին Լոնտոն մեկնելու, կեցնելու համար
աճուրդը եւ վերագարձնելու ձեռագրերը: 1 Մարտ 1967-ին Շահէ
Եպս. մեկնեցաւ Լոնտոն, բանակցութիւններ վարեց Սաթրպի ըն-
կերութեան հետ, վեց օրեր շարունակ, եւ կրցաւ համաձայնու-
թիւն գոյացնել որ յիշեալ ընկերութիւնը վերագարձնէ քսաներեք
ձեռագրերը եւ յանձնէ զանոնք Շահէ Եպիսկոպոսին: Ընկերու-
թիւնը պայման դրաւ որ ձեռագրերը իրեն յանձնող անձին անունը
զտպանի պահուի: Այս պայմանը ընդունուելէն յետոյ ձեռագրերը
յանձնուեցան Պատրիարքարանին:

Շահէ Եպիսկոպոսի բանակցութիւններուն մասնակցեցան
Սերոբէ Արքեպս. Մանուկեան Փարիզէն, Տիար Ալէքս Մանուկ-
եան, Նախագահ Հ. Բ. Ը. Միութեան, Ամերիկայէն, Տիար
Երուանդ Հիւսիսեան Միլանոյէն, Օր. Սիրարփի Տէր Ներսէսեան
Փարիզէն, եւ իրաւարան Շաւարշ Սեյժոնեան Զուիցերիայէն:
11.3.1967-ին Շահէ Եպս. Աճէմեան յանձն առաւ ձեռագիրները
Սաթրպի ընկերութենէն եւ օգտնաւով փոխադրեց զանոնք Ամ-
ման, ապա Երուսաղէմ եւ յանձնեց զանոնք Պատրիարք Ս. Զօր:

Ժա. 13. 3. 1967-ին Շահէ Եպս. Աճէմեան Սաթրպի ընկե-
րութենէն բերաւ գրութիւն մը 12.2.1959 թուակիր, ստորագրու-
ած Սուրէն Արքեպս. Քէմհաճեանէ եւ կնքուած Պատրիարքա-
րանի կնիքով, հետեւեալ պարունակութեամբ.

«ԱՌ ՈՐ ԱՆԿ Է

Այսու կը յայտարարեմք ըլլ Պրն. Ա. Սանտրիկեան
մեր ներկայացուցիչն է, պատասխանատու 28 ձեռագրե-
րու փոխադրութեան Լոնտոն: Այս ձեռագրերը կը պատ-
կանին երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան: Կը գնա-
հատեմք ամէն օժանդակութիւն իր պաշտօնի կատարման
մէջ»:

Սուրէն Արքեպս. Քէմհաճեան խոստովանեցաւ իր ստ-
րագրութեան վաւերականութիւնը:

Յեռ մանրագննին քննութեան կը հաստատուեմ թէ 28 հալե-
րէն ձեռագրեր որոնք երոյմ.ի Հայ. Պատրիարքարանին կը պատ-
կանին, դուրս հանուած են 1959-ին իրենց պահեստէն եւ փո-
խադրուած թուրքիա: 23-ը այդ ձեռագրերէն զանուեցան Լոնտոն
1967-ին: Մեր հետադատութիւնը չկրցաւ հաստատել Լոնտոն փո-
խադրութեան թուականը, ինչպէս նաեւ փոխադրողին անունը եւ
թուրքիա եւ անկէ Լոնտոն փոխադրող անձերուն ինքնութիւնը:
Մեր հետախուզութիւնները հաստատեցին սակայն թէ Շնորհք
Եպս. Գալուստեան Լուսարարապետ էր 1959-ին եւ պատասխա-
նատու այդ ձեռագիրներու պահպանութեան եւ տէրը զանձատան
բանալիին: Փաստուեցաւ նոյնպէս մեր հարցաքննութեան ըն-

Թացքին թիւ Ն/8 վաւերաթուղթէն որ Սուրէն Արքեպս. Եպսկոպոսն յանձնած է Ա. Սանտրիկեանին փոխադրելու 28 ձեռագրերը Լոնտոն եւ թէ այս երեքին, այսինքն Սուրէն Արքեպս. Քէմհամեանի, Շնորհք Եպս. Գալուստեանի եւ Ա. Սանտրիկեան կոչուածին արարքը ընկերովի գողութեան, յանցանք է թիւ 67, 406/1-դ 1960-ի պատժական օրէնքի դէմ: Սակայն այս յանցանքը կ'իյնայ նոյն ատեն 1965-ի թիւ 8 ընդհանուր ներումի օրէնքի սահմանին մէջ, եւ հետեւարար կ'որոշեմ փակել հանրային իրաւունքի դատար, ըստ 1961-ի պատժական դատերու օրէնքի 130-րդ յօդուածին, եւ թղթածրարը ներկայացնել Երուսաղէմի Արղարութեան Նախարարութեան Ընդհանուր Փոխանորդին, որպէսզի տնօրինէ պատշաճը:

Որոշում տրուած 19.3.1967-ին:

ՉՈՒՀԷՅՐ ՄՐԱՏ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԱՏԱԽԱՉ

ԱՐԴԱՐՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՓՈԽԱՆՈՐԴ
ՎՃԻՌ ԱՄՔԱՍՏԱՆՈՒԹԵԱՆ

Տրուած Արղարութեան Նախարարութեան Երուսաղէմի Ընդհանուր Փոխանորդին կողմէ, թիւ Ա. Կ. 55/1-1071:

Արղարութեան Ընդհանուր Փոխանորդ, ընդդէմ

1. Սուրէն Արքեպս. Քէմհամեանի
2. Ա. Սանտրիկեանի
3. Շնորհք Եպս. Գալուստեանի

19 Մարտ 1967-ին, Երուսաղէմի Ընդհանուր Դատախազը որոշեց առկաիւնել դատական հետապնդումը ամբաստանեալներուն դէմ այն հիման վրայ, թէ 1960-ի պատժական օրէնքի 406/1-դ եւ 67 յօդուածներով իրենց վերագրուող յանցանքը կ'իյնար 1965-ի ընդհանուր ներման օրէնքի սահմանին մէջ: Քննութեան վաւերաթուղթերը մանրազնին ուսումնասիրութեան ենթարկելէ ետք, Ընդհանուր Դատախազին որոշումը ճիշդ կը գտնեմ:

Հետեւարար, եւ համաձայն 1961-ի պատժական դատերու օրէնքի 130/բ յօդուածին, կը վճռեմ հաստատել այս որոշումը եւ թղթածրարը վերադարձնել Ընդհանուր Դատախազին:

Որոշում տրուած 26 Մարտ 1967-ին:

ՈՒԱԼԻՏ ԹՈՒՔԱՆ

Արղարութեան Նախարարութեան
Ընդհ. Փոխանորդի Օգնական

Ինչպէս կը տեսնուի, ահաւոր ու սահմակեցուցիչ է յայտնուածը, իբրեւ վերջաբան այն ամօք-ապարտ եւ փտմանի ողբերգութեան, զոր բռնագրաւիչ տիրանականները ստեղծեցին տարիներ առաջ, առանց ամենադոյզն ամօքի եւ խղնահարութեան, մէկ կողմէն միամիտներ խաբբալելով եւ միւս կողմէ սպառագինուած նենգամիտներու պատրուակ հայրայրելով, որպէսզի կարենային իրենց սուտերն ու անպարագիծ լրբաբանութիւնները իբրեւ ոչմարտութիւն վանառելու եւ իրենց մեղքերը սրբութեան պատմութեանն ենթադրելու ծածկելու:

Չենք կասկածիր, որ այս սեւ մուրհակին ներքեւ իր ստորագրութեամբ պառկող եղկելին, գոհն է Տիրաններու եւ Շնորհներու նենգութեան: Տակաւին երէկ, անգիտակից այս կամակատարը, օր մը՝ իր «երիցագոյնի» հանգամանքով, օր մը՝ «ընդհ. գործոց վարիչի» ծիծաղելի պիտակով, եւ ուրիշ օր մը՝ փոխ տեղապահի խեղկատակութեամբ, կատարեց խաւանիկի իր դերերը, ղեկավարուելով միշտ զինքը շարժման մէջ դնող չար ոգիներէ: Իր ուսերուն մնացած այս մեղքին համար, այժմ կարգը իրեն է ձարցնելու իր երբեմնի տէրերուն, որոնց մեղքերը տարաւ ուղտի մը պէս, չորս տարիներ շարունակ, քէ ի՞նչ կը նշանակէր այս աւելնը եւ ա՞յս պիտի ըլլար իր վարձքը:

Տարիներ առաջ, մեր պատրիարքութեան առաջին ամիսներուն, երբ կ'անդրադառնայինք այս էջերէն, վատշուէր տիրանականներու ի գործ դրած չարիքներուն, վատութիւններուն եւ հանրային մտածումը գիծէն դուրս հանող ձեռնածու արարքներուն, մեր հանրային ու տոհմիկ բարոյականին նախանձաւորները, արդար սրտմտութեան մը զգացումով լեցուած, ամէն կողմէ կը քելադրէին քէ այլիւս հարկ չէր մնացած վերաբնութեան ենթարկելու անցեալը, ուր կը հանգչէին անգաւելի մեղքերը ծախօք չարագործներուն եւ մարդոց միամտութիւնը շահագործող խաչագողներուն:

Անսալով ազնիւ եւ բարի հոգիներէ մեզի եղած քելադրութեանց, փորձեցինք մոռնալ չարիքներով զմոսուած անցեալը, որպէսզի ժամանակին կեր ըլլալիք տրտում իրադարձութիւնները չշարունակէին յամենալ միտքերու մէջ, ատելութեան կիրքերով լեցնելով մթնոլորտը: Ուզեցինք հաւատալ պահ մը քէ մոռնալով չարիքը, կրնայինք դուր բանալ բարիքին, զոյգումի հրաւիրելով չարագործները:

Այդ օրերուն այս էջերէն քանիցս յայտարարեցինք քէ մենք ի վիճակի էինք փաստերով եւ բազմաթիւ տրւեալներով երեսան բերելու նիւթական գողութիւնները արքեպիսկոպոսներու, եպիսկոպի դատադրութիւնները հրձիգներու, կանխամտութեան եւ վրիժառութեան արարքները բռնագրաւիչներու, հրատարակելով մեր տրամադրութեան ներքեւ եղող վաւերագրներն ու նամակները, լոյսին բերել ոստիկանութեան կողմէ ստուգուած անհետացած աւանդներու գողութիւնները, ներսկամօքուս եւ աւագակարարոյ արքեպիսկոպոսներու կողմէ, ինչպէս նաեւ ի գործ

դրուած դաւերու եւ չարաշահութիւններու տեսակները, որոնք պիտի ամչցնէին եւ պարտութեան մատնէին իտալիոյ հուղկահարները եւ Շիֆակոյի գողերը:

Գիտէինք թէ ճէնով ու մախանձով լեցուն փառքի այդ մութ քաղաքները չէին կրնար մոռնալ իրենց տրուած հարուածը, որ արդար պատուհասն էր տարիներու իրենց ռնիրին, գործադրուած նախ այս Հաստատութեան դէմ, յետոյ անոնց՝ որոնք երեսուն տարիներ իրենց պարտականութիւնը կատարելու համեստ գոհունակութիւնը ունէին գէթ: Ո՞ր մէկը յիշեմք Հաստատութիւնը տարիներով արշակաւանի վերածող այս տխրահուշակներու արարքներէն: Ապօրինի իրենց իշխանութեան կորուստէն եւ արտաքուստէն յետոյ, իրենց առաջին գործը պիտի ըլլար իւրացրել Պատրիարքարանիս անունով դրամատուներու մէջ եղած բոլոր գումարները: Ամերիկայի Զէյզ Մանհաթըն պանֆայէն պիտի փախցնէին երեսուն հազար տոլարի գումարը, Յորդանանի մէջ գտնուող եգիպտական դրամատուներէն քանիւնք հազար տնարը, իսկ Պէյրութի ինքրա պանֆէն պիտի անհետացրէին տասներկու հազար տոլարի գումարը:

Այս իւրացումներէն յետոյ, Շնորհք Եպիսկոպոսը այդ օրերուն իսրայէլ կ'երթար, բանակցութիւններ վարելու, տեղւոյն կառավարութեան հետ, վանֆապատկան ստացումները ընտրեալ բայց վտարեալ Տիրանի անունին արձանագրել տալու համար: Բարեբախտաբար ունինք մեր տրամադրութեան ներքէն այդ դաւին եւ շրջուած ողբերգութեան բոլոր փաստաթուղթերը:

Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան անդամներէն եւ աշխարհիկ պաշտօնեաներէն շատեր քաջ տեղեակ են Սուրէն Եպիսկոպոսի պատմական գողութեան երբ տեղապահի բացակայութեան, Լուսարարապետէն կը գողնար Պատրիարքարանի քասային բանալին, եւ հինգ շաբաթներ Տիրան եւ Շնորհք դաւադիրներու հետ իրենց քով պահելէն յետոյ, կը բանային քասան եւ կ'անհետացնէին բոլոր աւանդները: Յորդանանի ռաւիկանութեան քննութեան տեղեկագիրը եւ Միաբանութեան անդամներու վկայութիւնը տրտում փաստերը կը կազմեն կատարուած ռնիրին եւ գողութեան: Երբ այդ օրերուն կ'աղաղակէինք այս էջերէն, թէ վերջը ծածկելով չի բուժուիր, թէ առանց պատիժի պէտք չէր մնային չարագործները, կը մեղադրուէինք ամէն կողմէ մեր անմարդկային այս խտութեանը համար:

Գիտէինք նոյնպէս թէ տարիներէ ի վեր արդարութեան եւ ճշմարտութեան անունով յարակրկնուած սուտերն ու գրպարտութիւնները ծանօթ դաւադիրներու եւ անոնց արբանեակներու կողմէ չէին լուծ: Անտես թղթակիցներ, մութին մէջ պահուած սուտի ասպետներ, իրողութիւնները շրջուած ներկայացնողներ, բարին չար մեկնողներ, վայրկեան մը իսկ չդադրեցան իրենց տեսանելի եւ անտեսանելի քաֆատոցներէն իրարու եւ մարդոց ականջներուն փսփսալու, նման *Մաքրէթի* վիճակներուն, թէ «լաւ

գեշ է եւ գեշը լաւ»։ Արժանապատուութենէ եւ բարոյականէ զուրկ մարդոց կանչն էր ասիկա, կաղկանձը շփոքած եւ գլխակորոյս մարդոց, որոնց ուրիշ բան չէր մնացած ընելու, բայց ուրիշներու արժանապատուութեան հետ խաղալ, ամոքելու համար իրենց լսնոտած ու բորբոս կապած հոգին։

Այս բոլորը գիտէինք, սակայն չէինք կրնար գիտնալ, բայց մանաւանդ երեսակայեւ այն՝ ինչ որ բանի մը շարքներ առաջ, ռումբի մը նման պայթեցաւ Լոնտոնի մէջ, անգամ մը եւս արիւնելով Հայ սիրտերը եւ անորակելի գայթակղութիւն պատճառելով օտար մամուլին, որ մոռցուած Հայ ժողովուրդի արուեստի սխրագործ նշխարներուն վրայ կը հիանար, իր հոգիին մէջ անգոսնելով անոնք՝ սրոնք հասարակ վանաւքի նիւթ քրած էին աննիւթական այդ գանձերը։

Ըսած էինք այլուր, թէ մենք մեռելները անգամ մը եւս մեռցնելու արարքին մէջ չէինք ուզեր ըլլալ։ Սակայն ինչպէս կը թուի, բարոյականի այս դիակները կը հաւատան թէ Սուրբ երկրի մէջ կարելի է միշտ յարութիւն առնել, հակառակ իրենց բարոյական մահերուն։

Հայ ժողովուրդին կը թողունք այս ռերագործ արարքին հեղինակն ու հեղինակները դատելու եւ դատապարտելու գործը, միացնելով իր ձայնը Յորդանանի արդարադատ մարմիններու վնիռին, որ վնիտ խօսքն է արդարութեան եւ նշմարտութեան, շամբրելու եւ անարգութեան սիւնին գամելու ռերագործ գողերը։

Առ այժմ այսօր միայն։

Ե.

Հ Ա Ղ Ո Ր Գ Ա Գ Ր Ո Ի Թ Ի Խ Ն

Ս. Աթոռոյս Պատ. Տնօրէն ժողովը իր 31 Մարտ 1967-ի է. նիստին մէջ, մասնաւոր խորհրդակցութեան նիւթ ըրաւ Յորդանանի Արդարութեան Նախարարութեան եւ Ընդհանուր Դատախազին կողմէ արձակուած վնիւրը ընդդէմ՝

Սուրէն Արքեպս. Քէմէաճեանի

Շնորհք Եպսկ. Գալուստեանի

եւ մի ոմն Ա. Սանարիկեանի,

որոնք կը դատաւարտուին 1959-ին Ս. Աթոռոյս գանձատունէն փանութ ձեռագրեր դուրս հանած եւ Կ. Պոլիս փոխադրած ըլլալու գողութեան յանցանքով:

Յետ խորհրդակցութեան, Պատ. Տնօրէն ժողովը որոշեց դատաւարտել Սուրէն Արքեպսկ. Քէմիանեանը, իր այս սրբապիղծ եւ անհաւատարիմ արարքին համար: Սակայն նկատի ունենալով իր յառաջացած տարիքը, բաւ համարեց իրեն տրուած բարոյական այս դատաւարտութիւնը:

Որոշեց նոյնպէս որ գրուի Շնորհք Եպսկ. Գալուստեանին (այժմ Կ. Պոլսոյ Պատրիարք), որ վերադարձնէ անյապաղ գանձատան հաւաքածոյէն պակսած միւս ձեռագրերը, ինչպէս նաեւ գանձատունէն իր հետը տարած եւ մինչեւ այժմ չվերադարձուցած Շրթայակրի գոհարազարդ խնկատուիքը, ըստ Կիրեղ Վարդապետի վկայութեան:

ԳԻԻԱՆ Ս. ԱԹՈՌՈՅ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Ա Ղ Օ Թ Ք Ը

«Ազօթքը ամենէն արդիւնատու այժմ է
գոր մէկը կրնայ արտադրել»:

ԱԼԵԳՍԻՍ ԳԱՐՐԵԼ

Ներկայ դիտական աշխարհին մէջ հա-
ւանարար անհրապօրիշ նիւթ նկատուի
ԱՂՕԹՔԸ: Լուսաւորեալ այս դարուն շա-
տեր արհամարհանքով կ'արտայայտուեն
«ազօթք» բառը յսկում. անոնց համար ա-
զօթքը ճղնաւորներու և վանականներու յա-
տուկ գործ ըլլալ կը կարծուի, որովհետեւ
ներկայիս, քան որեւէ այլ ժամանակ, մար-
դիկ տարուած են նիւթով, նիւթական աշ-
խարհով, նիւթական դիտելիքներով, նիւ-
թական ուսուցումներով: Նիւթը դարձած է
մարդ էակի կեանքին յատկանշական մէկ
երեսը: Հատարակ մահկանացուն, զինք շր-
ջապատող նիւթական երեւոյթներէ տար-
ւած, մտածող անձը՝ նիւթապաշտութենէ
կլանուած, անտեսած ըլլալ կը թուին իրենց
կեանքին այլ մէկ երեսը՝ հոգե-բարոյական
աշխարհը:

Նիւթապաշտ անհատներ որքան ալ ջա-
նան լսեցնել իրենց խղճի ձայնը, որքան ալ
աշխատին չղճայել իրենց կրօնական զգա-
ցումները, որքան ալ երեւութապէս ցոյց
տան իրենց անբարեպաշտութիւնը, այսու-
հանդերձ օր մը, իրենց կեանքի մէկ շրջա-
նին, պիտի գտնուին կրօնքի ներգոր ազդե-
ցութեան տակ, իրենց սիրտերը պիտի
պոռթկան հաւատքի արտայայտութիւններ
և իրենց շրթները ազօթքի մրմունջներ
պիտի արտասանեն:

Ինչպէս որ կարելի չէ ուրանալ նիւթա-
կան աշխարհին գոյութիւնը, նոյնպէս ան-
կարելի է անտեսել հոգեկան աշխարհին
ներկայութիւնը մեր մէջ:

Աշխարհական դաստիարակութիւնը կը
փորձէ երիտասարդ ուսանողին ջամբել
միայն նիւթական, շօշափելի իրականու-
թիւններու ուսուցումները, բայց կեանքի

փորձարկութիւնները հետադային ենթակա-
յին մէջ ի յայտ կը բերեն հոգեկան աշ-
խարհի գոյութեան իրողութիւնը: Հետե-
ւաբար, իմաստութիւն պիտի ըլլար մեր
կեանքին մէջ նիւթականն աւելի ու վեր՝
չեւոր զնել հոգեկանին վրայ, քանի որ,
իրականութեան մէջ, նիւթականն ու հոգե-
կանը միաձուլուած կը կազմեն մարդուն
ամբողջութիւնը:

Մարդարանութեան, բնկերարանութեան
և կրօններու պատմութեան ուսումնասի-
րութիւնը յատկօրէն կը մատնանչէ կրօ-
նական զգացումներու գոյ ըլլալը նախնա-
կան մարդուն մէջ: Մեր նիւթէն գուրո
պիտի ըլլայ հոս ներկայացնել կրօնական
զգացումին ծագումն ու զարգացումը մար-
դուն մէջ. բացայայտ իրողութիւն է սա-
կայն որ երբ նախնական մարդը գուրո բա-
ցաւ քաղաքակրթութեան, կրօնքը լայն տեղ
գրաւած էր անոր կեանքին մէջ: Քաղաքա-
կրթութեան սկզբնական շրջանին իսկ
նախնական մարդու հոգեբանութեան մէջ կը
գտնենք սյօթերու, աստուածներու գոյու-
թեան դադափարը, անոնց պաշտամունքը և
իրենց արտասանած ազօթքները:

Ազօթքը ըլլալով արտայայտութիւն
մարդու կրօնական զգացումներուն, կեդրո-
նական տեղը գրաւած էր բնկերութեան
կրօնական կեանքին: Կրօնական գրականու-
թեան մէջ արձանագրուած նախնական
մարդու ազօթքի անկեղծ մրմունջները ա-
մենահարազատ զգացումները եղած են ա-
զօթքի պատմութեան մէջ: Մարդը իր ան-
մեղ վիճակին մէջ, գիտարութեան մը առ-
ջեւ, սիրտը բացած է Աստուծոյ, խօսած է
հետը և խնդրած անոր օգնութիւնը:

Մարդը ազօթած է Աստուծոյ երբ

դառնում է վախի ազդեցութեան տակ: Անհատը կամ ընկերութիւնը աղօթքի ճամբով իրենք զիրենք յանձնած են Աստուծոյ՝ ազատելու համար իրենց կեանքը մտանդոգ հիւանդութիւններէ, վախի կենդանիներէ, որոտումներէ եւ յորդառատ անձրեւներէ, թշնամիներու յարձակումներէն եւայլն:

Պէտքը եւս մղած է մարդը աղօթելու: Օրինակի համար երկրագործը յաջող հունձք ստանալու համար, որսորդը առատ որս ունենալու համար, ձկնորսը մեծ քանակութեամբ ձուկ որսալու համար աղօթած են ուրեմն փափաքը երկրորդ պատճառը դարձած է նախնական մարդու աղօթելուն:

Պէտքի, փափաքի պարագայական աղօթքներէն անկախ, մարդը տեսապէս աղօթած է Աստուծոյ արեւածաղին ու մայրամուտին, տարուան չորս եղանակներու սկզբնաւորութեան, լուսնի երեւման միջոցին: Աստուծան եւ երկնայեան աղօթքները, քրիստոնէութեան կամ հին կրօններու մէջ ի զործ զրուելէն առաջ՝ կիրարկուած էին նախնական ընկերութեան կողմէ:

Գոհարանական աղօթքի ձևերը չեն ընդհանրացած նախնական կրօնքի մէջ: Մինչեւ այս օրս, Հարաւային Ափրիկէի ցեղախումբերու մէջ քիչերն են որ գոհութեան աղօթքներ կ'ընեն Աստուծոյ՝ օգնութեան կամ օժանդակութեան համար:

Հետաքրքրական է դիտել որ պատմական ժամանակներուն, ցեղախումբին մէջ անհատը ոչ միայն իր անձին համար կ'աղօթէր, այլ նաեւ՝ ընկերութեան բոլոր անդամներուն, քանի որ ամէն բան մեռաին կ'ընէին: Աղօթքի այս ձևը մուտք գտած է Հրէութեան ու քրիստոնէութեան մէջ:

Նախնական աղօթքի հարազատ ձևը եւ նախնական մարդու անկեղծ հաւատքի արտայայտութիւնը կարելի է փնտռել ու հարազատելն զտնել միատիքական աղօթքներու մէջ եւ կրօնական մեծ աղօթողներու մօտ:

Նախնական մարդը պարզ սիրտով կ'աղօթէր կեանքի, առողջութեան, սնունդի, արեւի, անձրեւի համար, մինչ միատիքականութիւնը իր տարրեր հիւզաւորումներով կ'աշխատէր արտաքին աշխարհէն մեկու-

սացնել եւ անձատել ներքին կեանքը եւ զայն միացնել Աստուծոյ հետ:

Միատիքական աղօթքի մէջ Լեւիական Աստուծա՛յ նիւթական կամ բարոյական բարիքներ չի խնդրեր, ոչ ալ Աստուծոյ օգնութիւնը կ'ուզէ, այլ աղօթքի ճամբով կրկնաւարելադործէ իր հոգին, ուրիշ խօսքով փորձարկութիւնը կ'ունենայ Աստուծոյ հետ միացումին: Պոնափնթիուրէ կ'ըսէ. «Աղօթքին նպատակը Աստուծոյ հետ միացումն է»: Աղօթքը, կ'աւելցնէ Սիմէոն աստուածարան, «միակ միջոցն է ուր մարդ զէմ հանդիման կու գայ Աստուծոյ եւ կր խօսակցի Անոր հետ»: Մէսթրը Էքարթ կ'ուսուցանէ. «Մենք պարտինք այնքան փրմեւանդութեամբ աղօթել որ մեր բոլոր դործարանները եւ ուսերը, աշքը, ականձը, սիրտը, բերանը եւ մեր բոլոր զգայարանները միաձուլուին Անոր մէջ. եւ մենք պէտք չէ դադրինք աղօթելէ այնքան ատեն որ դիտակցինք թէ կ'ըղձանք միանայ Անոր՝ որ ներկայ է եւ որուն կ'աղօթենք, այսինքն Աստուծոյ»: Մէկ խօսքով, մենք պէտք է աղօթենք ոչ անոր համար միայն որ Աստուծոյ գոհացում տայ մեր փափաքներուն, բայց մոռաւանդ անոր համար՝ որ մեր մէջ արթննայ ըղձանքը եւ տենչը բարձրանալու եւ միանալու Աստուծոյ:

Նախնական աղօթքին մէջ հիմնականը Լեւիականին կամ ընկերութեան յանձնուին է գերբնական ուժին՝ Աստուծոյ հոգատարութեան: Միատիքական աղօթքին մէջ կեդրոնական երեւոյթը անձին հոգիին մարքութիւնը, կատարելութիւնը եւ միացումն է Աստուծոյ: Այժմ քննելով նաեւ իմաստասիրական աղօթքին էութիւնը, ամբողջական զաղափար մը կ'ունենանք աղօթքի զարգացման պատմութեան:

Աշխարհիկ եւ նիւթականի համար մտահոգութիւնը եւ աղօթելը անարժէք նկատուած է իմաստասէրին համար՝ որ բարոյական խելայ կը հետապնդէ:

Ըստ խորհողին մարդ աղօթելու է միայն մնացուն բարոյական արժէքներու ի խրնդիր: Իմաստասիրական խելայը սահմանափակած է աղօթքի նիւթը բարոյական եւ հոգեկան շրջադիմին մէջ: Սոյն իմաստով

ստույիկեանն էպիկեալաոս ըսած է. «Հայցէ Աստուծմէ ո՛չ թէ ինչ որ կը խնդրես, յայց այն՝ որ դուն ազատ ըլլաւ բոլոր խնդրանքներէ. Աստուած պիտի լսէ քեզ երբ դուն ոչ թէ խնդրես հաճոյալի՝ այլ բարոյապէս լաւ բաներ. եւ անոնք քեզի պիտի տան ինչ որ բարոյապէս լաւ է, եթէ դուն ուրախանաս ոչ թէ հաճոյքի՝ այլ առաքինութեան մէջ: Յիշէ մեծին աղօթել ինչ որ մեծ է, որովհետեւ անոնք պիտի չտան քեզի ինչ որ պղտիկ է: Ոչ մէկ բան աւելի մեծ է եւ աւելի քարձր քան Աստուած. ուրեմն երբ աղօթես Աստուծոյ, աղօթէ այն բանին համար որ աստուածային է, այն բանին համար որ չարատաւորութիւն սեւէ աշխարհիկ կիրքով»:

Իմաստասէրները կ'աղօթեն անհատական կեանքին մէջ բարոյական արժէքներու խորագործման համար. օրինակ, Քսենոփանէս կ'աղօթէ ոյժ ունենայ բարի գործեր կատարելու, Ապոդոնիոս՝ Աստուծմէ կը խնդրէ աղատութիւն իղձերէ եւ պէտքերէ, իսկ Յորնադ կը թելադրէ. «Դուն պէտք է աղօթես ունենալու առողջ միտք մը առողջ մարմնի մէջ, խաղաղ սիրտի մը համար՝ որ չունենայ մահուան երկիւղը, ոչ բարկութիւն եւ ոչ ալ փափաք»:

Բարոյական խոնարհները որոնք իմաստասէրին համար միակ առարկաներն են աղօթքի, չեն սահմանափակուած միայն անոնց անհատական կեանքին մէջ, այլ կը պարփակեն բոլոր մարդոց կեանքին պէտքերը:

Պիլադիստոս կը փափաքի որ իմաստուն անձեր աղօթեն յիմար մարդոց համար՝ որ պէտքի անոնք ստանան ինչ որ լաւ է, քանի որ անոնք չեն գիտեր թէ ինչը իրապէս լաւ է: Սոկրատ կ'աղօթէ Աստուծոյ՝ տալու ինչ որ լաւ է, քանի անոնք լաւապէս գիտեն թէ ինչ բանն լաւ է: Ռուսօ կը հաւատայ թէ ամենակատարեալ աղօթքը ամբողջական համակերպութիւնն է աստուածային կամքի որոյնքովն:

Բարոյական խոնարհ ստանալէ ետք, իմաստասիրական աղօթքը կը թելադրէ զայն գործնականապէս կիրարկել մեր առօրեայ կեանքին մէջ: «Եթէ սէրը զլիաւոր յանձնակատարն է ճշմարիտ աղօթքին մէջ», կ'ըսէ Կիւլօ, «բերանը միայն պէտք չէ խօսի, այլ սիրտը եւ ձեռքը պէտք է գործադրեն զայն. բարոյական գործունէութիւնը սմենէն անաշտ, գերբնական եւ մարդկայինն է աղօթքներուն»:

Ուրեմն իմաստասէրին համար ճշմարիտ աղօթքը բարոյական խոնարհ հասնելու աղօթք ըլլալէ աւելի, կամքի աղօթք է՝ լաւ գործեր ընելու համար: Այս ճշմարիտ աղօթքը կախում չունի պարագաներու, քրմահաճոյքներու պարտադրանքներէն, այլ անձանձրութիւն եւ դադար չունեցող աղօթք է:

Ընդհանրապէս մարդ արարածը աղօթած է Աստուծոյ, փնտռած է գերագոյն էակը աղօթելու միջոցաւ: Բայց երբեմն ալ, ինչպէս մարդաբաններու եւ մեծ մարդոց պարագային, մարդու ներշնչումը եւ աղօթքի մղուելու արարքը թելադրուած է Աստուծոյ խողով: Սորհրդաւոր զրդիւր որ կրօնական խորունկ ապրում ունեցող անհատը մղած է աղօթելու, յայտնութիւնն է անոր հոգւոյն մէջ բնակող Աստուծոյ գործին: Այլ խօսքով, այդ սեպուած է Ս. Հոգւոյն չորհուրէր:

«Մենա աղօթելը», կը պատգամէ Ս. Ռոմանոսը, «աստուածային նուէր մըն է»: «Աղօթքը», կ'ըսէ Արնթ, «կու գայ Աստուծմէ եւ կ'երթայ Աստուծոյ»: «Միայն Սուրբ Հոգին է» կը զրէ Պրնյըն, «որ կրնայ հոգին Աստուծոյ բարձրացնել աղօթքի միջոցաւ: Եթէ Ս. Հոգին սրտէն ներս մտնէ՝ այդ իրապէս աղօթք է, ապա թէ ոչ աղօթքը կը ռառնայ պարզ խօսք»:

Աղօթքի ճամբով Աստուած կը մտնէ մեր Հոգւոյն մէջ, շնորհելով անոր իր ուժը եւ զայն կերպարանափոխելով իր կամքին համեմատ:

Ճշմարիտ աղօթքը ըլլալով աստուածային պարզեւ, պէտք չէ կրտսրապէս սպասելի, կրտսրապէս ստացուի. ան պէտք է գիտակցօրէն, խղճմտանքով եւ նպատակափնտռելի, դարդացուի եւ գործածութեան սրբութիւն: Աղօթքը, Սապաթիէի բառերով, կրօնք է գործունէութեան մէջ՝ որ իր կարգին ճշմարիտ կրօնքն է:

Ուստի ճշմարիտ, անկեղծ աղօթքը հագորդակցութեան միակ կապն է, որուն չորհուրէն մարդ յարաբերութեան կը մտնէ Աստուծոյ հետ:

Եթէ երբեք աղօթքը վերցնենք աշխար-

Հէն, կարծէք թէ կտրած կ'ըլլանք ոսկեղէն աշն կապը որ մարդկութիւնը կը կապէ Աստուծոյ:

Աղօթքը կրօնական կեանքի հիմնական եւ Հական մասը ըլլալով՝ դարձած է Համամարդկային:

Կրօնքի հիմնադիրներ զիտակելով աղօթքի սրբաբար դորութեան ու զրական արդիւնքին, իրենց վարդապետութեան հիմք դարձուցած են զայն:

Քրիստոնէութեան հիմնադրին՝ Յիսուսի կեանքի ուսումնասիրութիւնը ցոյց կու տայ չիշեալ իրողութիւնը: Յիսուս ապրեցաւ Հին Կտակարանի մարդարէներուն գաստիարակած Հոգեւոր կեանքը, այսինքն՝ աղօթքի կեանքը: Քրիստոսի առաքելութեան յաջողութեան պատճառը պէտք է նկատել աղօթքը, որովհետեւ ան իր դործունէութեան սկսաւ աղօթքով՝ անապատին մէջ եւ իրեն նախատաճմանուած դործը վերջացուց աղօթքով՝ խաչին վրայ:

Աղօթքը այն սրբազան վայրկեանն է մարդկային կեանքին մէջ, երբ մարդ իր սիրտը, ամենաթանկալիներ իր ստացուածքներէն կը զոհէ Աստուծոյ:

Բանաւոր այդ զոհարարութիւնը Հոգեկան անպատում վայելք կը պատճառէ անհատին: Հոգեկան զմայլանքի այս վիճակին մէջ, Հայ մեծ աղօթող Ս. Գրիգոր Նարեկացի աղագակած է. — «Աստուած իմ, դու ես կեանք, դու փրկութիւն, դու բժշկութիւն, դու անմահութիւն, դու երանութիւն, դու լուսաւորութիւն... Ի ծագել անատուեր նշուից ողորմութեան քոյ փառաց՝ Հային մեղք, ջնջին յանցանք, կենդանաճնին մահացեալք, բժշկին հարուածք, ողջանան վէրք, բանան ապականութիւնք, տեղի տան տխրութիւնք, փախնու խաւարն, փարատի մոռայն, չքանան հարիքն, հալածին յուսահատութիւնքն, եւ թաղաւորէ

ձեռն քո ամենակար, քաղիչ ամենայնի»:

Եկեղեցական Հայրերու կարդադրութեամբ կրօնական արարողութիւններու մէջ կարեւոր թափին մը յատկացուած է Հաւաքական աղօթքի: Անոնց կողմէ աղօթքը նկատուած է քրիստոնեայ Հաւատացեալին ամենօրեայ անհրաժեշտ գործը: Աղօթքի գաստիարակութիւնը քրիստոնեայ մանուկին մէջ՝ անոր սրտէն վանած է ատելութեան, նախանձի, վատութեան զգացումները եւ քամրած սիրոյ եւ աշխատանքի գաղափարը:

Աղօթքի ուսումնասիրութիւնը հրապուրիչ է եւ հետաքրքրական: Անպատ Նիթ է ան կրօնքի ուսանողներուն, աստուածաբաններուն, Հոգեբաններուն եւ իմաստասէրներուն համար, որոնք աղօթքը կը նկատեն անհրաժեշտութիւն մը բանաւոր Հակին Հոգեկան ու Փրկիչական առողջութեան համար: Անոնք աղօթքը կը սեպեն աղբիւրք մտային խաղաղութեան:

Հետեւաբար, Հարհամարհէնք աղօթքը. ընդհակառակը, մեծ աղօթողներու կեանքի օրինակին հետեւելով ջերմեռանդն աղօթենք, բանանք մեր փոքր սրտերը՝ ընդունելու համար հզօր ստեղծիչը տիեզերքի:

Բայց չի բաւեր միայն աղօթքի մտաին մտածել, զանազան առիթներով անոր վերլուծումը կատարել. անձնական փորձառութիւնը ամենաանհրաժեշտ տարրն է աղօթքի մէջ: Գիտնանք աղօթել զիտակից զոհողութեամբ եւ մեր ամբողջ Հոգիով ու սրտով եւ այն ատեն, մեր Երկնաւոր Հօր նման պիտի գառնանք կատարեալ, մեր կարողութիւնները պիտի ըլլան աւելի զօրացած, մեր անձնաւորութիւնը առաւել ամբողջական դարձած, որոնցմով պիտի ունենանք հոգիի խաղաղութիւնը, որ է ամենամեծ գանձը տիեզերքի մէջ եւ ամենափնտրուած հարբատութիւնը զիտակից անհատներու կողմէ:

ԲԱՆԳԷՆ ՎՐԴ. ԹՈՓՃԵԱՆ

Կ'ՈՒՋԵՍ ՅՈԳԵԻՈՐԱԿԱՆ ԸԼԼԱԼ

Պատանի մը, երբ խնայական հասունութեան կը հասնի եւ մտածումն ու դատողութիւնը կը սկսին կերտել իր մէջ անհատականութիւնը, ինքզինք կը գտնէ իր կեանքի ամենալուրջ հարցականին առջեւ. թէ՛ ի՞նչ պիտի ըլլայ իր ապագան, ի՞նչ արհեստի կամ արուեստի պիտի հետեւի, ինչպէ՞ս ձեռն շունչ պիտի տայ իր կեանքին՝ որպէսզի ան ըլլայ բարոյապէս զեղեցիկ եւ մնայուն արժէք ներկայացնէ հանրութեան մէջ:

Կր մտածէ, կ'ուսումնասիրէ, կ'որոշէ եւ ի վերջոյ կը կազմէ ապագայի իր մեծ ծրագիրը:

Խոկումներու մէջ խորասույզ, յանկարծ կը զգայ անադմուկ բարասումը իր սրտին եւ իր մեծ երազին քերութենէն ուղեւորուած, կը սկսի բարբառիլ:

— Բժիշկ պիտի ըլլամ, որ փրկեմ դատաւնջ հիւանդներու կեանքը:

— Փաստարան պիտի ըլլամ, որ պաշտպանեմ զրկուածներու դատը:

— Առեւտրական պիտի ըլլամ, որ նիւթապէս օգնեմ ազգիս կարօտեալներուն:

— Հոգեւորական պիտի ըլլամ, որ քարոզեմ Քրիստոսի Աւետարանին ճշմարտութիւնները:

Ամէն արուեստագէտ, ամէն խնայական եւ գիտական տաղանդ, որ մնայուն ստեղծագործութիւններով կը ճառագայթէ յաւերժութեան մէջ, իր կազմութեան նախաընթացին անցեր է մտածումի, որոշումի, աշխատանքի, զրկանքի ու զոհողութեան տաղանայնեղէն եւ յաղթեր է իր խռայի ճամբուն վրայ ստեղծուած դժուարութիւններուն եւ արգելքներուն:

Հաւատքն ու կամքը զաղափարական գործիչներուն ապառաժեայ յենարաններն են եւ անոնց համար զաղար կամ նահանջ չկայ, նոյնիսկ անհնարին նկատուած կատարներու վերելքը չի մթազներ իրենց նուաճումի լաւատեսութիւնը:

Մեարդպ Մաշտոց, Գրիգոր Նարեկացի, Մխիթար Սեբաստացի, Կոմիտաս Վարդապետ եւ բազմաթիւ Հայ հանճարներ հա-

սեր են մեծութեան եւ սրբութեան բարձունքները եւ արդարօրէն հռչակուել են անմահ բարերարները Հայ ժողովուրդին: Անոնք հասեր են այդ մեծարելի հանգրձաններուն՝ խորագոյն հաւատքէ եւ կրօնիթեւայ կամքէ մը զսպանակուած:

Անոնց հետ հազարաւորներ ճամբայ ելան սկիզբն երազներով, բայց իրենց նրպատակի ճամբուն վրայ դժուարութիւններէ պարտուելով կորսուեցան անհետ:

Անշուշտ յաջողութիւնը ամէն մարդու ժպտիք, ամէն մարդ չի կրնար մեծ ըլլալ, սուրբ ըլլալ, տաղանդ կամ հանճար ունենալ:

Յաղթանակի գափնեպսակները զաղարեր են ճակատները ա՛յն մարդիկներուն, որոնք վազեր են, առանց կանդ առնելու կէս ճամբան եւ յաջողեր են՝ չնորհիւ իրենց կորովի յարատեւութեան հասնիլ փառասրումի հանգրուանին:

Կեանքի պայքարին մէջ հաւատք եւ կամք շունեցողները դատապարտուած են դառնալու հասարակութեան մարմնոյն վրայ բոյն հաստատած մակարոյժներ, այսինքն ընկերային բարոյականը հարուածող մասարարներ, որոնց աւերիչ արարքներէն կը տուժեն մարդիկ եւ համայնքներ:

ԱՄԵՆԱԲԱՐՁՐ ՊԱՇՏՅՈՆԸ

Կայ պաշտօն մը, որ առանձնայատուկ նկարագիր եւ կոչում ունի եւ հիմնովին տարբեր է հանրային կեանքի մէջ գործադրուած բոլոր միւս պաշտօններէն ու ասպարէզներէն:

Փոքրաթիւ բնութեանքներ են այս պաշտօնին հետամուտ եղողները: Որովհետեւ լաւ գիտեն թէ այդ ասպարէզին մէջ միշտ պատրաստ պէտք է ըլլան զոհելու եւ զոհուելու, զրկուելու եւ նախատուելու, հալածուելու եւ խաչուելու:

Թէեւ պէտք է խոստովանիլ թէ այդ պաշտօնին ուխտապահօրէն ծառայողը մարմնով կը տկարանայ, բայց հոգով կը զորանայ, ստացուածքներով կ'անշքանայ,

բայց չնորհներով կը հարստանայ, չատ ան-
գամ բարոյականով ալ կը տուժէ, բայց ի
վերջոյ երկինք կը փառաւորէ զինք:

Հոգեւորականին պաշտօնն է առիկա:

Աշխարհի ամէն տեսակ դորձերու եւ
պաշտօններու հետեւողները հետամուտ են
կեանքը վայելելու իր նիւթական բարիքնե-
րուն մէջ, մինչդեռ ճշմարիտ հոգեւորա-
կանը՝ իր պաշտօնին պարտականութիւն-
ներով՝ կը դորձէ ապագայ կեանքին համար
միայն:

Ան՝ աւետարանական ճշմարտութիւն-
ներով կը ջանայ համոզել իր բանաւոր հո-
տը, թէ գերեզմանը մարդկային կեանքին
վախճանը չէ, թէ՛ նիւթական վայելքներն
ու պատիւները չեն տեսական երջանկու-
թեան աղբիւրները, թէ՛ իսկական մարդը
հոտն է, մարմինը չէ, թէ՛ ճշմարիտ քրիս-
տոնեան աշնուազօյն կոչում մը ունի երկրի
վրայ եւ իր բարեպաշտական ղոհողութիւն-
ներով նախաաճմանուած է ժառանգելու
յաւիտենական կեանքը:

Տիպար հոգեւորականը երբեք ըստ
հորատ երբ կը հայածուի Աստուծոյ փառ-
քին եւ մարդոց հոգեւոր յուսաւորութեան
համար: Գիտէ թէ իր անձնուրաց ծառայու-
թեան գնահատանքի կշիռը կը դառնուի ար-
քայութեան մէջ եւ ոչ թէ երկրի վրայ:

Ափսոս ալն հոգեւորականներուն, ոոոնք
նուիրապետական բարձրագոյն գիրքերու
վրայ շահեր եւ պատիւներ կը տենջան, ժո-
խանակ ծառայութեան եւ խոնարհութեան
արժանիք ցուցարկելու:

Այս եղական պաշտօնը Քրիստոսի ձեռ-
քով տրուած է իրեն, որպէսզի մահկա-
նացու մարդը դարձնէ երկնաքաղաքացի:

ԿՈՒՋԵՍ ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆ ԸՆԴՈՒ

Եթէ անկեղծօրէն կ'ուզես ու կ'երազես
դուն ալ նուիրական օր մը ծունկի գալ Տի-
րոջ Ս. Սեղանին առջեւ, զգալ զլիսուղ վր-
բայ եպիսկոպոսի մը Ս. Աջը, ոտանայ
անկէ ձեռնադրութեան եւ օծումին շնորհը
եւ ըլլալ կրօնական, պէտք է այժմէն պատ-
րաստուիս սրբել հոգիդ եւ մարմինդ աշ-
խարհային արատներէ, որպէսզի կարենաս
ուխտել աշխարհը մանկ շնորհապարզ նը-
ւիրեալներու արժանաւորութեամբ:

Մտածէ պահ մը, որ քեզ ձեռնադրող ե-

պիսկոպոսը իրմէ չէ որ կու տայ քեզի այդ
շնորհը: Ինքն ալ իր կարգին ուրիշէ մը ա-
ռաւ զայն եւ այդ ուրիշը՝ իր նախորդէն:
Եւ այսպէս զէպի ետ երթալով, ձեռնադ-
րութեան շղթային առաջին օղակին կը
հասնինք, որ Քրիստոսն է, եւ որուն Ամե-
նասուրբ Զեռքը հանգչեցաւ Առաքեալներուն
վրայ եւ անոնք ալ իրենց ձեռքերը դրին
մեր հայրապետներուն վրայ:

Քրիստոս քահանայապետութիւնն չժա-
ռանդեց ոչ մէկէն, ալլ ուղղակի զայն ստա-
ցաւ իր երկնաւոր Հօրմէն:

Մտածէ, որոշէ եւ ուխտէ, որ դուն ալ
օղակներէն մէկը ըլլաս այդ սուկի շղթային:

ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Քրիստոսի եկեղեցին, իբրեւ մարմին եւ
հոգի, իրեն պատուանդան ունի թէ՛ նիւ-
թական եւ թէ՛ աննիւթական աշխարհները,
թէ՛ երկիրը եւ թէ՛ երկինքը: Իր հոգեւոր
մարմնին մաս կը կազմեն թէ՛ աշխարհաքա-
ղաքացիները եւ թէ՛ երկնաքաղաքացիները:

Նոյի Տապանը միայն Փիղիբական փր-
կութիւն բերաւ իր բնակիչներուն:

Տապանէն ներս մտնող կենդանին կամ
զայլը դուրս ելաւ կրկին կենդանի եւ զայլ:
Բայց Եկեղեցին, որ քրիստոնեայ աշխար-
հին փրկութեան տապանն է, խաղաղու-
թիւն, սէր եւ շնորհ կու տայ իր կամարնե-
րուն ներքեւ ապաշխարող հոգիներուն:

Հոգեւորականը պէտք է բարացուցէ Քր-
իստոսի Եկեղեցին՝ Քրիստոսի շնորհնե-
րով: Ինչ որ կ'ընէ, կ'ընէ ու կը քարոզէ,
ու որ կ'երթայ եւ որոնց հետ որ կը յարա-
բերի՝ հանրութեան կողմէ բծախնդիր ու-
շադրութեան առարկայ է իր պաշտօնին բե-
րումով:

Հոգեւորականը թէեւ ըստ երեւոյթին
մարդ է մարդկային կարողութիւններով եւ
տկարութիւններով, բայց ըստ էութեան
բարոյական անձնաւորութիւն մըն է եւ իր
պաշտօնին ուղղութիւնն ու ներշնչումը
կ'առնէ երկինքէն:

Ան մարդոց մէջ պէտք է երեւի եւ դորձէ
իրբեւ հոգի եւ ոչ իբրեւ մարմին: Իր ար-
տաքին բոլոր շարժումներն ու արտայայ-
տութիւնները պէտք է բարացուցեն տիպա-
քային բարձրութեան հասած կրօնականը:

Ժողովուրդը այնքան ալ նկատողութեան

չ'առնեք, թէ բարոյական ի՛նչ տգեղութիւն կը ցուցադրեն իր երկրին առաջնորդները, գաղաւթները, զինուորականները կամ գանազան ստպարէզներու պատկանող մարդիկ։ Բայց կրօնաւորին ապրած կեանքը աւարկայ է ամենայուրջ ուշադրութեան և համայնք մը չի ներեր որ ան ունենայ ամենափոքր սայթաքում իր դործին մէջ, զայն միշտ կ'ուզէ տեսնել օրինակելի վարք ու բարբի մէջ։

ՏԻՐՈՋ ԸՆՏՐԵԱԼԸ

Հոգեւորականը ներկայացուցիչն է Աստուծոյ՝ մարդոց մէջ և մարդոց ներկայացուցիչն է Աստուծոյ առջեւ։

Հոգեւոր պաշտօնը թէև ծառայութիւն է բայց արհեստ մը չէ, և չկայ դործ մը մարդոց կողմէ կիրարկուած, որ ըլլայ անոր շափ սուրբ և աստուածահաճոյ։

Թաղաւորը մարմիններու կառավարիչ է, և հետեւաբար իր անձով ու գահով անցողական փախճան ունի։

Հոգեւորականը հոգիներու փրկութեան առաջնորդն է և հետեւաբար իր անձով ու պաշտօնով կ'ընդլայնէ յաւիտենականութիւնը։

Հոգեւորականին վրայ ամենէն մեծաքիւղ առաքինութիւնը կը նկատուի իր անբծութիւնը։ Եւ աստեղծողն ու բարոյական այս թանկագին օփառով է որ հոգեւորականը կ'արժեցնէ իր պաշտօնը, քանի որ ամենէն աւելի այդ զարդը կը յարմարի իր անձին ու տարազին։

Եկեղեցին սրբան ալ կ'ուզէ ու կը պահանջէ որ իր պաշտօնեան անբիծ ըլլայ հոգիով և մարմնով, նոյնքան ալ կ'ուզէ որ ան ըլլայ գաղտնի, հաւատքով և նուիրումով մատահոթիւն ներշնչող մէկը։ Կ'ուզէ տեսնել կղերի սուրբ տարազին մէջ Աստուծոյ հարազատ պաշտօնեան և ոչ թէ այդ տարազին տակ արհեստով եկեղեցականը։

Նախընտրելի է, որ հոգեւորականը կարճատեւ քահանայադործութեան շրջան մը ունենայ տարիքի ու զիտութեան հասունութեան մէջ, քան թէ դեռատի հասակին մէջ հոգեւորապէս անպատրաստ մտնէ և-

կեղեցւոյ ծառայութեան մէջ և իր կեանքին բոլոր տարիները տնջնէ հոն, որպէս մակարոյժ մը եկեղեցւոյ մարմինն փակած։

Աստուծոյ զգացումով ապրող քրիստոնեան իր հոգեւոր հօր վրայ կ'ուզէ տեսնել աստուածայինը և ոչ թէ մարդկայինը, յաւիտենականը և ոչ թէ անցողականը։

ՎԱՏԱՀԷ ԱՆՈՐ

Հոգեւորականը քեզի համար թէ հայր է, թէ եղբայր, թէ բնակեր, թէ գաղաւթ և թէ պաշտպան։

Քեզի հետ է երբ կը ծնիս, երբ կը մկրտուիս, երբ կ'ամուսնանաս, երբ կը ծերանաս, երբ կը հիւանդանաս և երբ աչքերդ կը փակես նիւթական լուխին։

Դժբախտութիւն մըն է երբ կը հեռանաս անկէ կամ ան՝ չի մօտենար քեզի։

Եղիւր եղբայր մը անոր և մատահէ կեանքդ անոր փրկարար առաջնորդութեան։

Ան սրտակից խորհրդատու մըն է թէ վաքրին և թէ մեծին, թէ տղէտին և թէ ուսեային, թէ հաւատացեալին և թէ թերահաւատին։

Անոնց հետ կ'ուրախանայ ու կը տխրի, անոնց հետ կը պայքարի ու կը տառապի։ Կու տայ իր ժամանակը որեւէ առեւ, կը դռնէ իր հանդիսոր՝ երբ հիւանդ է, և ոչ մէկուն հանգէպ երես կը դարձնէ։

Աստուած երկրի վրայ հոգեւորականին մատահած է ամենաբարձր և ամենասուրբ պաշտօնը և կ'ուզէ որ ան ըլլայ հանրութեան մէջ օրէնք, ըլլայ սէր և ըլլայ տիպար մը քրիստոնէական առաքինութիւններու։

Ճշմարիտ հոգեւորականը օրհնութիւն մըն է քեզի համար, մեղաւորին համար, վշտահարին և նոյնիսկ ոճրագործին համար։

Հարազատ ներկայացուցիչը ըլլայ Աստուծոյ՝ երկրի վրայ, յաւիտենական փառք է սրբակեաց հոգեւորականին համար։

Անկեղծօրէն և մատահօրէն քայլ՝ անոր հետ, ո՛վ մարդ, երիտասարդ ըլլաս կամ ծեր, և հաւատա՛ որ դուն ալ հաւատարիմ հեռեւորդ մը պիտի ըլլաս Քրիստոսի։

ՎԱՐԴԱՆ ՔԶՆՅ. ՏԻԼԿԷՐԵԱՆ

ԿՐՕՆԱ – ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՅԵԼԼԵՆԻԶՄ

Ա.

Նախորդող երկու ուսումնասիրութեանց միութիւնը բաւական նկատելի է(1): Արդարեւ առաջին եւ երկրորդ մասերուն մէջ ալ կը խօսուի յունական եւ քրիստոնէական մտածմանց յարաբերութեան շուրջ, յոյժ կարեւոր երկու կէտերու մասին՝ աշխարհի ծագումը, չարի բնութիւնն ու ծագումը: Այս հարցերը քննուած էին հին հեքստոս բոլոր իմաստասէրներու կողմէ, եւ քրիստոնէական առաջին դարերուն միայն այս հարցերու շուրջ է գրեթէ որ յառաջ կու գան կրօնական եւ իմաստասիրական վարդապետութիւններ: Այս երկու հարցերը այնքան սերտօրէն միացած են իրարու որ իրականութեան մէջ միութիւն մը կը ներկայացնեն: «Նոյն նիւթերն են», կը գրէ Տերտուլիանոս, «որոնք յարուցուած են հերետիկոսներու եւ իմաստասէրներու կողմէ, նոյն քննութիւններն են որ կը յարուցանեն: Ուրկէ՞ կու գայ չարը եւ ի՞նչ է անոր պատճառը. ուրկէ՞ եւ ինչպէ՞ս յառաջ եկած է մարդը, եւ տակաւին վաղեմութեանոսի կողմէ վերջերս յարուցուած հարցը՝ թէ Աստուած ուրկէ՞ յառաջ կու գայ»:

Արդ, որքան ալ նկատելի ըլլայ դրութիւններու բազմութիւնը, այս շրջանին, երբ Արեւելքը կը տարածէ յունական եւ յատկանական աշխարհին վրայ բազմութիւնը իր տարօրինակ պաշտամունքներուն եւ իր

նուրբ ու երբեմն կոշտ մտածումները, ինչ ալլազմութիւն ալ ըլլայ, գոր սէտք է ճանչնանք վարդապետութեանց մէջ՝ որոնք կու գան բոլոր կողմերէ, ինչ որ կը վերաբերի աշխարհի ծագման մասին՝ անկարելի չէ գտնել որոշ եւ հասարակաց տեսութիւն մը: Եթէ զանց ընենք Ստոյիկեանութիւնը եւ Պլոտինեան Նոր-Պլատոնականութիւնը, երկուքն ալ իբրեւ ծայրայեղ մեծապաշտութիւն, բնագոյնական երկապաշտութիւն, ինչպէս նաեւ անկէ բխող երկապաշտ բարոյականը պարտադրելի կը թուին ամենութեք: Իրերու սկիզբը, գոր կ'ըմբռնեն ընդհանրապէս ժամանակէ դուրս եւ յաւիտեական, կրօնական եւ իմաստասիրական դրութիւնները կ'ընդունին իրարու երկու հակադիր սկզբունքներ՝ հոգեկան եւ նիւթական, բարի եւ չար: Նոյնիսկ այն վարդապետութիւններ, ինչպէս օրինակ Նոր-Պլատոնականութիւնը, որոնք կ'ընդունին տիեզերքի սկիզբը Միին բացարձակ միութիւնը, ի վերջոյ կը յանգին երկապաշտութեան, գոնէ բարոյական երկապաշտութեան, նիւթը՝ բխման ալ վերջին եզրը՝ նկատելով չարը գոյացութիւնը:

Թէեւ այս վարդապետութիւնները մեծաւ մասամբ ծագումով բարբարոս, եգիպտական, քաղդէական, պարսկական եւ հնդկ էին, Աղեքսանդրեան խորհողութեան համար անոնք կը թուէին ատակ վարդապետութիւններ հաշտուելու Յունաստանի դասական դրութիւններու հետ եւ մասնաւորաբար Պլատոնի դրութեան հետ. Տիմոթար Նոր-Պիւքազորականութեան եւ Որփէականութեան ամենէն աւելի օգտագործուած յունական նիւթն էր արեւելեան վարդապետութիւններէ: Լակտանտիոս գայն որոշ կերպով դիտել կու տար, նշելով այն տաւրօրինակ համաձայնութիւն, գոր կը ներկայ-

(1) Հեղինակը նախորդ գլուխներուն մէջ կը խօսի երկու գլխաւոր հարցերու մասին. ստեղծագործութեան զազափարը եւ չարը: Գլուխներու վերնագիրներն են.

— Արիստոտէլ եւ Ս. Թովմաս Աբուինացի կամ ստեղծագործութեան զազափարը:

— Պլոտին եւ Ս. Օգոստինոս կամ չարի հարցը:

յացնէին Որփէական գիրքերը. «Առէ՛ք Պղատոնը, Ստոյիկեանները, Փիլոնը, Քրիստոնէութիւնը, Գնոստիկութիւնը, Նոր-Պիւրագորականութիւնը, խառնեցէ՛ք այս ամբողջը, անոր աւելցնելով գորաւոր քանակութեամբ եզրիստական գաղափարներ, եւ դուք պիտի ունենաք բան մը նման Հերմէս Եռամեծի, այնպէս ինչպէս ունինք գայն»:

Իրականութեան մէջ Պղատոնի եւ Արիստոտելի երկապաշտութիւնը կը բուէր ոչ միայն պատշաճիւ այս վարդապետութիւններուն հետ, այլ նոյնիսկ զանոնք կը յրաջրնէր: Ոչ Պղատոնն ոչ ալ Արիստոտէլ կրօնածէին յստակ պատասխան մը տալ տիեզերքի առեղծուածին: Պղատոն վարանտ է եւ երէ կը դիմէ երկրաստեղծի (Demiurge) մը, որուն բնութիւնը միւս կողմէ անորոշ կը մնայ, ձեւակերպելու համար նախնական քառսր իմանալի աշխարհի օրինակին վրայ, քառսր ոչ ժամանակագրականօրէն, բայց տրամաբանականօրէն նախագոյ է իրքեւ առաջին սկզբունք երկրաստեղծի կազմակերպիչ գործունէութեան համար: Միւս կողմէ՝ Արիստոտէլ ալ կ'ուսուցանէ նիւթին յախտեանականութիւնը Առաջին Շարժիչի յախտեանականութեան բով. կը նշանցնէ յախտեանականութիւնը եւ աներածեշտութիւնը, եւ աւելի քան Պղատոն՝ որուն մօտ քիման ձգտումը ամբողջապէս բացակայ չէ, կը փորձ անդունդը երկու սկզբունքներու միջեւ:

Յոյն մեծ մտածողներու ժառանգորդներուն համար գլխաւոր հարցը որ կը յարուցուէր այն էր, թէ կ'ա'մ պէտք էր անդրանցնիլ երկապաշտութիւնը եւ կամ գայն արդարացնիլ, եւ մեկնելով երկապաշտ ենթադրութենէն՝ բացատրել բնութիւնը եւ տիեզերքի հակասագիրքը: Այս բանին է որ կը ջանան Ստոյիկեան վարդապետութիւններու եւ Գնոստիկեան բոլոր ձեւերը: Ամենէն ինքնատիպ եւ գորեղ ճիգը ձեռքագտնելու համար երկապաշտութենէն՝ հանդիսացաւ Նոր-Պղատոնականութիւնը եւ մասնաւորաբար Պղոտինի Նոր-Պղատոնականութիւնը, ուր համաստեղծեան մեծապաշտութիւնը հասաւ ծայրայեղ սաստկութեան, քանի որ նոյնիմէն նիւթական տիեզերքը կը ներկայանայ իրքեւ աստուածային բիւման վերջին աստիճանը:

Հակառակ այս բոլոր դժուարութեանց, երկապաշտութիւնը աւելի կը հաշտեցնէ աստուածային յատկանիշերը տիեզերքի հակասութեանց բացատրութեան հետ: Հետզհետէ երկապաշտ ձեւերու է որ դարձան եւ Գնոստիկեան դրութիւնները արտակարգ յաջողութիւններ արձանագրեցին:

Արդ՝ այս դրութիւնները կը բախէին բերիստոնէական վարդապետութեան երկու գլխաւոր կէտերու վրայ, նախ՝ Աստուծոյ տիեզերքի ազատ ստեղծագործութեան անոնք կը հակադրէին գոյութիւնը Աստուծմէ անջատ սկզբունքի մը, զոր բնդհանրապէս կը նշանցնէին նիւթին հետ. այնպէս որ Աստուած իրքեւ ստեղծիչ չէր նկատուեր, այլ պարզապէս տիեզերքի մարտաբաղետը կամ երկրաստեղծը: Երկրորդ, վարդապետութեան՝ բոլոր որուն բարոյական չարիքը կամ մեղքը յառաջ կու գայ Աստուծոյ կողմէ իրքեւ մարմին եւ հոգի ստեղծուած մարդու ազատ կամքէն, անոնք կը հակադրուէին ըսելով թէ չարիքը մարդուն մէջ յառաջ կու գայ անհրաժեշտաբար նիւթի գոյութենէն եւ թէ ան բնական է մարդուն համար: Այս վարդապետութիւններու միջեւ որոշ է որ հաշտեցում կամ մօտեցում չկար:

Այսպէս, Գնոստիկութեան, ինչպէս նաեւ Մանիքեականութեան դէմ հակադեցութիւնը մնալուն եղաւ եկեղեցւոյ մէջ. Գնոստիկութիւնը կը միացնէր բրիստոնէական տարրեր եւ ասով կը ներկայացնէր մեծ վրտանգ մը հաւատքին համար, յաճախ ներկայացուելով բրիստոնէական վարդապետութեան մը գոյներով:

Բ.

Պղատոնի եւ Արիստոտէլի վարդապետութիւնները երբ նկատի առնենք իրենց աղբիւրին եւ սկզբնական ձեւին մէջ, բրիստոնէական հակադեցութիւնը չունէր եւ չէր կրնար ունենալ այն յստակութիւնը, ինչ որ կը ներկայացնէին միսները, ճիշդ անոր համար որ Պղատոնի եւ Արիստոտէլի իմաստասիրութեան մէջ երկապաշտութիւնը վարդապետականօրէն հաստատուած չէր, այլ անաւարտ ճիգի մը արդիւնքն էր. ուստի կարելի էր գայն բարեկաւել

ֆրիստոնէական ուղղութեամբ մը: Եւ աւելի՛մ՝ Գնոստիկեաններու տարօրինակութեանց դէմ, Պղատոնի եւ Արիստոտէլի վարդապետութեանց մէջ դիցաբանութիւնը միայն անուանական տեղ մը կը գրաւէր եւ Աստուծոյ բացարձակ նախագոյութիւնը հոն բաւարար չափով նկատի առնուած էր: Ու վերջապէս այս դրութիւնները, բացի բերես Պղատոնէն, որ տակաւին շփոթ է, որեւէ տեղ չէին տար բարոյական երկապաշտութեան:

Ընդհանրապէս հին ֆրիստոնէութիւնը անոնց նկատմամբ նպաստաւոր դիրք մը ունեցաւ: Յուստինոս ֆրիստոնէայ դառնալով չէր հրաժարած իր իմաստասէրի հանգամանէն: Ընդհակառակն՝ իմաստասիրութեան կու տար աւելի բարձր տարողութիւն մը, որովհետեւ, կ'ըսէր ան, ֆրիստոնէական վարդապետութիւնը միակ ճշմարիտ իմաստասիրութիւնն է: Արդ՝ ֆրիստոնէական վարդապետութիւնը կարգ մը կէտերու մէջ ունի այն նոյն վարդապետութիւններ՝ զորս կը դաւանին Պղատոն, Որփէականներ եւ Ստոյիկեաններ: Բրիստոնէութիւնը իր աստուածային երաշխաւորութեամբ անոնց կու տայ իրենց ամբողջական արժէքը եւ ամենէն հարուստ իմաստը: Այս է նաեւ կարծիքը Կղեմէս Աղեփսանդրացիի, որուն՝ իմաստասիրութեան նկատմամբ ունեցած խանդավառութիւնը մեծ է: Ան իմաստասիրութիւնը կը նկատէ իբրեւ անուղղակի յայտնութիւն մը առաջարկուած հեթանոսութեան: Բանի որ իմաստասիրութիւնը բանականութեան պրտուղն է, իբրեւ այդ՝ Աստուծոյ պարգեւն է: Բանականութիւնը ֆրիստոնէական հաւատքին օժանդակն է, հաւատքը ձեւափոխելու ծանօթութեան, այսինքն գիտութեան եւ դրութեան մը: Ոչ թէ, կ'աւելցնէ Կղեմէս Աղեփսանդրացի, որովհետեւ ֆրիստոնէական ճշմարտութիւնը իր անմահ համար իմաստասիրութենէն առնելիք բան մը ունի, ոչ թէ որովհետեւ ան կրնայ վերածուիլ մարդկային վարդապետութեան մը, որքան ալ բարձր ըլլայ այս վերջինը, այլ՝ ֆրիստոնէական ճշմարտութիւնը մնալով հիմն ու կանոնը վերացական փնտռութեան, հաւատքը իր բովանդակութեան եւ իր դրութեան կազմաւորման մէջ կը

լուսաւորուի՝ իմաստասիրութեան յատուկ լոյսերէն:

Եթէ Որոգինէս նուազ խանդավառ է, եթէ անորոշ վերապահութիւններ ունի իմաստասիրական դրութիւններու տարողութեան վրայ՝ վարդապետական նիւթերու զարգացման մէջ, չի դադրիր սակայն իր նաշակով եւ իր խորհրդածութիւններով խստապէս իմաստասէր մը ըլլալէ: Պորփիր կը գրէ որ Որոգինէս կ'սպրէր իբրեւ ֆրիստոնէայ, բայց կը խորհէր իբրեւ յոյն. հաւատում մը, որ աւելի ճիշդ է անոր վարդապետութեան ձեւին համար, քան թէ խորհին: Արդարեւ, ինչ որ Որոգինէս փոխ կ'առնէ յունական մտածումէն, իր գլխաւոր մտաւեգութիւնն է համադրական գործ մը կառուցանել. եւ իրագործելու համար աստուածաբանական այս համադրութիւնը, կ'որդեգրէ հելլեն խորհողութեան յատուկ ձեւերը:

Վերջապէս, մինչեւ Օգոստինոս, անցնելով Մեթոսիոս Ոգիմպիադացիէն, որ ամբողջութեամբ համակուած է Պղատոնով եւ ամբողջական էջեր կը մէքերէ անկէ, Դիոնիսիոս Աղեփսանդրացիէն՝ յաջորդը Որոգինէսի իբրեւ պետ Աղեփսանդրիոյ Դպրոցին. Եւսեբիոս Կեսարացիէն եւ Կապադովկեան Հայրերէն եւ տակաւին շատերէն, ընդունուած է որ յունական մտածման հետ մշակուած յարաբերութիւնը կրնայ նպաստաւոր եղած ըլլալ ֆրիստոնէական վարդապետութեան համար: Ս. Օգոստինոս քաջատրեւով իր յատուկ մեթոսը, որ կը կայանայ իմաստասէրներէ փոխ առնել քակակին ճշմարտութիւններ զորս գտած են անոնք, այս ուղղութեամբ ինքզինք հետեւող կը հռչակէ Կիպրիանոսի, Լակտանկիոսի, Հիլարիոնի եւ յոյն բազմաթիւ գրողներու:

Տերտուլիանոս ինքն ալ կը խոստովանի այն առաւելութիւնները, զորս հաւատքը կրնայ գտնել իմաստասիրութեան դիմելով: Իմաստասիրութիւնը, կ'ըսէ ան, ըլլայ վարդապետական եւ ըլլայ բարոյական, շատ մը կէտերու մէջ կը համաձայնի ֆրիստոնէական հաւատալիքներու հետ: Այս կեցուածքը սակայն մնայուն չէ Տերտուլիանոսի մօտ: Իր գործերէն միոյն մէջ (De praescriptione) կը շեշտէ մանաւանդ իմաս-

տասիրութեան ներկայացուցած վտանգները այս վերջինը հաւատքին կ'ուզէ պարտադրել մտածման այնպիսի ձեւեր, զորս քրիստոնէութիւնը կը դատապարտէ: Այս, ինչպէս Ս. Մեքստիոս նշած էր, կղեմէս Աղեֆսանդրացիի եւ Որոգինէսի սխալներուն աղբիւրներէն մէկն էր: Հաւատքի եւ իմաստասիրութեան այս փոխադարձ յարաբերութեան մէջ ամէն ինչ լաւ պիտի ընթանար, եթէ հաւատքը միշտ պահէր իր գերակշռութիւնը: Բայց կը պատահի որ հոն ուր յարաբերութիւնը կարելի կը թուի, քրիստոնեան ոգեւորուած ըլլալ աւելի մեծ համաձայնութիւն մը վստահեցնելու փափակով, նուազեցնէ աւանդական վարդապետութեանց պահանջները՝ նոյնիսկ երբեմն իմաստը խեղաբիւրելու ատիւնան: Այս տեսակետով Տերտուղիանոս երբեմն բանադրանքներ կ'արձակէ իմաստասիրութեան եւ հրաւեր կը կարգայ քրիստոնեային՝ ընտրութիւն ընելու Ակաղեմիայի եւ Աւետարանի միջեւ, Զինոնի Սրահին եւ Սոդոմոնի Սրահին միջեւ. «Հասարակաց ի՞նչ կայ հերետիկոսներու եւ քրիստոնեաներու միջեւ: Մեր վարդապետութիւնը կու գայ Սոդոմոնի Սրահէն, որ կ'ուսուցանէր թէ զԱստուած պէտք է փնտռել սրտի ամենայն պարզութեամբ: Հոգ չէ անոնց համար որոնք յառաջ քերին Ստոյիկեան, Պլատոնական, Արիստոտէլեան քրիստոնէութիւն մը: Մենք, Յիսուս Քրիստոսէ ետք հետաքրքրութեան պէտք չունինք, ոչ ալ փնտրութիւն՝ Աւետարանէն ետք: Ամբիջապէս որ հաւատանք, անկէ վերջ այլեւս բնաւ պէտք չունինք բանի մը հաւատալու: Որովհետեւ մեր դաւանութեան առաջին յօդուածը այն է թէ անկէ (դաւանութեան) անդին ոչ մէկ բանի պէտք ունինք հաւատալու» (Տերտուղիանոս): «Իմաստասէրները միայն հերետիկոսներու նահապետներն են» (Տերտուղիանոս):

Գ.

Եթէ յունական վարդապետութիւններու օգտագործումը վտանգներ կը յառաջացնէր, քրիստոնէական միտքը պահելով հաւատքի, ամբողջականութիւնը եւ հարազատութիւնը, չէր կրնար եւ ոչ ալ պէտք էր

հեռու մնար մարդկային միտքի բարձրագոյն նիւթերէն՝ ճշմարտութեան յաղթանակին համար:

Շփումը կը պարտադրուէր: Բանականութիւնը օտար չէ հաւատքին, անոնց սահմանները պարզապէս իրարու խօսքով դրուած բաներ չեն:

Կղեմէս Աղեֆսանդրացի այս գաղափարները կ'արտայայտէ ուժգնութեամբ անոնց դէմ՝ որոնք չէին ուզեր քրիստոնեաներու յարաբերութիւնը յունական մտածման հետ: Շատեր, կը գրէ ան, կը սոսկան յունական իմաստասիրութենէն նման այն տղոց՝ որոնք կը սոսկան մարդակերպներու տեսէն: Ուրեմն անոնց հաւատքը շատ հաստատուն չէ, պարզապէս թող խոստովանին որ անոնք վստահ չեն ճշմարտութիւնը ունենալէ: Որովհետեւ եթէ կատարելապէս վրստահ ըլլային, բնաւ պիտի չվախճային: Արդարեւ, ճշմարտութիւնը անյաղթահարելի է: Միայն թիւր կարծիքը ենթակայ է կորսուելու, եւ աւելի հաւատքն է որ պիտի փոխէ իմաստասիրութիւնը: Իրականութեան մէջ հաւատքը իր մէջ կ'ընդգրկէ բանականութիւնը, որովհետեւ հաւատքը կ'ենթադրէ բնական կարգ մը ճշմարտութիւններ, առանց որոնց ան կիմնապէս պիտի չը հաստատուէր: Միւս եղով, բանականութիւնը կը ջանայ թափանցել հաւատքը, ոչ թէ խորհուրդը փառատելու, այլ աւելի խոր կերպով հասկնալու անոր իմաստը, անկէ հետեւութիւններ հանելու եւ յառաջ քերելու բանաւոր դրութիւն մը:

Քրիստոնեայ հեղինակներ կը զարգացնէին իմաստասիրութիւն մը, որ տեսակ մը ներածութիւն եղաւ քրիստոնէական վարդապետութեան, որովհետեւ երբ անհրաժեշտ կ'ըլլար հեթանոսները համոզելու, Ս. Գրոց ապաւինիլը յոռի շրջանի մը երեւոյթը կ'առնէր: Այսպիսի զգացումի մըն է որ տեղի կու տան յայն եւ Աղեֆսանդրացի ջատագովներ: Լակտանկիոսի մօտ այսպիսի մեքոս մը որդեգրուած է: Ան իր դիմացը ունենալով անհաւատներ, օտար՝ քրիստոնէական հաւատքի, անոնց չ'առաջարկէր Սուրբ Գրային փաստարկութիւններ՝ որոնք հաւատքը կ'ենթադրեն արդէն: Անոնք սկիզբէն Ս. Գիրքը կը յայտարարեն դատարկ եւ կեղծ: Ըստ Լակտանկիոսի,

կիսարիանոսի սխալը եղաւ իր «Ad Demetrianum» գործին մէջ ամբողջ ջատագովականը հիմնել Ս. Գրքի վրայ: Ինչպէ՞ս պէտք է սկսիլ. Լակտանկիանոս կ'ըսէ՝ պէտք է դիմել բանաւոր փաստաթուղթեանց եւ անոնցմով սկսիլ: Այսպէս է որ Լակտանկիոս իր «Institution»-երուն մէջ կը ջանայ սիսթեմաթիկ ձեւ մը կազմակերպել՝ հեքիանոս վարդապետութիւններու հետ կապողանալ մրցելու համար: Լակտանկիոս, կը գրէ La Driolle, լատին առաջին ջատագովն է. որ իր ժամանակի մարդկութեան ընծայած է ամբողջական վարդապետութիւն մը, որ անշուշտ նախնական՝ բայց ներքին միութեամբ մը ազդեցուած է իր բոլոր մասերուն մէջ, որ կրնայ գոհացնել ներդաշնակութեան եւ տրամաբանութեան փափաքող միտքերը: Հոս այլեւս քիչ մը անորոշ ոգեպաշտ բնագանցութիւն մը չէ, այլ՝ ամբողջ կրօնքի պատմութիւն մը, ամբողջ բարոյագիտութիւն մը որ կը հաստատուի, ամբողջ իմաստասիրութիւն մը որ կը կարգադրուի՝ նախախնամութեան վարդապետութեամբ սիրապետուած: Վարդապետութիւն մը՝ որ գերազանցօրէն քրիստոնէական է: Այս գործին մէջ ունինք ամբողջական քրիստոնեայ մը, ժողովից քրիստոնեայ մը, որ փափաքելով ուրիշներու փոխանցել իր հաւատքը, անկէ ոչ մէկ մասը կը ծածկէ և ոչ մէկ պահանջ կը մեղմացնէ (Hist. de la lit. chretien, էջ 274):

Մեզի համար նուազ կարեւորութիւն ունի այն պարագան թէ Լակտանկիոսի վարդապետութիւնը տկար է. ինչ որ մենք կ'ուզենք նշել՝ գործին ծրագիրը եւ մեքոտրն է: Ան յստակ կերպով ցոյց կու տայ թէ համաձայն ամենութեք եղած շարժումի մը, եւ ասիկա քրիստոնէական խորհողութեան սկզբնաւորութեան, քրիստոնէութիւնը կը ջանայ ազատել փիլիսոփայութիւնը, զոր վարդապետութիւնները կը պարտադրեն եւ զայն սիսթեմաթիկ ձեւով կազմակերպել՝ հակառակորդ վարդապետութիւններու դիմաց:

Հաւատքի եւ բանականութեան այս համագործակցութիւնը իրագործուած էր արդէն տեսականօրէն սահմանուած ըլլալէ առաջ: Սկիզբը միոյն եւ միւսին սահմանները բաւական շփոք կը բուէին ըլլալ. քր-

իստոնէական մտածման հիմնական յառաջդիմութիւններէն այն է հասկնալ թէ բանականութեան եւ հաւատքի համագործակցութիւնը առաւելութիւն մը պիտի ըլլար այն առեւն միայն՝ որ երկուքը միանալով չշփոքուէին. ո՛չ աստուածաբանութիւնը՝ ընդունելով բնական ճշմարտութիւնները պէտք է ուրանայ անոնց արժէքը եւ անոնց ընծայէ ուրիշ հեղինակութիւն մը, ո՛չ ալ բանականութիւնը՝ գործադրուելով յայտնութեան բովանդակութեան՝ անոր իմաստը լուսաւորելու կամ վարդապետութեան ամբողջութիւնը դրոյրեակաւ ցրենելու համար պէտք է յաւկնի խորհուրդը փոխանակելու ճշմարտութեան, արդարանալի՝ իրեն յատուկ լոյսերով: Բայց եթէ պէտք է սպասել Աբուինացիին՝ տեսնելու համար թէ ինչպէ՞ս գերազանց ուժգնութեամբ մը այս սկզբունքները կը բանաձեւուին, անարդար պիտի ըլլար մտնալ որ Աբուինացիէն շատ առաջ քրիստոնէական խորհողութիւնը ինքնեկ եւ երբեմն բացառապէս ըմբռնեց հաւատքի եւ բանականութեան միջեւ փոխադարձ հասկացողութիւն մը, որ բաւարար չափով կը պահպանէր միոյն եւ միւսին պահանջները: Նրկատի կարելի է առնել Ս. Օգոստինոսը, որ առեւնայն յստակութեամբ մէջտեղ կը դնէր հաւատքի եւ բանականութեան համագործակցութեան հարցը:

Նոյնիսկ իմաստասիրական պարունակութեան մէջ առնուած, վարդապետական բանաձեւերը անկախ են այս պարունակութենէն եւ չեն կապուած իմաստասիրութեան դրութեան բախտին, որ կը փորձէ գտնուի վերածել համադրական ամբողջի մը: Բանականութիւնը ոչինչ կ'աւելցնէ քրիստոնէական վարդապետութեան վրայ, ան օգտագործուած է միայն քրիստոնէական վարդապետութեան տալու թէ՛քնիք բանաձեւում մը: Իմաստասիրական դրութիւններու զանազանութիւնները, որոնց կը դիմեն եկեղեցւոյ Հայրերը եւ վարդապետները, բարձրօրէն կը վկայեն քրիստոնէական վարդապետութեան անկախութեան: Նրանոսի իմաստասիրութիւնը Տերտուլիանոսի իմաստասիրութիւնը չէ. Որոգինէսի իմաստասիրութիւնը Ամբրոսի իմաստասիրու-

քիւնը չէ։ Հիւարիոսի իմաստասիրութիւնը Օգոստինոսի իմաստասիրութիւնը չէ, և այլ Պօնապանդիւրի իմաստասիրութիւնը։ Ահա ինչպիսիք են։ Սակայն միշտ նոյն վարդապետութիւններն են, գործը Հայրեր կը ջանան բացատրել եւ դուրսեւեակեցնել։ Ուրեմն՝ քրիստոնէական վարդապետութիւնը կը մնայ գերագոյն կանոնը կամ չափանիշը։ Ասիկա կէտ մըն է, որուն շուրջ հետզհետէ աւելի մեծ քիւով պատմաբաններ կը համաձայնին, ինչպէս շատ իրաւացի կերպով կը վկայեն Մ. Ա. Քեքի խորհրդածութիւնները քրիստոնէայ ամենէն վիճելի հեղինակներու մօտ, ինչպէս Ջատագով եւ Աղեքսանդրեան Հայրերու մօտ։ Ան կը գրէ առաջիններուն համար. «Եթէ Ջատագովները շեշտած են նախընտրաբար Յիսուսի ուսուցման վրայ, եւ եթէ անոնք ցոյց տուած են համաձայնութիւնը իմաստասիրութեան հետ, մեծ նիգ ըրած են իմաստասիրութեան մէջ հանձնադրութիւնը մասնակի նշմարտութիւններ, որոնք առանց ամուր հիմքի կը մնային։ Անոնց համար քրիստոնէութիւնը կը մնայ անվիճելիօրէն ամբողջական եւ միակ նշմարտութիւնը, որ նանչգուած է յայտնութեամբ»։ Նոյն դիտողութիւնը Աղեքսանդրեան Հայրերուն. «Քրիստոնէական գիտութիւնը, այնպէս ինչպէս Կղեմէս եւ Որոգինէս կ'ըմբռնեն, որքան ալ ազատ կը բռնին ըլլալ իրենց խորհրդածութիւններէն ումանք, կը մնայ ենթակայ Ս. Գիրքին։ Ան միայն մեկնութիւնն ու բացատրութիւնն է Ս. Գիրքին։ Բայց այս մեկնութիւնն ու բացատրութիւնը անհրաժեշտ են հարքելու դժուարութիւնները, նկատելի հակասութիւնները, մուր կէտերը, որոնցմէ աստուածային վարդապետութիւնը չի կրնար խուսափիլ, որովհետեւ կը գործածէ մարդկային լեզու մը, զայն բաժանցելու եւ իր բոլոր խորութեամբ լոյսին բերելու»։

Այսպէս, այն սկզբունքը որուն մասին կը խօսի Քեք եւ որ կ'իշխէ Որոգինէսի բոլոր գործերուն վրայ, կը կայանայ Ս. Գիրքը իբրեւ հիմ առնելու եւ զայն հելլեն գիտութեանց օժանդակութեամբ մեկնաբանելուն մէջ, այս վերջինը միշտ ենթարկելով հաւատին։ Այս սկզբունքը կը ներշնչէ քրիստոնէական առաջին խորհրդածութիւնը

եւ կը սահմանուի Ս. Գրոց եւ քրիստոնէական վարդապետութեանց բացարձակ գերիշխանութեամբ։

Գ.

Սակայն, Յունական եւ քրիստոնէական մտքի փոխադարձ յարաբերութեան վրայ է որ վիճաբանութիւններ տեղի ունեցան մեծ աստակութեամբ։ Զափագանց դիրքին էր Ջատագովներու եւ Հայրերու գործին մէջ վեր հանել նկատելի ազդեցութիւնը հելլենական խորհողութեան։ Անկէ յաւակնիլ քէ քրիստոնէական աստուածաբանութիւնը հազիւ ինքնատիպ փոխադրութիւնն էր Գնոստիկեան կամ Աղեքսանդրեան վարդապետութիւններու, տարբերութիւնը մեծ չէր եւ գործնականօրէն արագօրէն անցաւ։ Ճիշդը ըսելով, այս յանդուգն հաստատումները այսօր նուազ վարկ կը վայելեն եւ բազմաքիւ աշխատութիւնները՝ գործ կը յարուցանէ քրիստոնէական ծագման պատմութիւնը, կը յանգին աւելի լոյսին բերելու քրիստոնէական մտածման խոր ինքնատիպութիւնը՝ իր վարդապետական տրեւելներուն մէջ։ Գալով բանական նշմարտութիւններու, գործ քրիստոնէական կրօնքը կ'իրացնէ, անոնք ուրիշ բաներ չեն երէ ոչ վարդապետութեան ներմնայուն բնագանցութիւնը, եւ այս ձեւով տակաւին ան կը մնայ իրաւամբ մարդկային մտածման հասարակ բարիքը, մինչ այդ նշմարտութիւնները կը կազմեն քրիստոնէական հաւատքի յատուկ գետիկը։

Հոս է ահա իմաստը Տերտուլիանոսի կշտամբանքին. «Ե՞նչ հասարակաց բան կայ Արեւմտի եւ Երուսաղէմի միջեւ, Ակադեմիայի եւ Եկեղեցւոյ միջեւ»։ Սակայն պատասխանը գոր պէտք է տալ, եւ պատասխանը գոր Եկեղեցին տուած է Տերտուլիանոսի՝ նոյն պատասխանը չէ, որովհետեւ շատ հասարակաց բաներ կան Ակադեմիայի եւ Եկեղեցւոյ միջեւ, Արեւմտի եւ Երուսաղէմի միջեւ։ Նախ բանաւոր նշմարտութեանց ամբողջութիւնը, որ բոլորին հետ եւ վերացականօրէն կարելի չէ ըսել քէ հեքանոսական եւ կամ քրիստոնէական է, որովհետեւ ան բանականութեան արտադրութիւնն է։ Բայց՝ հաւատքը պար-

տադրելով Աստուծոյ միտքիւնը, ստեղծագործութիւնը, չարի սահմանումը իրեն կամաւոր մեղքի արդիւնք, Աստուծոյ տիեզերական նախախնամութիւնը, բանաւոր արարածի ազատ կամքը եւայլն, չի կրնար եւ չ'ուզեր հակառակիլ այս հաստատումներու՝ իրենց բանաւոր նկարագիրին, ոչ ալ յաւակնիլ զանոնք բողոքով մարդկային վարդապետութիւններու խաղերուն:

Ամենէն մեծ սոփեստութիւնը այս կարն հաստատումներուն, ուր քրիստոնէական մտածումը տրուած է իբրեւ զուտ եւ պարզ շեղում մը Գնոստիկութեան, կամ ընդհանրապէս հելլենական խորհրդածութիւններու, կը կայանայ վարդապետութեանց նիւրը եւ ձեւը շփոթելուն մէջ: Հայրեր եւ վարդապետներ որոնք կ'աշխատէին քրիստոնէական վարդապետութեանց աստուածաբանական զարգացման, անշուշտ կրնային միայն փիլիսոփայութեան բառամբերքը օգտագործել: Վարդապետական բովանդակութիւնը արտայայտելու համար, եօ՛ւտ անոնք կ'ուզէին հասկցուիլ, պէտք է փոխառնէին նախորդներու կողմէ գործածուած եւ սովորական եզրերը եւ սահմանները, որոնք ըստինքեան հասկնալի էին:

Միւս կողմէ, անխուսափելիօրէն եւ ըսկիզբէն, Զատագովներու եւ Հայրերու հետ, քրիստոնէական մտածումը զարգացուց փիլիսոփայութիւն մը, որ հաշտ եղաւ քրիստոնէական վարդապետութեան հետ, կամ, ինչպէս վերեւ կ'ըսէինք, քրիստոնէական վարդապետութիւններու ներմնայուն քննազննութեան հետ: Այս նպատակով, քրիստոնէութիւնը փոխ կրնար առնել միայն փիլիսոփաներէն՝ որոնք առաւել կամ նուազ չափով զարգացուցած եւ պաշտպանած էին բանաւոր նշմարտութիւններ, զորս հաստատք կը պարտադրէր: Այս հաստատումին վրայ է որ մարդիկ կը փորձեն յենիլ, երբ կը փորձեն ուրանալ քրիստոնէական փիլիսոփայութեան մը գոյութիւնը առաջին դարերուն: Բայց պէտք է պարզաբանել այս արտայայտութեան իմաստը, ինչպէս նաեւ յստակ դարձնել հին քրիստոնէայ խորհողներու մօտ գոյ փիլիսոփայութեան զարգացումներու տարբերութիւնները:

Ի նախագումէ, կ'երեւի թէ պէտք է հաստատել որ անհրաժեշտօրէն, անմիջապէս

որ քրիստոնէութիւնը գոյութիւն ունէր, քրիստոնէական փիլիսոփայութիւն մը կար: Արդարեւ, ոչ միայն քրիստոնէական վարդապետութիւնը, այն ձեւով ինչպէս կը գտնենք Օգոստինոսի ժամանակ, այլ աւետարանական վարդապետութիւնը, ինչպէս նաեւ Պօղոսի եւ առաքելական շրջանի միւս գրութիւններու վարդապետութիւնը՝ կը պարունակեն փիլիսոփայութիւն մը: Այս հիմնական նշմարտութիւնները — Աստուծոյ միտքիւնը, տիեզերքի ազատ ստեղծագործութիւնը, աստուածային նախախնամութիւնը եւ տիեզերական հայրութիւնը, հոգիի հոգեկանութիւնը եւ անձնական անմահութիւնը, ազատ կամքը, անդր-գերեզմանային վարձատրութիւնը, շատ մասնաւոր ըմբռնում մը բարոյական կատարելութեան, պարտաւորութեան եւ պարտականութիւններուն՝ որոնք կը պարտադրուին մարդուն իբրեւ անհատ եւ իբրեւ անդամ ընկերութեան, այս ամբողջը կը կազմեն վարդապետութեանց մարմինը՝ իսկական կամ հիմնական քրիստոնէութեան. եւ հոս է որ շատ օրինաւոր կերպով կրնանք ունենալ «քրիստոնէական փիլիսոփայութիւն», որովհետեւ ան հասարակաց գետինն է բոլոր անոնց, պարզ կամ գիտուն, որոնք Քրիստոսի վարդապետութիւնը կը դառնան:

Սակայն այս բանաւոր նշմարտութիւնները աւելի լսելիայն քան թէ բացառապէս կերպով հաստատուած են առաքելական ուսուցման եւ վարդապետութեան մէջ եւ կը մնար գայն վերածել լաւ ազուցուած ամբողջի մը, ուր պիտի մտնէին բոլոր ընդունուած հարստութիւնները, մտածման բոլոր զարգացումները:

Ասիկա բացատրութեան, իւրացումի եւ դրութեանականացման աշխատանքն է որ կը սկսի Զատագովներով եւ կը հետապնդուի դարերու ընթացքին: Բայց յստակ է որ այս դրութեանականացումը կրնայ զանազան ձեւեր գգնելու, որովհետեւ քրիստոնէական մտածման հիմնական թէգերը կը յարմարին իրարմէ շատ տարբեր տեսական բովանդակութիւններու հետ: Միայն թէ ասիկա ի՞նչ ցոյց կու տայ: Այն՝ որ քրիստոնէական միտքը անժամանակաւոր չէ, ան կը պատշաճի մարդկային մտածման ընդհա-

նուր շարժման՝ պատասխանելու իւրաքանչիւր շրջանի զանազան պահանջներուն եւ իւրացնելու այն ամէնը, ինչ որ լաւ եւ բաժանելի կը գտնէ փիլիսոփայական մտքի գարգացման մէջ, տուեալ դարաշրջանի մը: Բայց այս հաստատումէն հետեւցնել որ «Բրիտտոնէական իմաստասիրութիւն» գոյութիւն չունի՝ մեզի անկարելի կը քուի: Աւելին, հակառակը պիտի հետեւցուէր: Ուրովհետեւ նոյնինքն այն իրողութիւնը թէ Բրիտտոնէական մտածողութիւնը կ'արտացոլացնէ առաւել կամ նուազ չափով աշխարհիկ կամ հեքանոս մտածողութեան փուլերը, կը հաստատէ գոյութիւնը Բրիտտոնէական ինքնատիպ մտածման, որ իր ձեւով կը հակադդէ, ճիշդ ընելով իւրացնելու բանական ճշմարտութիւնները, կամ ընդարձակելու իր սիւսքեմաթիկ շրջանակը՝ իրագործուած յառաջդիմութեանց չափով:

Միւս կողմէ, կը դիտուի Պօղոսեան ուսուցման, Ագեֆանդրեան խորհողներու, Օգոստինոսի, Կեղծ-Դիոնեսիոսի պարագային՝ թէ անոնք հեքանոսներու կողմէ կը դատասպարտուին իբրեւ դաւաճաններ հելլենականութեան՝ ի նպաստ Բրիտտոնէութեան: որպէս թէ յունական խորհողութեան ձեւերը որդեգրելով՝ ուզած ըլլան նախ համաձայն ըլլալ վարդապետական պահանջներու կամ Բրիտտոնէութեան բրնագանցութեան հետ: Ասկէ ետք, ինչպէ՞ս կարելի է յաւակնիլ թէ «մեր քուականէն մինչեւ ե. դար չկայ Բրիտտոնէական փիլիսոփայութիւն» որ պարունակէ իմացական արժէքները, խորապէս ինքնատիպ եւ տարբեր հեքանոս խորհողներէն»: Ճշմարտութիւնը այն է որ ինքնատիպ եւ հասարակաց բան մը կայ. ինչ որ ինքնատիպ է՝ Բրիտտոնէական մասնայատուկ տուեալներն են, ինչ որ հասարակաց է՝ անոնք մտածման արտաքին ձեւերն են: Պիտի ըսուի թէ այս հաստատումը կը տանի յոգի շրջանի մը, քանի որ ի նախագումէ կը դնէ գոյութիւնը Բրիտտոնէական մասնայատուկ տրեւալներու: Բայց ընդունինք որ հեքանոսները, ինչպէս Բրիտտոնէաները, հիմք ըրած են իրապէս կրօնական կեանքը, կիրարկած են խղճմտամբի քննութիւնը, հետաքրքրուած են մարդուն աստուածութեան հետ ունեցած փոխ-յարաբերութիւններով,

յոգնած են դասական հելլենականութեան բանապաշտութենէն, թէ ուզած են լուծել չարի հարցը, աշխատած են միացնել կրօնք եւ փիլիսոփայութիւնը, գոված են առաքինութիւնը եւ փորձած զայն սահմանել: Ընդունինք տակաւին որ «տիեզերքի պատկերը որ կու գար յունական գիտութենէն եւ փիլիսոփայութենէն, միակ եւ սահմանաւոր աշխարհ, հակադրութիւն երկրին եւ երկրի» հասարակաց բոլ ըլլան Բրիտտոնէաներուն եւ յոյներուն: Բայց նախ պէտք էր փաստել որ կրօնական եւ բարոյական այս շարժումները հելլենական մտածման չեն հրահանգուած՝ նախապէք մեկու տիրապետող Բրիտտոնէութեան դէմ: Կիսոսու, Պարփիւր եւ Յուլիոսանոս Կայսր ենթակայ չե՞ն Բրիտտոնէական մտածման, նոյնիսկ իրենց ընդդիմութեան մէջ, այն բարձրութեան մէջ՝ որուն կը յաւակնէին հասցուցած ըլլալ հեքանոս միտքը: Այս տեսակէտով, աւելի ճիշդ է հակառակ դրոյքը՝ ըստ որուն Բերես աւելի իրաւ կ'ըլլայ ըսել թէ Գ. դարէն սկսեալ հեքանոս ինքնատիպ եւ անկախ միտք գոյութիւն չունի: Բայց միւս կողմէ, հեքանոս կրօնական եւ բարոյական բոլոր այս ձեւերը, եթէ անոնք գուցաեւ դրսին Բրիտտոնէական մտածման յաջորդական ձեւերուն հետ, անոնց հետ չեն շփոթուիր:

Անկարելի է ուրանալ որ խորապէս սուր պայքար մը կայ հելլենականութեան եւ Բրիտտոնէութեան միջեւ: Այս պարագային, ինչպէ՞ս չընդունիլ Բրիտտոնէական ինքնատիպ մտածման մը գոյութիւնը: Ուրիշ՝ կու գար պայքարը, եթէ ոչ Բրիտտոնէական վարդապետութեանց խորքէն, քանի որ ձեւերը նոյնը կը քուէին ըլլալ:

Եզրակացնելով, ինչ ալ ըլլայ իմացական հոռանքներու աշխատանքներ, ուրիշ անաշին դարերուն Բրիտտոնէայ հեղինակները կը սնանին, պէտք է խոստովանիլ որ անոնք ունին հասարակաց բան մը, եւ այս հասարակաց գետինը, խորհողներու հաւատալիքին հետ, ինչպէս նաեւ բանաւոր թէգերը ամբողջութեամբ, կը կազմեն ինչ որ կը կոչենք Բրիտտոնէական իմաստասիրութիւն:

Կան ուրիշ Բրիտտոնէական իմաստասիրութիւն մը եւ Բրիտտոնէական իմաստասիրութիւն մը:

բուրժուաներ: Այս վերջինները ուրիշ բան չեն եքէ ոչ մասնաւոր ձեւը գոր կ'առնէ առաջինը՝ քրիստոնեայ խորհողներու մօտ: Ատակ շատ աշխատանքներու եւ շարունակական զարգացման, անոնք անհրաժեշտաբար կը կրեն նշանները զանազան հեղինակներու համեմարին եւ պատմական շրջանին՝ երբ անոնք զարգացան: Ահա քէ ինչո՞ւ գտնո՞ւմք կը կոչենք Պրատոնականներ, Պրոտի-նականներ, Արիստոտելականներ՝ համաձայն այն ազդեցութեան գոր կը կրեն:

Բայց ներշնչման ինչ տարբերութիւն որ գտնո՞ւմք կը բաժնէ կամ իրարու կը հակադրէ, քրիստոնէական իմաստասիրութիւն՝ կը պահէ հիմնական միութիւն մը. բոլորն ալ կը խոստովանին քէ ենթակայ են քրիստոնէական բնագոյնութեան եւ այս հաստատակց բովանդակութեամբ՝ ան բացարձակապէս կ'անջատուի հեքսանոսական վարդապետութենէն՝ որուն խորհրդածական շրջանակը փոխ կ'առնէ:

Առաջին դարերու քրիստոնեայ հեղինակներ այս գաղափարները յստակ կեդրով մատնանշած են: Անոնք կը գիտակցէին քէ հաւատով ունին վարդապետութեանց մարմին մը, որ միեւնոյն ժամանակ կարգ մը կէտերու վրայ, բանականութենէն կախում ունեցողները կը մօտեցնէր եւ կ'անջատէր հեքսանոս իմաստասէրներէն. կը մօտենային՝ իբրեւ այն որ այս վարդապետութիւնները օտար չէին մնացած յունական միտքին, կ'անջատուէին՝ իբրեւ այն որ այս վարդապետութիւնները մարմինը կը կազմէին քրիստոնէութեան յատուկ դասաւանդութեան:

Ճիշդ ընելով իրացնելու հելլենիզմը, քրիստոնեայ հեղինակներ ուրիշ բան չէին տեսներ. բոլոր Օգոստինոսի, եքէ ոչ մրտնել սեպեականութեան մը մէջ՝ որ իրաւունքով իրենց կը պատկանէր: Եքէ Տեոտուղիանոսի հաստատումը, բոլոր որում «մարդկային հոգին բնականօրէն քրիստոնեայ է», ընդունելի իմաստ մը ունի, ասիկա

Թրգմ. ՆԵՐՍԵՆՆ ՎՐԴ. ԲԱՊՈՒՃԵԱՆ

(Շար. 1)

ըսել կ'ուզէ որ ինչ որ բանականութիւնը իբրեւ նշմարտութիւն կը գտնէ, կու գայ մտնելու քրիստոնէական մտածման ապրանքանիւթեան մէջ, քրիստոնէական մտածումը գայն կը հրաւիրէ. բայց՝ իմաստով մը մաս, այս բանաւոր նշմարտութիւնները քրիստոնէական հաւատէն կը ստանան աւարտ մը:

Այն որ մեծ նշմարտութիւնները կը խոստովանի, հաւատքը գայն իր տիրապետութեան տակ կ'առնէ: Այս ամբողջը ճիշդ է: Բայց ինչպէս քիչ առաջ նկատել կու տանք, արտայայտման առաջինները կամ նիւթերը կը յայտնէին որոշ դիմադրութիւն մը նոր գործածութեան. հոս, կրօնական իմաստասիրութեան դաշտին մէջ, բանաւոր նշմարտութիւնները գործ քրիստոնէական մտածումը կ'իւրացնէր, կը մտնէին երբեմն խառն իմաստասիրական կառուցման մէջ, սակայն չափազանց շփոթ իրենց սկզբնական պարունակութեան վիճակին մէջ: Իւրացման, մաքրագործման եւ գտնման աշխատանք մը անհրաժեշտ էր եւ ասիկա ժամանակ կը պահանջէր: Հոս է ահա իմաստը եւ ստանաւոր այս վիճարանութեանց, յաճախ փոքորկալից՝ հին շրջանին եւ միջին դարուն, ուր կը տեսնենք որ, բազմաթիւ դրժարութիւններու ընդմէջէն, միշտ աւելի կատարեալ coincidence-ներ հոգն է իմաստասիրական տուեալներու՝ քրիստոնէական բնագոյնութեան հետ, որ կ'առաջնորդէ ուղղափառ մտածման ներկայացուցիչները:

Այսպէս, Եկեղեցին փոխ կ'առնէ, բայց յաճախ հիմնապէս կը ձեռափոխէ ինչ որ փոխ կ'առնէ: Եքէ ճիշդ է ըսել որ կարեւոր մասով յունական մտածումը անցած է քրիստոնէական մտածման մէջ, պէտք է սակայն շեշտել քէ այդ անցումը իր սկզբնական ձեւին մէջ չէ եղած, այլ նմանած է ճիւղի մը՝ որուն ձեւը կ'առնենք՝ ասիկա բոլորովին տարբեր եւ ուրիշ բան մը ընելու, անոր նոր ձեւ մը տալու:

REGIS JOLIVET

ՀԱՅՐԵՆԱԲԱՂՁՈՒԹԻՒՆ

Ինչպէ՞ս արդեօք պիտի գտնեմ
Գիւղս՝ որ այնքա՛ն սիրեցի...

Օ՛ր, այն գիշեր երբ լուսնական
Ամպերուն մէջ կը լողար՝

Կապոյտ երազ մը քորելով
Սարերն ի վար հայրենի,

Ու ծառերուն ուսերն ի վար հողմախոտով՝
Որոնք դժբաղդ մայրերո՛ւ պէս անբախով՝

Կը հեծէին օրն ի բուն
Անկարելի վերադարձն իմ տարիալաճ,

Ահարակա՛ն պանդուխտի... :
Ովք որ մոռնալով ծանոց իմ հայրենիքը՝

Օ՛հ, այն ուղին սգաւոր
Որ գիս պիտի հեռացրնէ՛ր այն գիշեր՝

Հօրեմական իմ տունէս,
Լուռ, սգաւոր աստղերուն տակ

Այնպէ՛ս ներմակ կ'երեւէր... :
Վարդենիի մը մեղրահոս

Բուրեան դիւքանքն ըմպելէն
Կը փախէ լուռ ու մունջ,

Կը նայէ լիւաճ իմ տանս երդիքին՝
Ուր լուսնական աչքի մը պէս կ'արիւնէ՛ր...

Եւ պանդուխտի ցուպն որ կ'այրէ՛ր
Ձեռքիս մէջ

Եւ արցունքի շիթն որ կ'իյնա՛ր անդադար
Իմ տժգունաճ այտերէս...

«Մղձաւանջէն» վերջ, հիմա հո՛ն կը դիմեմ,
Աչքըս ծովո՛ւ պէս յորդաճ...

Ինչպէ՛ս ներմակ է նամբան,
Հին օրերու երջանիկ ու մըտերիմ

Լուսնի լոյսովն ողողուաճ...

Ո՛վ իմ աւանս աւերուաճ,
Հայրենի տո՛ւնս իմ քափուր...

Օտարութեան մէջ կարօտի ի՛նչ տենջեր՝
Լո՛կ ծաղի՛կ մը փաղելու ձեր ածուէն,

Յիշատակի վա՛րդ մը լոկ,
Ահա՛ ոտքերս վիրաւոր

Գողգոթայի ձեր վերելքի՛ն կը կանչեն... :

Ա. ՍԵՄԱ

Ե Ր Ա Ջ Ի Ն

Ինչո՞ւ այսպէս լըֆեցիր զիս, մեկնեցար դուն անդարձ,
 երբ այնքան պէտք ունէի առաջնորդող բու լոյսին,
 Փոքորիկի բռնուած նաւը ինչպէս փարոսին,
 Ծովուն վըրայ ալեկոծ, խաւարին մէջ անթափանց:

Եկան ամէնքը անցան, լըսեցի վէճը անոնց,
 Եկաւ անցաւ ֆահանան, փարիսեցին, մաքաւորն,
 Ոչ ոք ինձի մօտեցաւ, մընացի մեն-մենաւոր.
 Ըսպեղանի չըբերաւ մէկը սիրտիս բազմաթոյց:

Բայց դուն դիմացս էիր միշտ: Մահը երբ դուռս էր բախած,
 Ուրիշ լոյսերն երբ տակաւ մարած էին մէկ առ մէկ,
 Մութին, ցուրտին, մըրրիկին մէջն իսկ բռնած նախա դեկն,
 Բեզդի ուղղած էի գայն, լոյսիդ նայուածքս կախած:

Մանկութենէս առաջնորդող եղած էիր ինձի դուն,
 Ինչո՞ւ յանկարծ մեկնեցար, հոգիս մատնած խրոտվիին.
 Վերադարձիր, ա՛հ, նորէն եւ իմաստ տուր այս կեանքին,
 Ամաշութեան իմ սիրտին նորէն Լոյս բեր ու խընդում:

ԻՄ ՍԻՐՏԸ ԽԱՉՈՒԱԾ Է ՅԻՄԱ

Իմ սիրտը խաչուած է հիմա,
 Վէրքերէն արիւն կը հոսի.
 Կ'անցնի մարդն՝ արարքը կը մընայ,
 Ծախուած է սիրտս եր'սուն արծաթի:

Կ'անցնի մարդն՝ արարքը կը մընայ...
 Նենգութեան ու Դաւի ու Սուտի
 Կեղտն անշուշտ պիտի օր մ'երեւնայ,
 Ու փոխուին պիտ' Վէրքերը վարդի:

Կ'անցնի մարդն՝ արարքը կը մընայ...
 — Ա՛խ, սիրտէս արիւն կը յորդի:
 Մութ է շուրջս. գէթ Այգը չուշանայ,
 Յարութեան որ Լոյսը ծաթի:

Իմ սիրտը խաչուած է հիմա,
 Վէրքերէն արիւն կը կաթի.
 Փաւէլոն իր ձեռքերը կը լուայ,
 Պիղատի իր խիղնն որ հանդարտի:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՆԵՐՍԵՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

(1346)

Մարիուն թագուհիի Աւետարանը մին է մեր բացառիկ և մեծարժէք ձեռագիրներէն (թ. 1973)։ Ներսէս Եպիսկոպոս յատկապէս գրած է զայն և նուիրած թագուհիին։ Գրքէն յիշատակարանը ուշադրաւ և կարեւոր է այն պատճառով որ մի առ մի կը թուէ նախ թագուհիին և ապա անոր ամուսինն՝ Կոստանդին թագաւորի բնտանեկան պարագաները, ողջ կամ հանդուցեալ։ Օգտակար նկատեցինք յիշուած պատմական անձերուն մասին զնեյ հակիրճ ծանօթութիւններ։

Աւետարանին նկարները զործն են այլ չբնական անուանի մանրանկարիչ Սարգիս Քաշանացի (Պրծակ)։

Ձեռագիրը օրինակուած է թուղթի վրայ, իսկ մանրանկարները գծուած են մաշկաղաթի թերթերու վրայ։ Անոնցմէ երկուքը նկատողութեան արժանի են յատկապէս, վասնզի մին, որ կը ներկայացնէ Յիսուսի խաչէն վար առնուիլը, կը պարունակէ թագուհիին նկարը, «Մարիուն թագուհի Հայոց» արձանագրութեամբ, իսկ միւրը՝ Քրիստոսի Մուռզը, կը պարունակէ նկարը ծիրանագոյն տիւրանուհիի մը, որ կրնայ ըլլայ Մարիունը տարբեր տարագոյլ, այդ շահեկան մանրանկարներն ալ կը ներկայացնենք այստեղ։

Միածնին ակամատեւք եւ բարեկամք, երրորդութեան մերձաւորք, անհաւիցն քարոզք, խաղաղարարք տիեզերաց, վեմք անշարժելիք՝ եղեալ ի հիմունս կարողիկէ եկեղեցւոյ, երրորդութեան քարոզք, անմահական հացին կերակրաւորք, Միածին Որդւոյն Աստուծոյ շակերտք, աշխրհաց վարդապետք, արարածոց լուսաւորիչք, երրորդութեան արքեւանք, անասանելի աշտարակք, անխախտելի պարիսպք, եկե-

ղեցւոյ կարգաւորիչք, հայրապետաց պարծանք, կուսանաց ողջախոհացուցիչք, ամենայն տրդայոց պահապանք, ժողովրդականաց առաջնորդք, ալեկոծելոց նաւահանգիստք, արքայութեան պատրաստողք, Հոգւոյն Սրբոյ բնակարանք, եւ ի գալստեան Տեառն յորժամ արեգակն խաւարեսցի՝ տփառուել քան զարեգակն փայլեն յարքայութեան երկնից, եւ բազմին ընդ փեսային յառազաստն լուսեղէն, եւ նստին յանարունստ արոռս՝ դատել զերկոտաւան ազգն իւրայելի։

Եւ արդ՝ ես յոգնամեղ եւ անպիտան ծառայս Աստուծոյ Ներսէս, ցանկացող եղեալս Սրբոյ Աւետարանիս գրել զսա յիշատակ բարի. եւ գրեցի ըստ իմում կարի՝ ի ստոյգ արիւնակէ բարգմանչացն, եւ պարգեւեցի զսա հեգահողի եւ ողորմած բագուհոյն Հայոց Մարիանոյն⁽¹⁾, որ բագում բարեգործութեամբ զարդարեալ է, եւ առաւել հեգութեամբ եւ խոնարհութեամբ եւ ողորմածութեամբ. եւ որ գայսպիսի առաքինութիւն ստացեալ է՝ գտնուանական պատմութեան գրեցեալ է, առաւել եւս սա է գրեցեալ գայս լուսաւոր հանդերձ, իբրեւ զպարիսպ ամուր։ Այլ եւ զմեր անարժանութիւնս եղբայր կոչեաց իւր։ Եւ ինձ այսպէս յուի եթէ ի կամացն Տեառն եւ ի շնորհաց Սուրբ Հոգւոյն յայտնեցաւ մեզ հոգեւոր քոյր եւ կաւարեալ բարեկամ։

Ես շնորհեցի նմա գայս Սուրբ Աւետարանս ի վայելումն անձին իւրոյ, եւ յիշատակ բարի, որ եւ յուսամք ի Քրիստոս զի

(1) Մարիան թագուհի, այլուր Մարիուն, անոնց մօտ Մարիամ, մեռած է չուրջ 55 տարեկան, Երուսաղէմի մէջ, ուր եկած էր երկու կամ երեք տարի առաջ, ազատուելով Եգիպտական գերութենէն։

ընդ երկայն աուրս պահեցէ զնա ամբողջ
կենդանութեամբ հոգւով եւ մարմնով. եւ
ամենայն սրբոց աղաւթ՝ պահապան լիցի

Կառնկոսոյ եւ պայլ Հայոց: Սուրբ Աստ-
ուածածնին բարեխաւսութեամբ՝ ողոր-
մեցի Տէր Յիսուս Քրիստոս եւ բարեգոր-

մնա ի տուէ եւ ի գիշերի. եւ զամենայն
յանցանս իւր յոր գործեալ է քողցէ Տէս
Աստուած:

Ողորմեցի Քրիստոս Աստուած եւ իւր
բարի ծնադացն Պր. Աւշին(2), որ տէր էր

ծուրեամբ զարդաբեալ մար իւրոյ ծուա-
նին(3), որ յառաջն քաղուիի էր Աւշին(4)
քաղաւորին, հանգուցէ Տէր Յիսուս զիս-

(3) ծուան, տմանց մօտ Յովհաննա, Կախալէս
կենն էր Օշին Բագաւորի: ՄԼԼԼԼ Է 1323ԻԵ:

(4) Օշին քաղաւոր: 1308-1320:

(2) Օշին պաշտ, աղանձուած է 1329/30

գիս նորա յարժայութեանն երկնից: Ողորմեսցի Քրիստոս եւ պարկեշտ քարն իւրոյ Ալիծին(5), որ յառաջն քաղաւի էր Լեւոն(6) քաղաւորին: Յիշման արժանի արարէ՛ք եւ գիւրեղաբայր իւր գպարոն Կոստանդին(7)՝ սպարապետն հայոց, եւ ըզհայր նորին գպարոն Հեթում(8)՝ գտէրն Կոնիկոսոյ, եւ հանգուցէ գեոգիս նոցա:

Երկնաւոր քաղաւորն Քրիստոս՝ արինեսցէ զմեր հայոց քաղաւորս՝ Կոստանդիանոս(9) եւ ընդ երկայն աւուրս արացէ, եւ պահեսցէ յերեւելի եւ յաներեւոյր թշնամեաց: Եւ զկոստոածատուր որդիսն իւր, գպարոն Աշին(10), եւ գպարոն Լեւոն(11), եւ գպարոն Հեթում(12), անվնաս պահեսցէ յամենայն փորձանաց կենցաղոյս:

Արինեսցէ Տէր Աստուած եւ գսիբելի եղբայր քաղաւորիս՝ գպարոն Սմբատ(13) գունդատալլ հայոց, եւ ընդ երկայն աւուրս արացէ: Արինեսցէ Տէր Աստուած եւ զմայր քաղաւորին զՄարիանն(14), եւ է մեր հոգեւոր մայր, մայրն Աստուծոյ նրմա բարեխաւս եղիցի հանապազ ի տուէ եւ ի գիշերի. եւ պահեսցէ ամբողջ կենդանութեամբ հոգւով եւ մարմնով, եւ յամենայն մեղաց քաւեսցէ: Արինեսցէ Տէր Աստուած եւ գպարկեշտ դուստրն իւր զՖեմին(15), եւ

է մեր հոգեւոր բոյր եւ բարեկամ. պահեսցէ Տէր Աստուած զնա ամբողջ կենդանութեամբ, հոգւով եւ մարմնով, յամենայն ազգ փորձութենէ, եւ թողէ գլանցանս իւր:

Ողորմեսցի Քրիստոս Աստուած եւ հանգուցեալ հայր իւրոյ, պարոն Պաղտին(16) Մարաշլիստուն Հայոց, եւ հանգուցեալ քարն իւրոյ տիկին Ալիսին(17), եւ քեռոյն իւրեանց Պարոն Սմբատայ(18), եւ պարոն Լեւոնի(19), եւ դասեսցէ գեոգիս նոցա եւ զծնաւոյց իւրեանց եւ զամենայն ազգակաւնաց՝ յիւր սուրբ արժայութիւնն:

Ազաչեմ եւ ես, մեղապարտ ծառայս Աստուծոյ զբող սորա Ներսէս, յիշման արժանի արարէ՛ք գիս, եւ զծնաւոյսն եւ զեղբարսն իմ, զկուսակրան քահանայսն, զՅովաննէս, եւ զԹորոս եպիսկոպոս, զհանգուցեալսն ի Քրիստոս, եւ գիւրեղաբարոսն մեր զկուսակրան քահանայ՝ զՍիմեոն, եւ զՍտեփանոս: Եւ որ զմեզ յիշէ, եւ ինքն յիշեալ եղիցի առաջի Քրիստոսի:

Բայց գրեցաւ սա ի հայրապետութեան Տեառն Միսիբարայ, եւ ի քաղաւորութեանն Կոստանդիանոսի, եւ յեպիսկոպոսութեան մայրաքաղաքիս Սրոյ Բախլիոսի եպիսկոպոսի: Եւ քվականութեանս հայոց 296 [= 1346], ի մայրաքաղաքս Սիս կոչեցեալ, ընդ հովանեաւ սրբոյ տաճարիս որ կոչի սուրբ Նշան: Կատարեցաւ կարողութեամբ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ է արինեսցէ եւ փառաւորեալ յաւիտեանս յաւիտեանից ամէն:

Յաւելլուածարար կր Ներկայացնենք ալտեղ ուրիշ յիշատակարան մըն ալ, ուր լիւում է Մարիուն թաղուհիի վախճանը: Այս յիշատակարանը կր գտնուէր Սոս կերեմնի մէկ Աւետարանին մէջ, գրուած 1290ին, մազադաթի վրայ, Ստեփանոս Գոյնեւերիցանցի ձեռքով, Կոստանդին անունով քա-

(5) Ալիծ, Օշին պալլի դուստրը՝ տառջին կնոջ մէն. կին Լեւոն թաղաւորի: Սպաննուած է 1331ին:

(6) Լեւոն քաղաւոր, 1320-1342: Ուրիշն էր Օշին թաղաւորի եւ իւր տառջին կնոջ Զապէլի:

(7) Կոստանդին սպարապետ, սպաննուած 1329ին:

(8) Հեթում, տէր Կոնիկոսոյ, պատմիչ: Մեռած է 1311ին:

(9) Կոստանդին քաղաւոր, 1345-1363: Ամուսին Մարիանի:

(10) Օշին, յիշուած կայ 1345ին: Հաւանաբար զոհ գացած է 1357ի համաճարակին:

(11) Լեւոն, իւր հօրը ժաշէն հօր երկու տարի (1363-5) տաժաճեալ իշխանութիւն վարած է բոս Կ. Յ. Բաւմալեանի:

(12) Հեթում, հաւանաբար զոհ եղած 1357ի համաճարակին:

(13) Սմբատ գունդատալլ, ալլուատ անձանթ:

(14) Մարիուն Տիկնանց Տիկին, մայր Կոստանդին թաղաւորի: Մեռած է 1352ին:

(15) Ֆեմին, ալլուատ անձանթ:

(16) Պաղտին մարաշլիստ Նղրցի, հայր Կոստանդին թաղաւորի: Մեռած է 1337ին:

(17) Ալիս, սլլուր Ալիծ, բոյր Կոստանդին թաղաւորի:

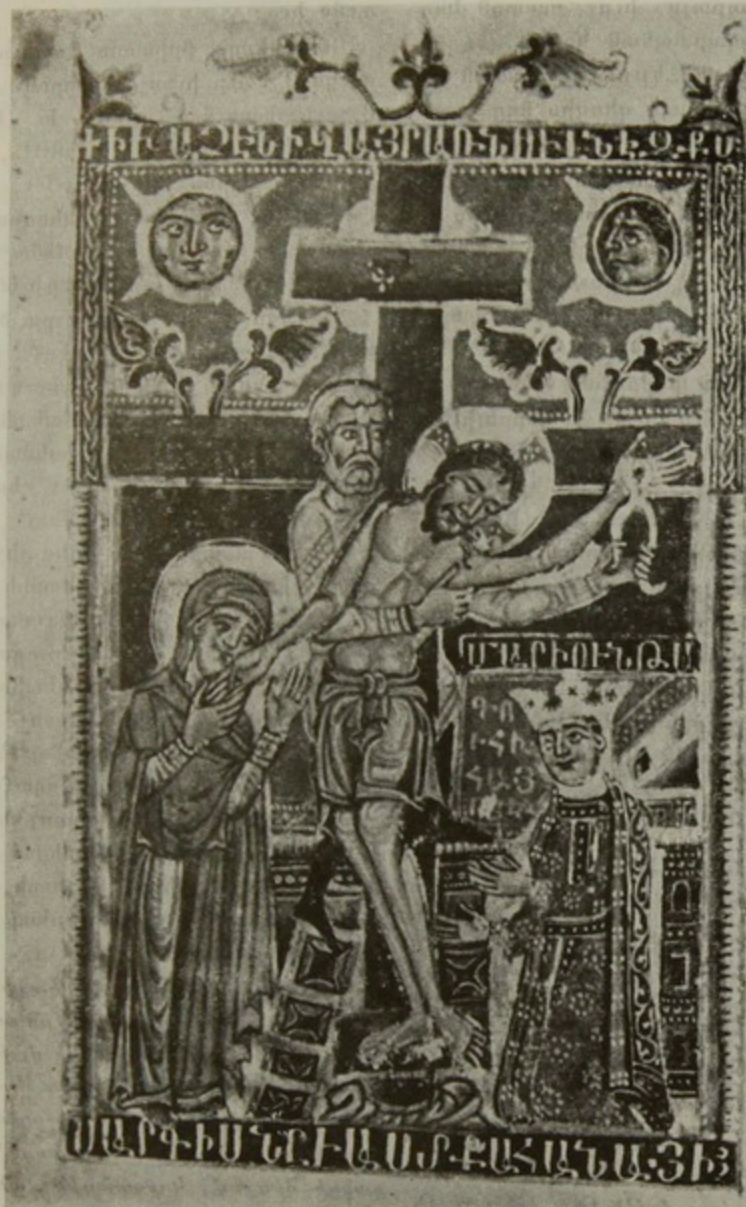
Մեռած է 1312ին եւ մեռած 1346ին տառ:

(18) Սմբատ, եղբայր Տիկնանց Տիկին Մարիանի:

(19) Լեւոն, եղբայր:

Հանայի մը համար: Այդ Աւետարանը 1345ին
կը ստանայ Մարիուն Թագուհիի ամուսինը,
Կոստանդին արքայ, որուն յիշատակարա-

կը գրէ հետեւեալ յիշատակարանը: Կ'որ-
տադրենք Սահակ կթղ. Խաղաղեանի ձեռա-
գիր տետրակէն:

նին պատմական մասը ծանօթ է, հրատա-
րակուած ըլլալով Հայաստան լրագրին մէջ,
1851ին, և ԺԳ. զարի յիշատակարաննե-
րուն շարքին, 1950ին: Շուրջ քսան տարի
ետըր սոյն Աւետարանը Թագուհիէն կը
ստանայ Վահրամ անուն անձ մը, և Թա-
գուհիին մահէն ետք նոյն Աւետարանին մէջ

եւ դարձեալ ի յամին քուակառուութեա-
նը Հայոց ՊԻԳ [= 1374-5] առաւ Սիս ի քր-
իստոնէից եւ էր յայն ժամանակն կարո-
ղիկոս Հայոց տէր Կոստանդին Լամբրոնա-
ցին, այր իմաստուն եւ հանճարեղ, եւ էր
բազաւոր Հայոց Պր. Լեւոն, որդի Բրին-
ձին: Սա քաղաւորեաց Հայոց ամիս է: Սա

վարեցաւ գերի յեզիպոստ քաղաքին իւրով եւ որդւովք իւրովք: Բայց մեծ քաղաքին Հայոց Մարին յերուսաղէմ մեծաւ առաքինի նշարտութեամբ ամս Գ? եւ հանգեաւ ի Քս. ի քուսերութեան Պ... եւ ի յուլիս ամսոյ ժԸ... (դժուար ընթեռնի): Վասնզի յոյժ ոգորմած էր եւ աղատասէր: Սա քաղեց[աւ] առաջի դրան Սր. Յակոբայ: Սա պարգեւեաց մեզ զՍր. Նշան, որ տէր Յակոբ կարողիկոս: Ի սմանէ ստացայ եւս զսր. եւ զաստուածախաւ Աւետարանս, որ է զարդարած ի յոսկւոյ սրբոյ եւ յարժարոյ, ի վայելումն անձին իմոյ, եւ ի ժամ մահուան իմոյ ի յիշատակ հոգւոյ իմոյ եւ ծնաւոյց իմոց եւ ամենայն զարմից իմ, եւ այնոցիկ, որ ի Սր. Աւետարանս երախտաւոր են...:

Եւ ես մեղաւոր եւ անպիտան ծառայս Աստուծոյ, եւ ամենայն գԲրիստոս Ած. դաւանողացդ, Վահրամ անարժան այսմ պատուոյս, զոր ընգալայ, որ անուամբ միայն կոչիմ, բայց զործով հեռացեալ մեկուսի եմ ի պատուիրանացն Աստուծոյ: Բայց իմ յուսալով ի Սր. Աւետարանս, որ է քերան երան Աստուծոյ, որ եւ ինքն Տէրն մեր եւ փրկիչն Յս. Քս. հրամայեաց իւր աստուածային քերանովն ի Սր. Աւետարանիս քէ, Ամենայն որ խնդրէ...: Նայ կրկին անգամ յերես անգեալ աղաչեմ զամենայն հաւատացեալս Սր. Երրորդութեանն, որք հանդիպիք ի սուրբ եւ աստուածախաւ Աւետարանիս... խնդրեցէք ի Քրիստոսէ զորդորմութիւն մեզ...:

Ն. ԵՊՍ. ՆՈՎԱԿԱՆ

նանց»ի գլխավոր կարգով, մինչև քառանյալ ձեռնադրուիլը նոյն եկեղեցիին վրայ 30 Ապրիլ 1907ին՝ Հմայեակ Արքեպիսկոպոսի խմբագրությանը :

Ինք Լ.Ա. Պոլսահայ մտաւորականներու խմբին հետ աքսորուած է Չանդրբի, ութամեայ վտարանդի կեանքին մէջ ենթարկուելով ոստիկանական հալածանքներու եւ երկարատեւ հիւանդութեան, նաեւ ականատես ըլլալով աշխարհական բախտակից ընկերներու այլուր փոխադրութեան սրտաւրբիկ տեսարաններուն : Մնացածներէն 32 հոգիին՝ Պօլսէն դատ մօէն տեղ բնակելու մասին տրուած արտօնութենէն օգտուելով, 27 Հոկտ. 1915ին 8 բնակեցնելով ճամբայ կ'իյնայ եւ դժնդակ ուղևորութենէ մը վերջ կը ժամանէ Ռւշադ, Յովհան վարդապետի, Չերազ Գասպարի եւ Շամտանճեան Միքայէլի հետ ընկերովի, շարունակելով ապրիլ ոստիկանական խիստ հսկողութեան տակ, հոն երբեմն տուտուրով, երբեմն բժշկութեամբ եւ վերջերս ալ Ազգ. Վարժարանի մէջ ուսուցչութեամբ պարապելով : 17 Նոյ. 1918ին աքսորակից նոյն անձերուն հետ կը դառնայ Պոլիս եւ կը շարունակէ քառանյալ գործել միեւնոյն եկեղեցին :

Պատ. Կարապետ Քերոքեան. — 60 տարու, Պարբէսէրցի, ուսած Մարգուանի Աստուածարանական ձեմարանը, միշտ պաշտօնավարած Միւրճարաց մօտ ի Պայլ Հաւուլ՝ իրր աշխատակից Տքթ. Հէրիբի, Ս. Գրոց փորձերը նայող, քարոյիչ Սամաթիոյ, վերջին տարիներն ալ «Աւետարներ»ի պատասխանատու տնօրէն, եւ այդ իսկ պատճառաւ խառնուած մտաւորականներու կարաւանին :

Պատ. Քերոքեան Կոմիտաս վարդապետի հետ Չանդրբիէն Պոլիս մեկնող 8 հոգիներէ խմբին մէջն էր, փրկուած՝ փորձանաւոր ղէպերէ եւ աւելի հեռաւոր շօթակէ, շնորհիւ Ամերիկեան դեսպանատան : Այժմ Ամերիկա :

ՊՕԼԻՍԻ ԿԱԽԱՂԱՆՆԵՐԸ

Հարիւրաւոր մտաւորականներու միահաղոյն տարադրումէն 2 տմիս վերջն էր որ Սթանպուլի Պատերազմական Ատեանի չէնքին առաջը կախողան կը բարձրանային 10 ամիսներէ ի վեր բանտերու խորը տուայտող եւ հարցաքննիչ դատաւորներու առջեւ ելլող 20 երիտասարդ Հայեր, բոլորն ալ դաւառացի, 15 Յունիսին, Թալէադի ոչժիւժ տապալելու մտօք դաւադրութիւն մը սարքած ըլլալու ամբաստանութեամբ, իրր Հնչակեան :

Ահա՛ անուններին. — Փարամադ, Տքթ. Պէնէ Թորոսեան, Արամ Աշըղպաշեան, Գեղամ Վանիկեան, Երուանդ Թօփուզեան, Ռուբէն Կարապետեան, Յովհ. Տ. Ղազարեան, Թոյմ. Թոյմասեան, Յակոբ Պատմանեան, Մուրադ Չաքարեան, Մկր. Երէցեան, Գաբելին Պօղոսեան, Արմ. Համբարձումեան, Երեմիա Մանուկեան, Արք. Մուրատեան, Մինաս Քէչիշեան, Սրբ. Դաւիթ Պրլլանեան, Գառնիկ Պոյանեան, Հրանդ Եկաւեան եւ Պօղոս Պօղոսեան :

Իսկ 18 Յունիս 1916ին կը կախուի միեւնոյն վայրը զօլէճական ուրիշ Հայ մը՝ Հրանդ Աղաճանեան, մէպուս Փաստրմանեանի կեղծ մէկ նամակը դիտումնաւոր կերպով իր հասցէին ղրկուելով՝ նոյնպէս իրր դաւադիր սմբաստանուած : Դարձեալ, 13 Մարտ 1916ին Ատափաղարէն Պոլիս բերուելով կը կախուին երեք Հայեր, Կրպ. Փաթուկեան, Խորէն Երամեան եւ Գր. Կայեան, իրր դաւաճաններ իթթիհատի :

Մահուան պատիժի մը դորձադրութեան պարագային, օրէնք է որ պաշտօնապէս դիմուի Պատրիարքարան, մահապարտներուն վերջին հոգեւոր

պէտքը կատարել տալու համար՝ խոստովանահայր քահանայի մը կոչումով։ Կառավարութիւնը սակայն չուզեց յարգել այդ տարրական ձեւակերպութիւնը իսկ եւ բաւականացաւ ղեկմելով ամենաբիրտ եղանակի մը, որ ահա՛ — վերջին պահուն, իրիկնամուտին, ինքնաշարժ մը կ'իջնէր Գում-Գափու, եւ մէջի ոստիկանները՝ նոյն միջոցին փողոցէն անցնող տէրտէր մը բռնի հեծ-ցընելով կառք՝ կը սուրային դէպի Սուլթան Պալատ, մինչ «Աստուծոյ պալատներն» ահաւոր անցուկարձին անդիտակ՝ զո՛ւր կ'աղբբայր շուրջիներուն, իմանալու համար իր անակնկալ առեւանգումին շարժառիթը։ Յանրաւի ահուդողի մատնուող եւ քսան արեւներու յանկարծական խաւարումին հանդիսատես եղող այդ երէցն էր ահա

Գալուստ Քիմյ. Պօղոսեան, որ Պատերազմական Ատենի Գօղուր տարուեցաւ շիտակ եւ հոն տեսաւ 20 Հայորդիներ, ճերմակ չապիկներ հագած, վերջին վայրկեաններին համբելու զահանդադին սպասումով մը։ Տ. Գալուստ, այլայլմէ եղած, իր աղօթքը մըմնջած է անոնց կողքին եւ օի։ յետոյ ականատես եղած բոլորին ալ վիզերուն պարուրման՝ 20 եռոտանիներու բարձունքէն առկախուող չուանէ դեռոյին մէջ։

Ծնած է 1869-ին Տիւրիկ, աշխարհական անուամբ Պօղոս, ուսած անդ։ 1880ին Պօլիս պանդխտելով՝ առեւտուրով կ'ըրադի եւ կ'անդամակցի Մայր Եկեղեցւոյ դպրաց դասուն, մինչեւ իր ձեռնադրութիւնը Գ. Ճէվաճիրճեան Սրբազանէ՝ 7 Ապրիլ 1907ին։ Հուրիէթի նախօրերուն կազմակերպած է դադթականաց յանձնախումբ մը՝ Մ. Յովհաննէսի, Յ. Գրըճեանի եւ այլոց անդամակցութեամբ։ Կիլիկեան Եղեռնին՝ ուղարկուած է՝ Ատանա, աղէտահոծ Հայութեան հոգեւոր պաշտօնով։ Հոն, եռամսեայ իր աղգանուէր զօրծունէութեան խեթիւ նայած է կուսակալ Ճէմալ (ապա փաշա) եւ աքսորի որդում տուած Տ. Գալուստ Պօլիս ապաստանած է Սոսյ Կաթողիկոսին թելադրութեամբ։ Տխուր ճակատադրականութեամբ մը, իրեն վիճակուած է դարձեալ խոստովանահօր դեր կատարել իբր թէ դասայիբ այն Հայ գինուորներուն՝ որոնք հրացանազարկ եղան մայրաքաղաքիս շրջականները։

Մայրաքաղաքին մէջ իրարու ետեւէ կանգնող այդ կառափնատներն ու քմահաճ մահապատիժները չէին ուրիշ բան, բայց եթէ բարբառուն սպառնալիքներ Պօլսոյ մնացորդ Հայութեան եւ անոր թեւարեկ Պատրիարքին...

ՆՈՐԷՆ ԱՔՍՈՐ

1915ի ամառը շատ աղիտարեր եղաւ Պօլիս հաստատուած Հայ պանդուխտներու համար։ Ընդհ. Ազահոյութեան տնօրէնութեան Ա. Տիւրքին պետ Մէհմէտի (որ ամենամեծ դերը կատարեց Պօլսահայոց աքսորի ատեն), նաեւ Ոստիկանութեան տնօրէն Պէտրիի նախաձեռնութեամբ ու հրամանաւ էր որ ձերբակալուեցան մայրաքաղաքիս մէջ ընտանիք կազմած չեղող հազարաւոր զարիւղ աղբաւորներ, փողոցներէ, խանութներէ եւ խաներու անկիւններէ խումբ խումբ հաւաքուած, որոնք օրերով Միւտրիլիէթի որջը ձեծուելէ եւ անօթի պառկելէ վերջ՝ աքսորուեցան Պիլէճիքի ճամբով հետիոտն դէպի Պօզանթի, իրենց ճամբուն վրայ ալ կրելով կեղեքումներ եւ անլուր նախատիւքներ։ Բսան հազար հոգի կը հաշուէին ատոնք, հարիւրին 95ը՝ ձեծին, քաղցին եւ անդադրում քալելուն շտոկալէն ինկած եւ այլեւս ոտքի չէլած, մեծ մասամբ անուս այլ անմիաս երիտասարդներ, որոնց միակ մեղքը՝ Հայ անունը կրելնին էր, մարդէր որոնք տարին ամբողջ ծառայի, դռնապա-

նի, բանուրի, կամ որ նոյն է՝ կամաւոր աքսորականի իրենց չքաւի կեանքը կ'ապրէին արդէն Սթանպուլի մայթերուն վրայ, և որոնց միակ մտահոգութիւնն էր իրենց անձէն զրկել միշտ՝ իրենց կարօտ սիրելիներուն ստակ փութացնելու համար հայրենիք:

Յարստուն չկոթակներու մատնուած աչդ պանդուխտ Հայերու շարքին՝
կային տուտարաթիւ համշիրակներ ալ, որոնք աղէտալի աքսորէն առաջ բախ-
տաւորութիւնը ունեցեր էին Սթանպօլի Կեդրոնական Բանտը թիմուելով՝
առժամապէս զերծ մնալու ընդհանուր աքսորանքէն։ Այս տողերը գրողը
1915-16ի տարեշրջանին բախտակից եղած ըլլալով անոնց, վերահասու կրցաւ
ըլլալ թէ բոլորն ալ զոհերն էին անյուր գրպարտութեանց, որով անիրաւօրէն
յճիւններ ընդունած այն հայահալած սինլբոր Ատեանէն որ «Տիվանը Հարպը
Էօրֆիւ» կը կոչուէր եւ որուն նախադասն էր Նաֆրոյ։ Նոյն բանտին հովիւն
էր, չարաթիւ մէյ մը պաշտօնապէս աչքելոյց,

Պետրոս Քհնյ. Կարապետեան.— Ծն. 1858ին Ռոստովո, աշխարհական անուամբ Յարութիւն, ուսած է Պոլիս, 1895 փետրվարին ձեռնադրուած է՝ առթ. Եզրակ. Իղմիրեանէ, Երկիցո անդամակցած Դատաստանական Սուր-հուրդի, 1910էն ի վեր կարգուած ալցելու հովիւ Պօլսոյ Կեդրոնական Բանտի:

Այդատութիւններն մէկէնիմէկ կորսնցնող Հայերուն համար ճամարաւ «Տէր Հայր» մը եղաւ ինք, և ամէն անգամ որ մտաւ այդ զօտխփէն ներս՝ իր օրհնութիւններով և մխիթարական խօսքերով յոյս պլլալացուց մարած սիրտներու մէջ, քանի մը հեղ նպատաւ ալ բաշխեց կարօտ աղքատիցներու, փրկութեան կամ օգնութեան դրաւոր ու բերանացի խնդրանքներ սիրաշօժար բուսանձնեց, և, ի վեր քան զամենայն, 20 Հնչակեաններու կախաղան բարձրանալէն 4 օր յետոյ — տօն Գիւտ Նշխարաց — Հայ բանտարկեալները հախախտուն առթիւ՝ յունական մատուռին մէջ հոգեհանդիստ կատարեց զաղտապողի, մեր Ազատագրութեան դատին համար անմահ զոհուողներուն վերյուշմամբ։ Կամարակապ զնդանին այդ մթաւտուեր խորշին մէջ, զուրսեցի և Պօլսեցի բանտարկեալ Հայերս ամբողջ ծունր կրկնեցինք նոյն օրը բիւզանդական դարաւոր այդ հնաւորք սրբապաշրին քարէ յատակին վրայ և «Արդիս Հայոց տո՛ւր ազատութիւն» հեծկլտացինք Տէր Ողորմեաի սահուն։ Ու խուսկի ծուխերուն և աշփերնուս մշուշին ընդմէջէն, կը թուէր մեզ տեսնել յուսապսակ դյուխները Փարամաղին և իր քամրախա բնկերներուն, որոնք, քանի մը օր առաջ, մենէ քիչ մը անդին, ինկեր էին Մեծ Երազի ճանապարհին . . . :

Ամենուս վիշտին հաղորդակից եւ մեզ բարոյական կորով միշտ ներ-
շնչող այս սրատուական երէցը, կրած բուռն յուզումներուն հետեւանօք՝
այսօր կաթոնածաճար ինկած է եւ իր օրհնաձայն ալէլուս ո՛չ եւս կր լսուի
իր լիզուատ չարթերէն՝ Մայր Եկեղեցւոյ կամօրներուն տակ։

Լրտեսներու անհուն ցանց մը բաղճիւումս՝ էր Պօլսոյ մէկ ծայրէն միւսը։ Որեւէ պատահական ցուցմունքի վրայ, իր շօքէն վախճող ամէնէն անմիաս չայն իսկ կ'առաջնորդուէր պահականոց եւ անկարելի՛ էր որ չի կրէր նախնական խոշտանդում մը որ ապա յանդէր տոնուաղն քանի մը ամսուան դատապարտութեան, կամ, ամէնէն բնթացիկ պատիժին՝ աքսորի։ Անմաստնալի եւ անունները «Գրքմը Սիւսի» կոչուած կաղաղին տնօրէն Րէչատի (դաժան հարցաքննիչ չայ մտաւորականաց, չատին աքսորի հրաման արձակած, նո՛յնիսկ եթէ անոնք կուսակցութեան մը չպատկանէին), Պատերազմական Առեանի նախագահ Նաֆրզի (որ 5-10 վայրկեանի մէջ ամիսներու եւ

տարիներու վճիռներ կ'արձակէր անվրէպ՝ երբ դէմինը Հայ ըլլար) եւ «Մէր-
քէզ Գօմանտանի» ձէվատի (որ 20 Հնչակեանները կախեց ի Սուլթան Պաշա-
զիտ եւ ահաբեկ տանջանքներու ենթարկեց ձերբակալուած ու տափաւին վճիռ
չկերած բազմաթիւ Հայորդիներ) :

ՊԱՏՐԻԱՐԿԱՐԱՆ ԵՒ ՊԱՏՐԻԱՐԿ

Ամէն ինչ սկսած էր սանձակոտոր ընթանալ : Հայոց Պատրիարքու-
թիւն եւ Պատրիարք անուանապէս գոյութիւն ունէին այլեւս, իսկ Ազգային
Վարչութեան ստուերն իսկ չէր մնացած : Իսկ Թալէադ, — Հայ Յեղին այս
նշլարը՝ որուն դորձած անհաշիւ ոճիրներուն հաշուեյարգարը մէկ անգա-
մէն կատարեց 15 Մարտ 1921ին ի Շառլոթէնպուրի (Պենսիլ) Սողոմոն Թէ-
լիբեան գաւառացի ուսանող մը, անոր ծոծրակին պարպած դնդակով աչքը
երկինք թոցնելով, — ուխտած էր իր «հուզուր» անգամ չընդունելու չար-
չարուող ազգի մը հովուապետը, որ հակառակ սրտէն արին քայլուն՝ ա-
կրնկալու կը մնար դեռ աղերսի վանկ մը հծծելու նորին նսեմութեան : —
Ո՛հ, ենթադրուածէն շատ ահաւոր էր Զուլումը, բայց ականջներ խույ էին
ցաւի ձայներու՝ որ Հայ կոկորդիներէ կ'արձակուէին : Բանտ, երաշխեպ, տե-
ղահանութիւն, աւեր ու ատար, սրածութիւն, առեւանդում : — Գաղանաւին
այս արարքներուն թատերարեմն էր դաւաճող ողջոյն : Արու սերունդը կ'ան-
ճիտուէր անինայ : Գետեր կարմիր կը հոսէին եւ մայրեր՝ արցունք : Երախտի
ուղեղներով եւ յօշ յօշ ստինքներով կը ծեծուէին գետնի քարեր, գաշտերու
մէջ շուններու եւ աղաւաւներու խնջոյքը կար Հայու գիակներով, մինչ խու-
թանը՝ ձեռքերն արիւնոտ՝ գեղանի Հայուհիներու ընտրանքը կ'ընէր, կանա-
նոցներ ճոխացնելու համար անոնցմով : Քրիստոնէութեան նախադիմքի նոր
սխալէ՛ւ : — Որպէսզի Թուրք մեռած սիրելիներու ոսկորներն ալ խաշտովն
իրենց չիբիմներուն խորէն եւ կերպով մը անոնք ալ մասնակից եղած ըլլալին
կոտորածին, քանի՛ քանի՛ ջրաններ անոնց հողակոյտերուն վրայ խողխող-
ւեցան, իրենց արիւնով թրջած ըլլալու համար սուրբ հողը : Դարձեալ, դադա-
փար մը կազմելու համար թէ Գաւառի Տաճկութիւնն ինչ հրէշութիւններ
խորհեցաւ՝ որպէսզի Քրիստոնէութիւնը նախատած ըլլայ, բսնէ թէ ուրեք
ուրեք եկեղեցիի զանգակներ վար իջեցուց ան եւ տեղը ողջ ողջ շուններ կա-
խեց, պոչերուն առասան կապած, հաջիւնի վերածել տալով նուիրական զօ-
ղանջը . . . :

Այս ամէնուն ի լուր, քրիստոնեայ հզօր պետութեան մը կողմէ բողոքի
ձայն բարձրացա՛ւ երբեք Թուրքիոյ մէկ անկիւնէն : Ո՛չ : Երկու բերաններ ու-
րոնք ատակ էին Աղէտը դադրեցնելու մէկ անգամէն՝ պապանձած մնացին :
Աւստրիոյ եւ Գերմանիոյ ղեկավարներուն՝ Փալլաւի՛իինիի եւ Վանկէնհայմի
սերաններն էին ատոնք, մարքիզի եւ կոմսի իրենց տիտղոսներով սոնք եւ ան-
կարեկիք իրենց պէս քրիստոնեայ ժողովուրդի մը ծայրալիք տառապանքին
հանդէպ, կարծես՝ մեղսակցութեան մեծկակ բաժին մը վերցուցած ըլլալու
համար Տաճկաց ծանրաբեռն ուսերուն վրայէն :

Եւ որպէսզի Աղէտը հասնէր իր լրումին, առաւօտ մը Գում Գափուի
Հայոց Պատրիարքարանը կը պաշարուէր ռաթիկաններով լեցուն ինքնաշարժ-
ներու տորմիզով մը : ամէն դի կը խուզարկուէր, ղիւաններ կը կնքուէին եւ
Պատրիարք ու պաշտօնէիթիւն խմբովին կը հնոացուցուէին հոնկէ : Վաղոր-
դախը, 12 Օգոստոս 1916, նոր կարգախօսով մը կը լուսնար : «Էջմիածնայ Ա-
մենայն Հայոց Կաթողիկոսութիւն» չկար : Սաղմեան նոր Կաթողիկոս-Պատ-

բխարքութիւն մը կը ծնէր Թալէաղի խելագատակէն, անոր փոխանորդ կարգը ելելով ձէվաճիրճեան Սրբազան, պատարադի պահուն Ս. Հայրապետին անւան յիշատակութիւնը կ'արդիւնէր եւ Չաւէն Սրբազան կը բռնէր աքտորի համբան, կարծեալ բաժնեկից ըլլալու համար վայրափառին իր հօտին կրած անտապանքներուն: Ահա՛ կենսադրականը Ն. Սրբազնութեան:

Տ. Զաւէն Արքեպսկ. Տէր եղիայեան.— Ծնած է 27 Օգոստ. 1868ին Մուսուլ, աշխարհական անուամբ Միքայէլ, Տ. Աւետիս քհնյ. Տէր եղիայեանի որդին: Նախնական կրթութիւնը ստացած է Սղերդի Միացեալ Ընկերութեան եւ Պաղտատի ազգային վարժարանաց մէջ, եւ 2 տարի ուսուցչութիւն ընելէ ետք, 25 Դեկտ. 1890ին մտած է Արմաշու դպրեփանքը՝ որուն շրջանը աւարտելով 17 Յունիս 1895ին վարդապետ կը ձեռնադրուի Օրմանեան Սրբազանէ: Պահ մը ուսուցչական պաշտօն վարելով հոն՝ կը դառնայ Պօլիս եւ քարոզիչ կը կարգուի Սամաթիա եւ Հաւքէօյ, մինչեւ իր մեկնումը Կարին՝ իրր առաջնորդական տեղապահ, իսկ 1901-6 առաջնորդ: Պօլիս դարձին՝ քարոզիչ մէկ քանի արուարձաններու: 1908 Օգոստոսին տեղապահ Վանայ, յետոյ առաջնորդ Տիգրանակերտի 1909-13: 19 Սեպտ. 1910-ին եպիսկոպոս ձեռնադրուելով Մատթէոս Բ. Կաթողիկոսէ 9 ընկերներու հետ, կը շարունակէ վարել նոյն պաշտօնը, մինչեւ իր Պատրիարք ընտրուիլը 30 Օգոստ. 1913ին, պաշտօնի դուրս անցնելով Նոյեմբեր 7ին: Զաւէն Սրբազան եպիսկոպոսացումէն մինչեւ իր տարադրումը ձեռնադրած է 29 քահանայ, որոնցմէ Տ. Գիւտ Զաղըբեանը միայն Կ. Պօլսոյ համար, իսկ մնացեալ 28 հոգին՝ մեծ մասամբ Տիգրանակերտի եւ շրջակայից, նաեւ Խարբերդի եւ Սղերդի համար, զորս մի առ մի յիշած ենք իրենց կարգին:

28 Յուլիս 1916ին կ'ոտիպուի լքել իր եռամեայ Պատրիարքութեան Աթոռը՝ Թալէաղի քահանա կարգադրութեամբ եւ նոյն տարին 22 Օգոստոսին Պօլսէն կ'աքտորուի դէպի Պաղտատ, Գոնիա-Հալէպ-Տէր Զօրի ճամբով, հաւատուրաց Հիտայէթի եւ այլ ոստիկանաց ընկերակցութեամբ: Մինչեւ 2 Մարտ 1917 հոն մնալով՝ կը փոխադրուի Մուսուլ, Բրիտանական Բանակին յառաջնադաստան հետեանօք: Եւ որովհետեւ այդ աքտորալայրն ալ Հայ Տարագրութեան կայաններէն մին էր, Զաւէն Արքեպիսկ. կ'ենթարկուի ամենախիստ հսկողութեան մը: Քաղաքը կը դրաւուի 1918 Նոյեմբերին Անգլիացիներէն, եւ տարադիր Սրբազանը վերադառնալով իր ազատութիւնը՝ երկու ամիս կը նուիրուի դաղթական Հայութիւնը փոփելու գործին՝ զոր յետոյ Միջապետքի առաջնորդ Մուշեղ Սրբազանի յանձնելով, Պաղտատի ճամբով կը մեկնի Բօրթ Սալիս՝ ուր փառաշուք ընդունելութիւն մը կ'ընէ իրեն Եղիպտոսայ գաղութը: Անգլիական զբաժանորդ Պօլիս ժամանումին, 20 Փետր. 1919, կը դառնայ կրկին առարկայ խանդավառ ցոյցերու, առաջնորդուելով Պատրիարքական Աթոռ:

Երկամեայ իր տարադրութեան ընթացքին՝ տխուր առիթը կ'ունենայ տկանատես ըլլալու վերապրող Հայութեան աղցաւոր վիճակին՝ զոր փոփոքելու համար կ'սկսէ ամէն ջանք թափել եւ դարկ տալ «Աղցային Խնամատարութեան» ստանձնած աւաղ գործին:

1920ի դարնանամուտին էր որ մեկնեցաւ Եւրոպա, Հայոց անասճման ցան ու կարիքը քաղաքակիրթ յաղթական ազգայ խղճին ներկայացնելու եւ պահանջելու Արդարութեան շուտափոյթ գործադրութիւնը: Անգլիոյ ձօրճ եւ թաղաւորը ներկայութեան ընդունելով եւ մօտիկ ընելով զինք՝ յայտնած էր իր համակրութիւնը հարստահարեալ Հայ Ազգին հանդէպ:

Ահա թէ ի՞նչ կը դրէ The Treasury անգլիական ամսաթերթը՝ Ն. Ամե-

նապատուութեան այլ այցելութեանն առթիւ. «Անիկա Արեւմտեան Եւրոպա եկաւ, Գերադոյն Խորհուրդին միջամտութիւնը խնդրելու իր ազդին բեկորներուն համար, պաշտօն՝ որուն ստիպողականութիւնը 1920 տարւոյ Փետրբարի վերջ Անգլիա ժամանումէն ի վեր ուժգնօրէն չեւտուեցաւ, Թուրք անասնական վաքարութեան նմոյշ՝ այն ջարդերուն հետեւանօք որոնք տեղի ունեցան սփորական, բայց մեղ համար անբարոյնքի երեւցող պարագաներու մէջ, զոհուելով նորէն 15-20 հազար Հայ Կիլիկիոյ ժողովուրդէն: Մէկ կողմ չենելով սակայն այն ողբերգական պարագան, Ձաւէն Սրբազանի մեղ հիւր բլրալը նշանակելի է անոր համար որ, իր ազդին Քրիստոնեայ ըլլալէն ի վեր՝ Անգլիա այցելող առաջին Պատրիարքն է ինք: Բաց աստի, այն տեսակցութիւնը զոր ունեցաւ Քէնթրպրիի Արքեպիսկոպոսին եւ այլ անուանի կղերականաց հետ՝ հասունցնելու միայն կը մղեն անգլիահայ եկեղեցիներու միջեւ այն սիրայիլ յարաբերութիւնը որուն ամենաթիւրմ կերպով փափաքող են մենէ անոնք որ տեղեակ են Հայաստանի պատմութեան»:

Ս. Պատրիարք Հօր քարտումէն վերջ, 24 Հոկտեմբեր 1916ին, Թալէադի կառավարութիւնը Պօլսէն կը հեռացնէր զէպի Երուսաղէմ 2 եպիսկոպոս, 6 վարդապետներ եւ դպրեմանքեան 15 սաներ, քիչ յետոյ ուրիշ մըն աւ, որոնք հսկողութեան տակ, Հալէպի ճամբով հասան Ս. Քաղաք, անոր Բրիտանական Բանակին կողմէ զբաւուելէն քիչ առաջ: Ահաւաստիկ այդ եկեղեցականները:

Դամիէլ Արքեպիսկ. Յակոբեան. — Ծն. Գառքէօյ (Կ. Պոլիս) 2 Սեպտ. 1865ին, աշխարհական անուամբ Կարապետ Շամպէօրէկեան: Նախնական կրթութիւնը Սիկիւտարի ձեմարանն ու Ս. Սաշ վարժարանը ստանալով, 1883ին կ'անցնի Երուսաղէմ ուր կ'աշակերտի Ժառանգաւորաց դպրոցին, որուն ղաարնթացքը կ'աւարտէ 4 տարիէն եւ ուսուցիչ կը կարգուի Յոպպէի դպրոցին: 16 Յւլ. 1889ին վարդապետ կը ձեռնադրուի 11 ընկերներու հետ Երուսաղէմի Արքեպիսկ. Վեհապետեանէ եւ 8 տարի կը մնայ Ս. Քաղաք՝ ղառապետի, կառավարիչի եւ տպարանի տեսուչի պաշտօններով: 1897-1903 Երզնէ-կայի առաջնորդական տեղապահ: Վերջին տարին Պօլիս դալով 4 ամիս քարոզչութիւնը կը վարէ Կէտիկ-Փաշայի եկեղեցւոյն, մինչեւ առաջնորդական տեղապահ ընտրուիլը Զմիւռնիոյ 6 Նոյ. 1903ին, ուր կը մնայ 13 ամիս ցրնտրութիւն առաջնորդ Եղիշէ Ս. Դուբեանի: Այնուհետեւ կը մեկնի Ա. Պօլիս՝ իր քարոզիչ, քանի մը ամիս վերջ ալ առաջնորդի հանգամանքով, պաշտօն զոր մինչեւ 1909 կը շարունակէ եւ նոյն տարին Ազգ. Երեսփ. Ժողովէն Երուսաղէմի Պատր. տեղապահ ընտրուելով՝ Ա. Պօլսէն կը մեկնի պաշտօնատեղին: Եպիսկոպոս ձեռնադրուած Մատթէոս Բ. Կաթողիկոսէ 1910 Սեպտեմբերին (8 ընկերներով) եւ ստացած Արքեպիսկ. տիտղոս՝ ի յարգանս իր պաշտօնին: Օրմանեան Սրբազանի լիազօր պատուիրակ կարգուելէն յետոյ (1914 Յն.), Դանիէլ Եպիսկ. որ արդէն Յոպպէ ապաստանած էր՝ կը դառնայ Պօլիս, ստանձնելով Սիկիւտար Ս. Սաշի քարոզչութիւնը, մինչեւ իր տարադրումը 24 Հոկտ. 1916ին: (Պատերազմի տարիներուն Երուսաղէմ եւ այլուր իր պաշտօնավարութիւնները տես նոյն քաղաքը:)

Մկրտիչ Եպիսկ. Աղաւնուհի. — Ծն. 1863 Յուլիսին՝ Պարտիզակ, աշխարհական անուամբ Գրիգոր Էղմնակ-Կուճուկեան: Ուսումը կ'ստանայ ծրնըղափայլին դպրոցը՝ Եղիշէ վրդ. Դուբեանի տեսչութեան օրով: Շրջանաւարտ ելլելէ յետոյ կը դասաւանդէ Կրօնք եւ Թուրքերէն՝ մինչեւ սարկաւադութիւն (1888), 2 տարի ալ Նիկիոմիդիա եւ Ատա-Փաղար: 1890ին արեղայ կը ձեռնադրուի Ստեփանոս Եպիսկ. Յովակիմեանէ, եւ այդ Թուականէն մինչեւ

1895 կը վարէ Պօլսի այցելութիւնը, ներկայից փոխ-առաջնորդութիւնն ու կրօն. ժողովի ատենապետութիւնը: Առաջնորդ Կուտինա — Աֆրոն Գարահիսարի (1895-1905) եւ Եղիաթոսի (1905-12), Եպիսկոպոս ձեռնադրուած Մատթէոս Բ. Կաթողիկոսէ (1910): 1913ին կ'ընտրուի անգամ Կեղը. Վարչութեան կրօն. ժողովի, քարոզիչ Սիւլաւար՝ Ս. Կարապետ Եկեղեցւոյ եւ կրօնութեան ձեռնարանի՝ մինչեւ իր տարադրութեան օրը:

Երկերը՝ Տղոց կրօնագիտութիւնը (դասագիրք), Տէրութեան տօններու ծագումը՝ ըստ Հայաստ. Եկեղեցւոյ (անտիպ):

1918ին Հոն մասնակցած է Հ. Բ. Ընդհ. Միութեան «Տարադրելոց ներպատարաւոր Յանձնաժողով»ին իբր նախագահ, նաեւ դադթականաց յանձնախումբերու: 1920 Սեպտ. Էն սկսեալ՝ կրօնութեան ժառանգաւորաց Վարժարանի: 19 Ապրիլ 1921ին Երուսաղէմ դաժարուած Միաբանական ժողովը ինքն ալ միարան կը հռչակէ՝ Եղիշէ Արքեպիս. Գուրեանի հետ:

Երուանդ Ծ. Վրդ. Փէրուսիսեան. — Ծն. 20 Յնւր. 1874ին Ամասիոյ, աշխարհական անուամբ Օհան: Ուսումը կ'ստանայ Հոն եւ Արմաշու դպրեւանքը, որուն վանահայր Գուրեան Սրբադանէ վարդապետ կը ձեռնադրուի 1901ին ու կը մեկնի ծննդավայր, իբր քարոզիչ եւ տեսուչ վարժարանի: 1903-8, կը վարէ տեղապահութիւնը Քղիի, 1912էն սկսեալ կը կոչուի Պօլսոյ Պատր. փոխանորդութեան պաշտօնին՝ զոր իր տարադրութեամբ լքեց ախոմայ եւ զոր վերստին ստանձնեց Տ Մայիս 1919ին, աքսորաւայրէն դարձին:

«Սեպուհ» ծածկանունով աշխատակցած է «Բերական» եւ «Լոյս» պարբերականներուն՝ կրօնա-քարոյական յօդուածներով:

1918ին Հոն կը դործակցի տարադրելոց յանձնաժողովներու եւ նոյն տարւոյ Օղոստոսին կը մեկնի Եղիպտոս, ուրիչ Պօլս: 1920 Օղոստոսին կը նշանակուի առաջնորդական տեղապահ Թրակիոյ եւ կը մեկնի պաշտօնատեղին, ուրիչ կ'անցնի Էջմիածին եւ Գէորդ Ե. Կաթողիկոսէ Եպիսկոպոսանալէ Լոք, Թիֆլիս մեկնած պահուն, ճամբան կը կողոպտուի Պօլսէմիկներէ:

Նոր-Նախիջևանի թեմին կառավարիչ Մուշէ վարդապետի 18 Մարտ 1921 թուակիրը գրութենէն կը քաղենք հետեւեալը. «Երուանդ Եպիս. Սորհրդային Հայաստանի սահմանում կալանաւորուելով Ատրպէճանի Սորհրդային կառավարութեան կողմէ, 26 օր Բապուի բանտի մէջ մնում է, ապա տեղափոխուած թամպով: Սակայն Ռուստովում իմացուելով այդ, յաջողուեց մեկ նրան, ինչպէս նաեւ Իզմիրի Հայոց ներկայացուցիչ Արշակ Թովմաճանեանին՝ ժամանակաւորապէս ազատ արձակել տալ: Դժբախտաբար Երկուքն էլ հիւանդացան բժաւոր տիֆով»:

Եզնիկ Ծ. Վրդ. Պապաեան. — Ծն. 11 Դեկտ. 1862ին, Սիւլաւար, աշխարհական անուամբ Սալատուր, ուսած ձեռնարան, Արմաշ եւ Երուսաղէմ՝ ուր 1889ին վարդապետ ձեռնադրուած է Յարութիւն Պատրիարքէ. տեսուչ Դամասկոսի (1894), Բեթղէհէմի (1895-7) եւ Յոպպէի (1898), եւ այդ թուականէն ասդին՝ վարած քարոզչական եւ առաջնորդական պաշտօններ ի Պօլս եւ ի գաւառս (տեղապահ Գաղաթիոյ 1900, Տրապիզոնի 1902-4 եւ Կուտինա-Աֆրոն Գարահիսարի 1907, ու նոյն տարին ծալրազնութեան աստիճան ստացած Օրմանեան Պատրիարքէ): Սահմանադրութենէն վերջ՝ ազգային երեսփոխան եւ անգամ կրօն. ժողովի, նաեւ Բերայի «Մէճիսը Իտարէ»ի: Տարադրուած պահուն քարոզիչ էր Ֆէրիքէօյի Ս. Վարդանանց Եկեղեցւոյ:

Կարապետ Վրդ. Մկրտիչեան. — Ծն. 1848ին եւ վարդապետ ձեռնադրուած 1898ին Կիւմրիշտանէի Ս. Փրկիչ վանքին վրայ: Տարադրուած պահուն քարոզիչ էր Ալթը Մէրմէրի Ս. Յակոբ Առաքեալ Եկեղեցւոյ: Զինադա-

դարձն զերջ երեսադէմէն հիւանդ դառնալով՝ պատաստարուեցաւ Ազգ. Հիւանդանոցին մէջ եւ հոն վախճանեցաւ 1920ի դարնան :

Իսկ Արմաշական նորընծայ 3 վարդապետներն ու դպրեվանքեան սուները յիշուած են իրենց կարգին :

✱

Պօլիս գտնուելով՝ քէ՛ր բանտի եւ քէ՛ր ամբարի տառապանքներու եկարարկուած առաջին եւ միակ եկեղեցականն է Կէտիկ Փաշայի Ս. Յովհաննէս եկեղեցին պաշտօնավարող

Եղիսէ Քիւնյ. Այվազեան. — Ծն. 13 Հոկտ. 1870/ին Պօլս, Տ. Մարտիրոսի որդի : Պահ մը իբր ուսուցիչ պաշտօնավարած անդ, 17 Օգոստոս 1903ին քահանայ ձեռնադրուած Ստեփանոս Եպսկ. Յովակիմեանէ եւ Սահմանադրութեան հռչակուելէն ի վեր մայրաքաղաքս հաստատուած :

Յառաջ ընկնէ իր եռամեայ տարադրութեան դրուագները՝ որոնց մէջ ընթերցողը պիտի հանդիպի բազմաթիւ կղերականներու — զանազան տեղերէ աքսորեալ եւ մեծ մասամբ վախճանեալ, չտոկայով ստիկաններու բրտութեանց եւ ճամբու գժուարութեանց :

1915ի սկիզբները երբ Սթանպօլի բանտերը կ'սկսէին լեցուիլ անմեղ Հայերով, Տ. Եղիսէ՝ Ս. Պատրիարք Հօր յանձնարարութեամբ կ'երթայ պատօնատուններ, այդ բանտարկեալները ցուցակադրելու համար : Օր մը կը ձերբակալուի եւ դրպանէն այդ անուանացանկը գտնուելով՝ կ'առաջնորդուի Պատերազմական Առեւտրի բանտը, որպէս կասկածելի անձ : Տեսութենէ դուրս, 2 ամիս կը մնայ հոն՝ զեանայարկ եւ քարայտակ մասնախուցի մը մէջ մենիկ, յետոյ կ'արտօրուի Գօնիա, որուն «Սիրիքիք» կոչուած դարչապիղծ որջին մէջ չարաթ մը ծոմ-ծարաւ արդեալփակ մնալէ վերջ՝ կը փութադրուի քաղաքէն 2½ ժամ հեռու Սէյաի Շէհիր զիզաքաղաքը, եռամեայ իր տարադրութեան ընթացքին՝ յաճախ նշաւակ դառնալով տաճիկ տղոց հակակրօն ցոյցերուն ու նախատանաց : Հոնկէ կը տարուի Պէյ Շէհիր, ուրկէ կրկին Գօնիա, ճամբան հրացանի բուն եւ բռունցք մեծարուելով իրեն՝ ժանտարմային կողմէ : Քաղաքէն դէպի Ուլու Գըշլա փոխադրուած ատեն, Տ. Եղիսէ կ'աջողի երէյի տպաստանիլ եւ աշխարհականի տարադրով ատեն մը կը մնայ հոն, տխուր առիթն ունենալով տեսնելու թշուառութեան Պարտիզակի բոլոր քահանաներուն՝ Տ. ԲԱՐԹՈՂ ՄԽԱԼԵԱՆԻՆ, Տ. ՄԱՏԱԹԻՍ ԿԵՐՆՏԻՐԵԱՆԻՆ, Տ. ԲԱՌՆԱԲԱՍ ԲԱՐՈՒՆԵԱՆԻՆ ու Տ. ՓԻԼԻՊՊՈՍ ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆԻՆ, որոնք ապա Իսլահիէ քուեցան եւ որոնցմէ վերջինը սուխուհար նահատակուեցաւ ի Մամուրէ : Երէյի մէջ է որ կը տեսնէ դարձեալ Ազդէիիի քահանաներէն Տ. ԱՌԱՆՁԱՐԸ (որ ապա Բաքթա պիտի քուէր եւ բախտը պիտի ունենար ողջ մնալու՝ յետ Երկարատեւ խաչակրութեան), Տ. ՍՈՒԲԻՍԱ ԿԱՌԱՎԱՌԵԱՆԸ (որ Տէր Զօրի մէջ նահատակուեցաւ) եւ Տ. ՀԱՅԿԱԶՈՒՆԸ (որ Մէսքէնէ վախճանեցաւ թշուառութեան մէջ), Արաւմուկէի քահանաներէն Տ. ԱՔԱՆԱՍ ՏԷՐ-ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆԸ՝ միշտ ծեծի ենթակայ (որ Միջադեպի անադատներուն մէջ կնքեց մահկանացուն) եւ Տ. ԲԱՐՍԷՂ ԹՈՐՈՍԵԱՆԸ (Մուսուլ ապստամբած, այժմ վերադրող), Էսկի Շէիիիի ՏՊԱՄԵԱՆԸ (որ հոն՝ ատուի մը եղբր աւանդեց հոգին եւ մարմինը մնաց անթաղ) :

Երէյի մէջ սրճեփի մը խանութը սպասակի դեր կատարող այս սրճատուր երջըր տեսնելով որ անհնար է տարադիր Հայու մը մնալ այդ քաղաքը, կը խառնուի դաղթականական հոսանքին ու կը մեկնի Պօլսի թիւ, հոնկէ

ալ **Զարտադրող՝** ուր կը հանդիպի էվերէկի 4 փահաններուն՝ **Տ. ԿԱՐԱՊԵՏ ՄԷԼԷՔԵԱՆԻ**, **Տ. ՅԱԿՈԲ ՏԷՐ ԵԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆԻ**, **Տ. ՄԽԻԹԱՐ ԹԱՐԸԶ-ԵԱՆԻ** եւ **Տ. ԵՂԻՇԷ ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐԵԱՆԻ** (բոլորն ալ նահատակ), իսկ ի Թարսուս՝ Ատա-Փազարի փահանայ **Տ. ՔԵՐՈՎԵԷ ՊԻՊԻՐԵԱՆԻ** (որ Մէսքէնէ վախճանեցաւ)։ Թարսուսէն 15 Հոկտ. 1915-ին կը հանուի ճամբայ դէպ Օսմանիէ՝ ուր կը դանէ Ֆէրիզիի (Ատա-Փազար) փահաններէն **Տ. ՊԵՏՐՈՍ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆԸ** (Մէսքէնէ վախճանած)։ Օսմանիէէն Հասան Պէյլի երթ կրկին, յետոյ Իսլաշիէ, Թաշթա Քէօրբի, Բաճօ, Գաթմա եւ Հուսկ ուրեմն Հալէպի դուրսը՝ Սէպիլ կոչուած վայրը, ամենուրեք ականատես ըլլալով թափառայած Հայութեան ծայրայեղ թշուառութեանց, — քաղցի, ցուրտի, աղտեղութեան, արտակրութեան եւ մահերու շարք մը որ ամենեւէր տեսած է։ Սէպիլի դանուած միջոցին, վրայ կը հասնի իր ժողովուրդով միասին, Լազղէյի առաջնորդ **ՄՈՎՍԷՍ ՎՐԴ. ՈՍԿԵՐԻՉԵԱՆ**, կորովի եւ բարեփան եկեղեցական մը որ ողջ է ցարդ եւ որուն հետ **Տ. Եղիսէ** կը քուի Հալէպի Մումպիճ (Մմբէճ) կոչուած զիւղաքաղաքը։ Հո՛ր է որ կը մնայ մինչեւ զինադարի կնքումը, վերադառնալով Պօլիս եւ քահանայադօժելով վերստին։ Ի՜նչ տարազրութեան այդ վերջին հանգրուանին մէջ է որ կը հանդիպի, րաց ի Մօփսէս Վարդապետէ, Գօնիայի տարաբախտ առաջնորդ **ԳԱՐԵԳԻՆ ՎՐԴ. ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆԻ** (հիմա Տրապիզոնի առաջնորդ), **ԳԷՈՐԳ ՎՐԴ. ՍԱՐԱՃԵԱՆԻ** (Պէլէնէն, հիմա Քէսքին), Նիյտէի ծերունագարդ փահանայ **Տ. ՅԱԿՈԲ ՊԱՂՏԱՍՍԱՐԵԱՆԻ** (վախճանած անդ), Հայ Կաթոլիկ Հ. **ԵԱՐՈՒԹԻՒՆ Վ. ԼԱԶԻՆԵԱՆԻ** (Մունճուսունի հովիւ, նոյնպէս վախճանած անդ) եւ Էնտեւալ իմը փահաններուն՝ զանազան տեղերէ վտարանդի, եւ դեռ կենդանի. — **Տ. ԽՈՐԷՆ ԱԼԻՔՍԱՆԵԱՆ** (70 տարու, Տէօրթ Եօլի), **Տ. ՄԵՍՐՈՊ ԱՊՈՒՍԷՖԵԱՆ** (65 տարու, առաջնորդական փոխանորդ Տէօրթ Եօլի), **Տ. ԵԶՆԻԿ ԱՇՃԵԱՆ** (58 տարու, Ատանայէն), **Տ. ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՐԵՒԱՆԵԱՆ** (47 տարու, Ատանայէն), **Տ. ԿԱՐԱՊԵՏ ԹԹՈՒԵՐԷՅԵԱՆ** (48 տարու, Հաճընէն), **Տ. ԳՐԻԳՈՐ ԵՐԷՅԵԱՆ** (36 տարու, Հաճընէն), **Տ. ՎԱՀԱՆ** (70 տարու, Քիլիսէն, իր որդին՝ Պօլիս կախաղան բարձրացող 20 Հնչակեաններու խումբէն), **Տ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹՈՎՄԱՅԵԱՆ** (Էվէրէկի Գարաճէօրէն զիւղէն) եւ **Տ. ՎԱՀԱՆ ԴԵՂՐԱՐԵԱՆ** (35 տարու, Տիգրանակերտէն)։

Տ. Եղիսէ Ալփաղեան բազմաշարժար քահանային հայրենակից է **Տ. ԵՂԻԱ ՆԱԶԱՐԷԹԵԱՆ**, որ Պօլսի բանտը շարաշար խոչտանդուելէ վերջ՝ վախճանած է հոն։

Այսպէս ահա՛, անդատապարտ եւ անպարտ, սինչբոր կառավարութեան մը վարիչներուն ապօրէն քմայքով, Պօլսէն աքսորուած Էղան 2 Արքեպիսկոպոս, 1 Եպիսկոպոս, 9 Վարդապետ, 1 Պատուելի, 3 Քահանայ, եւ դպրեկանքեան 13 սաներ, զորս յիշած ենք ԱՐՄԱՇԻ զլխուն մէջ, համապումար 29 եկեղեցական եւ եկեղեցականացու, որոնցմէ մին միայն ինկաւ տարազրութեան դժպիչի ճամբաներուն վրայ, իսկ ուրիշ մը որ իր երաժշտական հմտութեամբ կը վայելէր միջազգային համբաւ՝ ցնցուեցաւ Ալէշտին ահադնութեանը դաղափարէն, ցարդ մնալով Փարիզեան դարմանատան մը մէջ, խելակորոյս եւ զառանցադին։

Իրբեւ թէ բաւական չըլլար մայրաքաղաքէս յեղակարծօրէն վտարուող եւ մեծագոյն մասամբ բռնամահը ճաշակող Հայ մտաւորականներու պատկանելի թիւը, կառավարութիւնը 27 Օգոստոս 1915ին հաւաքեց Պօլիս ապրող

սուսահարատակ Հայերը բոլոր, թուով 127 — իբր համակիրներ թշնամի պետութեան մը, — և 2 օր կեղբորական Բանտի «Մէհտէրհանէ» կոչուած սրճին մէջ ի դիպահոջ կեցնելէ վերջ՝ ամէնքը մէկանց յատարեց Գաղատիա, ուր անոնք սպրեկցան հսկողութեան տակ՝ ցվերջ պատերազմի, և իրենցմէ 10 հոգին աքսորաւայրի մէջ կնքեցին իրենց մահկանացուն:

Աւելցնենք թէ սուսահարատակ աքսորականներու այդ խումբը երկու-թուղիով Գաղատիա փոխադրուելուն՝ 18 օր մնաց քաղաքին բանտը, մին. ամբողջին բնաջնջուելուն կամ ողջ ձգուելուն մասին բանակցութեան մէջ էին հոն կուսակալ և ոստիկանութեան տնօրէն: Ի վերջոյ կ'արձակուին բանակէն և քաղաքը կը մնան ամենախիստ հսկողութեան տակ, որպէս «քաղաքական զերիններ»: Յետոյ, 40 հոգիի չափ վար դրուելով, մնացեալները 12-20 հոգի-նոց խմբակներով ցրուեցան Մուճուր, Գրբէշիւր, Հալմանա, Պէյ Փաղար և Օսմանճըզ:

Այդ շարքէն էր ահա Կաթուիկ Հայ վարդապետ մը,

Հ. Գաբիզիս վ. Լազարեանց. — Ծն. 1885-ին Ախալցխա (այժմ Վրաստան), աշխարհական անուամբ Մելքոն, Ս. Ղաղարու վանքը մտած 5 Յն. 1899-ին, կրօնաւոր (եղբայր Գաբիզին) 17 Ապրիլ 1904-ին, քահանայ ձեռնադրուած 25 Դեկտ. 1906-ին, օգնական Մեծաւորի ի նորրնձայարանի 1907-12, ուսուցիչ: Մխիթ. Վարժարանի (Տրապիզոն) 1912-3, գործակալ և մատակարար Մխիթ. Վարժարանի (Գատրքէօյ) 1914-5:

Այս վառվառն եկեղեցականին փեղոյրը կորցեց բանտին տնօրէն Խալաֆ Խայրի, Օսմանցիին զգալի պարտադրելով անոր. սակայն Հ. Գաբիզին ընդդիմացաւ և բաց զլիսուն թաշկինակ մը միայն կապելով դահուցաւ: Քսան հոգինոց խումբով, 1916 տարւոյ Յունիսը ամսուն, հետիտն տարուեցաւ Օսմանճըզ, երկու շաբթուան տաժանելի ուղևորութեամբ մը: Զուտ տաժկարնակ այդ վայրը երեք տարի սպրեկցաւ ան, մինչև կնքուի Զինադադարին, որմէ յետոյ դարձաւ Պոլիս և մեկնեցաւ Ս. Ղաղարու իրենց մենաստանը: Այժմ կրկին Պոլիս՝ Մխիթարեան որբանոց (Գատրքէօյ):

ԱԼԷՄ – ՏԱՂԻ

Պոլսոյ արուարձաններէն և ո՛չ միայն Հայոթիւնը ճանչցաւ միահաղոյն տարադրութիւն, բաց ի Ալէմ-Տաղիէն, որ Սկիւտարէն զէպ արեւելք 4 ժամ հեռու՝ անտառուտ Հայ դիւղ մըն է դարաւոր, զուտ հայարնակ, որուն 100 տնւոր ժողովուրդը կը պարապէր մշակական ու փայտահարական աշխատութիւններով, և ուր սովոր էին օդափոխութեան Լըթալ մայրաքաղաքի բարեկեցիկ Հայերէն շատեր՝ դարունէ դարուն, անմահական օդին ու ջուրերուն համար:

15 Մայիս 1915-ին, էնփէրի արբանեակ Մահմուտ մէկէնիմէկ քէց զանոնք մինչև Տէր Զօրի անապատները. յետոյ բոլոր բնակարանները քակել տուաւ և տաղձները Սկիւտար ծախու հանեց: Կողոպտեց տեղւոյն Ս. Նշան եկեղեցին և քանդուել վիճակի մը հասցուց շէնքը: 45 խոշոր սայլերու մէջ լեցուելով աքսորուող ժողովուրդէն՝ 3 տնւոր միայն վերադարձան, յաւարտ պատերազմի: Ալէմ-Տաղի ունէր «Վարի Գեղ» մըն ալ, Հայ և Թուրք խառն բնակիչներով՝ որոնցմէ առաջինը 20 տնւոր՝ խնայուած են աքսորէ, հարեւաններու բարեխօսութեամբ: Բուն Ալէմ-Տաղիի սիրուած հովիւն էր

Մուշեղ Բեկի. Կոթոյից-Ալեքեան: — Ծն. 1862 Օգոստոսին Էլէնի Մահալլէ (Սկիւտար), ուսած ձեմարան, քահանայ ձեռնադրուած 25 Հոկտ.

1898-ին՝ Գ. Ալեքսանյան Սրբազան է Աշխարհականութեանը՝ Պոստի-Լեոն վարժապետի Գանտիլլի:

Իր հօտին, երիցուհւոյն եւ միակ զաւկին հետ տեղահան կ'ըլլայ, եւ Ատա-Փաղար եռօրեայ բանտարկութենէ մը վերջ՝ կ'աքորորուի Գօնիա, ուր կը մնայ մինչեւ Զինագաղարի կնքումը, բոլորելով աղցաւոր կեանք մը՝ ուրիշ տեղերէ հոն ժամանող կարգակիցներու եւ դաղթական աղգակիցներու նման: — Գիւղին ուսուցիչը՝ Յր. Պիպէտեան, մեռած է Գօնիայի մէջ: Վերադարձած է Ալէմ-Տաղի, վերաշինութեան զործին նուիրուելով իր ամի մը ժողովուրդին հետ:

Զինագաղարի կնքումէն վերջ կ'անցնի տարի ու կէս: Թուրք հրոսախումբեր կ'ապաստակեն Պէյքօղ, Եէնիքէօյ, Պաղալքէօյ, քրիստոնեայ բնակչութիւնը կոտորելու մոլուցքով: Ալէմ-Տաղին ալ զերծ չի մնար ատոնց շահատակութիւններէն. ժողովուրդը կը փախչի իր երէցին հետ. կը մնայ միայն վաղեմի պանդոկապետ Մասանի Յովակիմ որ կ'ապաստանի Ս. Նշան եկեղեցին՝ ուր Միլիճիներ կը դիտատեն զայն (1920ի ամառը): — Իր զուարճախօսութեամբ եւ «Լէվէնտ» պանդոկովոր Պօլաւայոց հանրածանօթ այս անձը թոռն էր Բինկեանցի Տ. Սահակի, այս վերջինն ալ որդի՝ հռչակաւոր «Լէվէնտ Քէշիշ»ի:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Նախորդ էջերով լուսարանեցինք Իթթիհատ-Թէրապիի ծրագիրն ու զործելակերպը՝ Հայերուս բնաջնջումին մասին: Հիմա, այս առաջին գլուխը փակելով՝ Վանայ նահանգը մտնելու ատեննիս, յարմար կը դատենք յառաջ բերել ուշադրաւ հատուած մը Գերման յայտնի հրապարակագիր Մաքսիմիլիան Հաուսնէի տեսութենէն՝ երեւցած «Յուքունֆթ» չարաթաթերթի 4 Յունիս 1921-ի թիւին մէջ:

«... 10 տարի առաջ Ժէօն-Թիւրքերու «Միութիւն եւ Յառաջդիմութիւն» քօմիթէն Սելանիկ ունեցած իր ժողովով որոշեց բոլոր քրքահպատակները դարձնել կատարեալ Օսմանցիներ, եւ յայտնեց այն համոզումը թէ այս նպատակին կարելի էր հասնիլ մի միայն զեմքի զորածուրքամբ: 1915 Փետր.ին Պատերազմական Նախարար, եւ սպարապետ Էմիլ Գալա Կովկասի ճակտէն դարձին՝ Գօնիայի առաջնորդին ըսած է. «Անձնական դիտողութեամբ կրնամ վկայել որ Հայերը պատերազմի դաշտին վրայ խղճմտօրէն կը կատարեն իրենց զինուորական պարտականութիւնը. կը խնդրեմ ձեռնէ որ եմ հրճուանքս ու շնորհակալութիւնս հաղորդէք Հայ ժողովուրդին, որուն հաւատարմութիւնն Օսմանեան Կայսրութեան կառավարութեան՝ ծանօթ է արդէն»: Իրենց Պատրիարքին մօտ ան շատ աւելի զօրաւոր շեշտով կը գովէ Հայերը «որոնք մեծ քաջութեամբ կը կռուին». միաժամանակ կ'աւելցնէ սակայն սպառնալիքն ալ. «Հայկական կեդրոններու մէջ կարի՛ անշունչ խլրտումներ իսկ եթէ երեսն դան, ես կը զիմեմ տրակոնական միջոցներու»: Որպէսզի վարձատրուի՞ն ծանօթ հաւատարմութիւնը, խղճմտօրէն կատարած պարտականութիւնն ու քաջութիւնը: — Այդ ժամանակամիջոցին, իր քեռայրը, Վանայ նահանգապետ Ճէփտէթը կ'ըսէ. «Մէջք պէտք է Հայերը մաքրենք այստեղ, ինչպէս ըրինք Ատրպէճանի մէջ»: Զարդն ու երեւելիներու ձերբակալումը Վանայ 20,000 բնակիչները կ'ստիպեն դիմելու ինքնապաշտպանութեան փորձին որ յաջողութեամբ կը պսակուի մինչեւ Մայիսեան օրերը, երբ Ռուսք այդ երկրամասը կը զբաւեն: Նահանգապետին կողմէ

փափաքուած եւ զրգուած կոխը կու տայ «տրակոնական միջոցներու դիմելու» պատրուակը: Սպանեայ 18 Թուրքերը կը վերածուին 180,000ի. ո՞չ ապաքէն նման սուրբ առեւտուրի մէջ 4 զերօններ խնդրոյ առարկայ չեն ըլլար: — Հայ փողովուրդի ընդհանուր տեղահանութիւնն ու անճիտութիւնը: — Եւ ամառը, Ներքին Գործոց Նախարար Թալէսդ Պէյ կ'ըսէ Գերման զեապանատան մէկ պաշտօնեային. «Մենք Թուրքերս պէտք է օգտագործենք մեծ պատերազմը, որպէսզի մեր ներքին թշնամիներուն հետ հիմնովին մաքրենք հաշիւներս, այս անհրաժեշտ աշխատութեան միջոցին առանց խանդարեւելու արտատահմանի դիւանապետութեան կողմէ»: Անձնուէր, խղճամիտ, քաջ հպատակները դարձած են ներքին թշնամիներ (ըստ Պեռլինի պալատական աստիճան): Այնուհետեւ նահատակուեցան 1 միլիոն 4 հարիւր հազար Հայեր, այս ու կին, երախայ եւ ծեր:

Ահա թէ ի՞նչ կը զրէ Պօլսոյ Ամերիկեան վերջին զեապան շէնրի Մօր-կրնթաու՝ իր տարածուած եւ այլ լեզուներու ալ թարգմանուած դրքին մէջ. «Մըշափ պատասխանատու է Գերման կառավարութիւնը Հայոց կոտորածին ու տարադրութեան համար. թոյլ տուէք ինձ ըսել ամենայն սաստկութեամբ թէ ան կրնար կանխաւ անոնց առաջին անգամ: Ապարդիւն եղան իմ կորույթի եւ յաճախ կրկնուած ճիշդեա՝ Գերման զեապան Վանկէնհայմի հետաքրքրութիւնը չարժեւոր ի նպաստ Հայոց: Անոր հետ բաղձաթիւ տեսակցութեանցս մէջ ֆանացի սղդել վրան՝ այն զազաւարում թէ արարատ-աշխարհ Գերմանիան բարոյապէս պատասխանատու պիտի նկատէ իր դաշնակիցին գործած ռեիքներուն համար: Պնդեցի թէ նոյնիսկ տնտեսական տեսակէտով Գերմանիոյ օգուտը չէր որ Թուրքերը ոչնչացնէին երկրին աշխարհաչէն տարբերը, քանի որ առիկա պիտի նշանակէր տնտեսական փճացումը Թուրք պետութեան, ուստի եւ այն պարագային որ Գերմանիա Թուրքիոյ վարիչ տէրը դառնայ՝ դատարկ խեցի մը պիտի դռնէ: Եւ երբ տեսայ որ իմ փաստերս չնչին արդիւնք մը ունէին, թելադրեցի Կառավարութեանս թէ բաղձալի էր ճնշում մը ընել ի Պեռլին՝ Արտաքին Գործոց նախարարութեան վրայ, որպէսզի Պօլսոյ Գերման զեապանին հրահանգներ զրկուին՝ պնդելու որ խժդժութիւնք վերջ դռնեն: Միակ արդիւնքը եղաւ ասոր՝ Գերման զեապանին կողմէ Բարձր Դուռ տրուած Մանուցադիր մը, բողոքող՝ Թուրքերու գործած արհաւիրքներուն դէմ: Այս Մանուցադիրին նպատակն էր Գերման կառավարութիւնը պարզապէս ազատել ամէն պատասխանատուութենէ: Որեւէ գործնական արդիւնք չունեցաւ: Իմ միտքիս մէջ ամենադոյզն տարակոյս մը անգամ չկայ թէ Գերմանիա առջի՝ մէկ օրէն կրնային կասեցնել այս արհաւիրքները»:

Հուման (Վիլհէլմ կայսեր անձնական գործակատար-պատուիրակ ի Պօլիս) ըսած է. «Կեանքիս մեծ մասը Թուրքիա ապրած եմ եւ կը ճանչնամ Հայերը. դիտեմ նաեւ թէ անոնք եւ Թուրքերը միասին չեն կրնար ապրել այս երկրին մէջ. երկու ցեղերէն մին անհետանալու է. եւ չեմ գորովեր Թուրքերը որ անհետացնելու վրայ են Հայերը»:

2.— Վ Ա Ն

ՆԱՀԱՆԳԻՍ ՍԱՀԼՄԱՆՆԵՐԸ

Հիւսիսէն՝ Պայազլու, արեւմուտքէն՝ Մուշ, հարաւէն ձէզլիքի եւ Մուսուլի միջեւ՝ Գրգաստան, արեւելքէն՝ Ատրպատական։ Ունի տառեխովր համրաւաւոր մեծ լիճ մը «Վանայ» կամ «Բզնունեաց Ծով» անուամբ, 80 մղոն երկայն եւ 40 մղոն լայն (1200 քառ. մղոն)։ Վանայ արեւմտեան հիւսիստեղծն է հին Բզնունեաց մաս՝ Արծկէ (Ալճափաղ կամ Ատիլճէփաղ) քաղաքունը՝ զոր Տուզըրի գրաւեց ԺԱ. դարուն. իր հիւսիսակողմն է Սիւփան լեռը։ Բերկրի մուտքին եւ Պայազլուի հարաւակողմն Արնէշ (Արճիշակովիտ), հին Քաջրեւունեաց երկիրը, որու հիւսիսակողմն է Տերամօր անուամբ «Մեծօփայ Վանք»ը. կայ նաեւ Ականց գիւղին դաշտին վրայ «Ս. Գէորգ» ուխտատեղին եւ աւերակ «Մատղապանք»ը։ Արճէշի հարաւակողմն ելքին է Բերկրի, հին Արքերանի գաւառին մէջ. դաշտածաւալ տարածութեան համար Բերկրոյ դաշտ ալ կոչուած է. գետին եղերքն է Պանտումախի պատմական բերդը. Զուրին միւս կողմն է «Տէր Զուսկան Որդի Ս. Ստեփանոս» լիճափոր մենաստանը. իսկ քաղաքեւան կատարն է «Արգելան Աստուածածին վանք»ը։ Բերկրիի հարաւակողմը, Գարա-Չայի եղերք, լեռանց ստորոտն է Գործոս գիւղը։

Բերկրիի հարաւին ու Ծովուն արեւելքին կ'իյնայ բուն Վանը, մինչեւ Վարազ լեռը՝ 2 ժամուան լայնութեամբ, եւ շատ աւելի երկայն՝ հարաւէն հիւսիս, ձորաձեւ դաշտին՝ մինչեւ Ծովու կողմը խոնարհուած։ Ի հնումն Տոսպ գաւառ կը կոչուէր, ուստի եւ «Տոսպայ Ծով»ը կամ «Թոսպեան լիճ»ը։ Ապալեր են շրջապարիսպ լեռները, բայց անոնց ստորոտները մշակուած։ Շամիրամ Թաղուհին հրապուրուելով այդ տեսարանէն՝ իր ամարաստանը հոն կառոյց. այս պատճառաւ Վան Շամիրամախերտ ալ յորջորջուած է, իսկ ՎԱՆ անունը ստացած է՝ իր երկրորդ շինողէն, վերջին հայկազն Թաղաւոր Վահէի նախորդէն, Վանէն։ Քաղաքը կէս փարսախ հեռու է Ծովեղբէն, կրկին պարիսպով եւ խոր խրամով. գաղաթն է համրաւաւոր «Վանայ բերդ»ը։ Զրդ դարուն վերջերը Գաղիկ Արծրունի եւ հայրը՝ Դերենիկ շէնցուցին քաղաքն ու բերդը՝ որուն ինչ ինչ մասերը քանդել տուած է Լէնկթիմուր 1392ին։ Վանայ բերդն իր բազմամարդ մէջով-գուրտով շատ մանրամասն նկարագրած է Ալիշան իր «Հայոց Մեծաց Տեղադիր»ին մէջ։

Վան ունի 8 եկեղեցի՝ որոնցմէ հնագոյնն է Ս. Պողոս-Պետրոսը. իսկ Ս. Էջմիածին կամ Ս. Նշան եկեղեցւոյն մէջ պահուած են Ս. Հովհաննէի խաչերը։ Քաղաքին արեւելեան կողմը կ'երկարին «Էղեւստան» կոչուած 2 ժամուան տարածութեամբ բարեջուր պարտէզներն ու այգիները։ Զէմզմ լեռան մէջ Արքի գիւղը մօտ է ասոնց. կայ հոն «Մհերի դուռ»ը՝ բնեւորակ արձանագրութեամբ։ Քաղաքին հիւսիսակողմը՝ կէս ժամ հեռու է Աւանս գիւղը, որմէ անդին է Լէգֆ գիւղը (ըստ առասպելի՝ Արայ Գեղեցիկի սպիներուն լիզուած վայրը)։ Մէկ ու կէս ժամ վերօք է Մարմէտ գիւղը, համանուն գետին եղը (Գարա-Չայ), ձկնատեւաք տառելի։ Ատկէ 5 ժամ վերօք է Ամիւկ (Համկոյ երկիր) պատմական վայրը՝ զոր Թ. դարուն Գաղիկ ազատեց այլազգիներու ձեռքէն։ Վանայ հիւսիսակողման ծայրը, Բերկրիի հարաւ գիւղն է «Տիրամէր» վանքը, այսպէս կոչուած՝ ստեւօք հոն պահուած

ըլլալուն Ս. Աստուածածնայ գլխադարձը: Վանայ հարաւակողմը՝ նշանաւոր վայրեր են «Կոքնկու վանք Աստուածածնին», քաղաքէն մէկ ու կէս ժամ հեռու Խորդոմ անուամբ գետին շատ մօտիկ որ Հայոց Զորէն կ'երթայ ծով թափիլ: Դարձեալ դէպ հարաւ, քաղաքէն 6 մղոն հեռու է Արտավէտը, դաստակերտ Աշտաշէս Բ.Ի՝ որ «Զարդ» կոչւած է զայն, որուն անդատաններէն կ'անցնի «Շամիրամայ ջուր» անուակը: Խոշապ գետին եղբն են Անգղ դիւղն ու վանքը. գետին դէմի զին՝ Արտաս լեւան ստորտան է Գաղիկէն կառուցուած «Սպիտակ վանք»ը:

Վանայ արեւելակողմն է Վարազ երկայնանիստ, կրկնակառար եւ ժուռուտ լեռը, որուն ցած յառաջակողմն է «Ներքին Վարազ», իսկ բարձր յետակողմն է «Վերին Վարազ». առաջնոյն ստորտան է «Ս. Նշան Վանք»ը՝ Ս. Հոխիսիմէի թաշը երկար դարեր հոն պահուած ըլլալուն: Գեղադիտակ է տեսարանը, յարակից 7 եկեղեցիներով, որոնցմէ հնազոյններն, 2 հատ դասուած 5էն, 981ին շինուած են. առոնցմէ մէկուն մէջ են գերեզմանները Սենեքերիմ Արծրունիի եւ Պետրոս Գետադարձի: Վանքին դուրսի զին են «Ուրբաթայրք» կոչուած Հոխիսիմեանց ձգնարանները: Շուշան գիւղին մօտ կայ «Կարմրուոր Աստուածածին» վանքը:

Վանայ Ծովուն 4 կղզիներէն գլխաւորն է Աղբամար, անոր հարաւատարեւելեան կողմը, ցամաքէն 1 ժամ հեռու. աւանի վերածուած է նախ Ռոստոնեայ նահապետ Բարգանի կողմէ, որ Պաղեստինէն հոն փոխադրեց^(*). Թաղէս Առաքեալ մաքրեց, իսկ Գաղիկ գեղադարձեց չէնքերով: «Ս. Խաչ» հօսակապ եկեղեցին շինած է 912-21ին նոյն թաղաւորը, քարերը Բաղէշի Կոտոմ գիւղին մօտ՝ իր քանդած բերդէն բերել տալով: Այդ օրերէն սկսեալ մինչեւ... կաթողիկոսանիստ եղած է վանքը^(**): Առտէր անրնակ կղզեակը կը գտնուի Աղթամարի արեւմուտքը, ժամուկէս հեռու. Տիրամայրը հոգ երեւցած է Գրիգոր Նարեկացիի, անոր բնծայելով կուսածին Տէրը: Ծովուն պարանոցաձեւ մասին վարի գին է, Ս. Կարապետ եկեղեցիով, ժեսուտ կառուցը, բնակավայրը միանձանց: Նոյն պարանոցին ծայրն է, Ս. Գէորգ եկեղեցիով, Լիմ մեծապոյն կղզին. Մակացի Ներսէս Վրդ. 1622ին հաստատեց անոր միաբանութիւնը. 1847ին Լիմ յարձակում կրած է Պետրիսանի անպատակներէն:

Վանայ արեւելակողմը, Վարապայ լեւան անդիէն մինչեւ Պարսից սահման դառնուած վայրերն են. Հառչակ լիճ (Աղի Ծովակ) համանուն Հայ գիւղով. ատոր եզրը դադար առած է Հայկ՝ Բէլի դէմ քալած առեն: Այս կողմերը կը կոչուին ՀԱՅՈՑ ԶՈՐ, բնդարձակ ձորադաշտ՝ չրջապատուած երկայնաձիգ լեռներով. մէջէն կ'անցնի Հորդոմ գետը (Խոշապ). դաշտն ունի Հայ գիւղեր՝ որոնցմէ հնազոյնն է Աստուածաշէնը, դաստակերտ Հայկ Նահապետի՝ որ մօտերը կառուց «Հայկարերդ»ը. կ'երեւին դեռ ատոր ավանները: Նոյն ձորադաշտը կը գտնուին անշքացած մենաստաններ, ինչպէս «Խեբուց վանք», «Արբաճամ Խոստովանող» եւլն.:

Հայոց Զորի հարաւակողմն է ԽՕՇԱՊի վիճակը, համանուն գետին աջին, Քիւրտերէ գրաւուած, որոնց Բէկը կը նստէր ԺԵ. դարուն շինուած

(*) Հեղինակը այստեղ բառ մը մոռցած է. արաբական քարան շրջաններ բերած ըլլայ հոն:

(**) Հոս եւս Թէոդիկ չէ տնտեսած բուսականը:

վերին «Մահճուտիկ» քարքարոտ բերդին մէջ, նեղելով վանայ սահմանները, մինչև անոր նուաճուիլը Տաճիկներէն 1847ին: Պօչապի հարաւ գին կ'ընծայ Քարապահ վիճակը, ի հնումն Անճեւացեաց դաւառ, ուր էր Բարթողիմէոս Առաքեալի կառուցած «Հոգւոյ Վանք»ը (Վերափոխ. Ս. Աստուածածնի):

Վանայ ծովուն հարաւակողմն է ՈՍՏԱՆ, եւ ԳՍԽԱՇ, լեռներու երկար շարքով մը Մոկաց աշխարհէն զատուած: Արտա լեռով կը ձեւանայ Ոստանի ձորը, ստորոտը «Չաղար Աստուածածին վանք»ը՝ ուր փոխադրուած են Եղիշ Թարգմանչին նշխարք: Ռշտունիաց մայրաքաղաքն էր Ոստանը. Գաղիկ հին կառույց արքունիք տաճարներ, հիմա բոլորն ալ քանդուել, բացի բերդէն, տակն ալ սակաւաթիւ տուներ: Ոստանի արեւմտակողմն է «Քարադաշ»ը կամ «Մանակերտ»ը, հրուանդանի մը վրայ, ուրկէ վար զորեց Մանաճիհր Ռշտունի՝ Ս. Յակոբայ սարկաւազները: Ասոր արեւմտեան կողմը՝ ծովկերը՝ պատմական վայրեր են Խլու գիւղը՝ Գաղիկի շինած «Քոտասուն կորանք» եւ «Ս. Սիոն» աւերակ մենաստաններով: Փշաւան, Տշող եւ Նաբեկ. վերջինէն կէս ժամ հեռու է, ծովափին, Գր. Նարեկացւոյ ճգնարան-քարայրը՝ մատուռով մը. իսկ համանուն գիւղը կը դանուի այն մենաստանը, որուն մէջ փակուած՝ երկնակրօն սուրբը զրեց իր «Աղօթքի մատեան»ը: Հոն թաղուած են իր արենակիցներն ու Սանգուխտ կոյս: Մոխրաքերդ գիւղ: Կարմրակ Աստուածածին: Մօթը՝ «Լուսապտուղ Ս. Սահակ վանք», եւ ասոր մօտ «Ս. Թովմաս Առաքեալ»: Ասոնց շուրջ, ծովուն հարաւակողմի միջովայրը, կը բարձրանայ Ընձաքիսար կամ Կապուտկող լեռը՝ որուն զապաթէն Ս. Յակոբ անիճեց Ռշտունեաց երկիրը, եւ որուն կողին կայ «Ս. Յակոբ» վանքը: Ասոր հարաւ գին է Բէլու գիւղը (նեաահար Բէլի անուամբ): Մովուն արեւմուտ-հարաւը՝ Սոփա գիւղն ու «Ս. Կարապետ վանք»ը. Խարզիք, ուր կայ Նարեկացիի հրաշագործ քարը. Թուխ՝ համանուն գետին եղերք որ «Կիւղէ-Տէրէ» ալ կը կոչուի. լեռանը մօտ՝ «Ս. Յիզովրդուղտ» վանքը. Թուխ կամ Թուղխ որ Հոգի կամ Խողծ ալ կը կոչուի՝ առենօք Աղճեւաց նահանգի վիճակ էր. Հոխիսիճեանք պահ մը հոգ դադար առին, եւ անոր ջուրին եղերն էր որ Սմբատ Ա. 896ին զարնուեցաւ Ահմէտ բռնաւորի զօրքերուն հետ:

Գուաշի եւ Ոստանի հարաւակողմն է Մոկաց հին աշխարհը (ՄՈԿԱ), որուն բնական եւ անբնական զիրքերն են լեռներ, ափափայք եւ քիւրտ բռնակալութիւն. կը դանուի Առնոս լեռան մուտքին՝ 60 Հայ եւ Քիւրտ գիւղերով: Մոկոս քաղաքաւանի տունները ցրուած են քարայրան կոհակներուն վրայ եւ այն գետին եղերք՝ որ լեռներէն Պօհգան կ'իջնէ: Մոկսի ժողովուրդը ոստայնանկ եւ ներկարար է: Մոկսի արեւելեան կողմն է Ապարանից գիւղը եւ «Ս. Խաչ վանք»ը զոր Ժ. դարուն կառույց Մոկաց Ստեփանոս Եպս.: Նոյն գիւղէն էր ԺԶ. դարու բանաստեղծ Սիմէոն Վրդ.:

Մոկսի ելքին՝ կայ ՇԱՏԱՆ վիճակը՝ համանուն քաղաքաւանով, զոր Քիւրտերը Շոխ կամ Տաք կը կոչեն, նշանակ Մոկաց Զեքուածը զատուի: Տեղւոյն Հալերը վարպետ ոստայնանկ են: Շատախի լեռներէն կը բխին Տիգրիսի արեւելեան ակունքը: Այս երկրէն դուրս եկան Աղթամարայ կաթողիկոսներէն ոմանք:

Շատախի արեւելեան հարաւակողմն է Նարտրդ կամ Նարդ վիճակը, Հայ եւ Քիւրտ բնակչութեամբ:

Մոկսի արեւմտեան հարաւէն մինչև Բաղէշի եւ Քրդաստանի սահմանները՝ գտնուող վիճակներն են ԿԱՐԿԱՌ, ՊՕՀԴԱՆ, ԿԵՅԱՆ եւ ԻՍՊԵՐԴ (ՍՊԱՐԿԵՐՏ). վերջնոյն Լուար գիւղէն էր Աղթամարի Նիկողայոս ուսումնասէր Կաթողիկոսը՝ ԺԲ. դարուն:

(Շար.՝ 2)

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՓԱՅՏԱՓՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԱՐՈՒԵՍԸ ՀԱՅՈՑ ՄԷ

(Հնախօսական Ակնարկ Մը)

Թուրքերուն կողմէ Հայոց վրայ դուր-
ծադրուած ահռելի ցեղասպանական ոճի-
րին ընթացքին, Հայկական մշակոյթի
մեծարժէք դանձրութեամբ փճացան ու
կորսուեցան նաեւ փայտափորագրեալ դու-
րներ: Այս թանկարժէք կորուստներէն եր-
կուքին յուսանկարները ունինք: Ասոնցմէ
մին է Եւդոկիոյ Յովակիմ-Աննայի եկեղեց-
ւոյ «սրանչելի դուռագներով եւ քանդակնե-
րով զարդարուած երկփեղկեայ փայտե-
թէկէ ցեղակեր քայք ճարտար զճարտու-
թեամբ փորագրուած եւ ազուցիկ զիբերով
զուտ»⁽¹⁾: Նկարը հրատարակուած է⁽²⁾ եւ
հոս կ'արտատպենք իբր նկար թիւ 27 (Տես
«ՍԻՈՆ», Յուն.-Փետր. 1967): Դուռը այ-
ժմ կորսուած կամ փճացած է: Նմանաձեւ
շարագրութեամբ փորագրեալ փեղկերը կը
տարբերին մանրամասնութեանց մէջ⁽³⁾,

միշտ նրբորէն քանդակուած: Փեղկերուն
վերի եւ վարի մասերուն լայն գօտի մը կըր-
նայ մետաղեայ ծիսնիի համար բաց թող-
ւած ըլլալ: Երկուող յիշատակարանը կը
զրաւէ իւրաքանչիւր փեղկի վերի եւ վարի
մասերը, որուն սղաղրութիւնները բո-
լորգրով պարզելով կը կարգամ. ԹՈՒԻՆ,
Հայոց ԶԻԸ (1479) ԿաջմէՅԱԻ ԴՈՒԹՆ, Ս
Սուրբ Տաճարի ՅԻՇԱՏԱԿ ԳՐԻԳՈՐԻ Ս
ՍԻԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԵՒ ՏԷՐ ԿաթաղեՏ Կա-
թողիկոսին, ՀԱՆԳՈՒՅԵԼՈՅՆ Ի Քրիստոս
ՈՐ ԵՂԵՒ ՊԱՏՃԱՌ ՇԻՆՈՒԹԵԱՆ (ստորին
մաս) Սուրբ Սուրբ Եկեղեցւոյ Ս ԵՒ ԱՅԼ
ԵՐԱԽՏԱԻՈՐԱՅ ՀԱՅՈՑ ԱԶԳԻՍ ԵՒ ՄԻԱ-
ԲԱՆԻՅՍ ԵՒ ԱՇԽԱՏողան. ԱՆԱՐՀԵՍՏ
ՅԱԿՈԲ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԵՐՈՒՍԱԷԼԻՍՏԻՈՅ
ՇԻՆԵՅԱ: Յիշեալ ՏԷՐ Կարապետ Կաթողի-
կոսը Թոխատցին է, որ Սոյո կաթողիկոս ե-
ղաւ 1447-1478, որ երուսաղէմ ալ գացած է
եւ Հայոց Վանքին չինարար եւ օգտակար ե-
ղած:

Եւդոկիոյ դրան շարագրութիւնը նման է
Վարադաշ Վանքին դրան շարագրութեան:
Տարբերութիւնը մանրամասնութեանց մէջ
է միայն: Թէ՛ Եւդոկիոյ եւ թէ՛ Վարադա,
դուռերուն վրայ կան զոյգ խաչեր, որոնց
տակը՝ զոյգ խոշոր վարդեակներ: Մինչ
Վարադաշ դուռը խոտորէն հաւատարիմ է
Հայկական հիւսիկեակարին, Եւդոկիոյ դուռը
աննշան բան է այդ տեսակէտով: Նոյն ա-
տեն դիտել տամ որ զարդաները անտա-

(1) «Պատ. Եւդոկիոյ Հայոց»: Ա. Ալաջանեան,
1952, Գաիքիւ. էջ 736: Կու տայ նաեւ քաղաքեայ
յիշատակարանը դուռին. շիւթիմ ԶԻԸ (1479) կազ-
մեցաւ դուռն Սր. Տաճարիս, յիշատակ Տ. Գրիգո-
րիս արքեպիսկոպոսի եւ Տ. Կարապետ կարողիկո-
սին հանգուցելոյն ի Քրիստոս, որ եղեւ պատճառ
չինուրեան սուրբ Տաճարիս եւ այլ ամենայն ե-
րախտաւորաց Հայոց ազգիս եւ միաբնեցեւ եւ աշ-
խատութեամբ... (անընթեռնելի)... ձեռամբ ամ-
արիեստ Յակոբ Վարդապետի երուսաղէմացւոյ շի-
նեցաւ...» (էջ 736):

(2) Հանդէս Ամսօրեայ, 1961, Հոկտ.-Դեկտ.,
էջ 963: «Եւդոկիայի եկեղեցւոյն դուռը Ս. Յովա-
կիմ-Աննա վոմֆի տաճարին պահարամին աւանդա-
տան մէջ»:

(3) Եւդոկիոյ դրան խաչերուն ամմիջապէս ներ-
քեւի գօտիմ ունի խիստ շահեկան գծածեւ մը, ո-
րուն նմանիմ կը համընդհանրապէս Բզեմոյ Նորավանքի

(Սինիք) եկեղեցւոյ մուտքի երեսակալին վրայ:
Բզեմոյ Նորավանքը ԺԱ. դարէն յուշարձան մըն է:
Նոյն գծածեւերուն կը համընդհանրապէս Զոռո-
մոսի Վաճֆին ժամատան առաստաղին բանդակնե-
րուն մէջ:

բազմազան հարադաս հայկական ձևեր են, առկա էին Տաթևի դուռին (նկար 22 և 23) ինչպես զծածկերուն նմանություններ, նախնական խոշակներուն վարդակներուն ու մանց զծածկերով:

Մասնաւորաբար շահեկան կը դռնեմ եւզովիոյ դրան ստորին արձանադրութեան վերելի դուռին պատկերադրութիւնը: Երկփեղկ երեսոյթով մասերուն ճիշդ մէջտեղը կը տեսնուի մը մէջ կ'երևի խաչակիր Գառն Աստուծոյ, որուն երկու կողմը դէպի կիսընդհատ եւ յառաջացող կ'երևին առիւծներ, որոնք բարձրալիզ չեն, այլ կարծես որսալու համար գլխահակ: Այս ձևով ու առիւծներու պատկերացումը ինծի ծանօթ է կիլիկեան մեր արուեստին մէջ: Մէկ խոսքով, եւզովիոյ դուռը մեծապէս շահեկան արուեստի դործ մըն է թէ՛ ճարտար փորագրութեամբ եւ թէ՛ զծածկի բարձր արուեստով:

Երկրորդ փայտափորագրեալ դուռը կը դռնուէր Վարադայ Վանքին Ս. Աստուածածին (նկար 28) եկեղեցին: Այս ալ անհետ կորսուած է մեծ աղէտին: Բարեբախտաբար այս դրան մէկ նկարը հրատարակուած է զերմաներէն ուղեգրական հատորի մը մէջ, որմէ առնելով հոս կ'արտատպեմ(4):

Վարադայ Վանքին փայտեայ դուռը միափեղկ բնոյի փորագրութեամբ դառնալով, չէ յիշատակուած կամ նկարագրուած Հայ ալեկոյններէ: Դասելով նկարին, մենք անոր վրայ յիշատակարան մը չենք դռներ: Դասելով դուռը խաչերուն ճաճանչներէն եւ փորագրութեան զծագրութեան ընդհանուր ոճէն, դայն ԺԴ. դարու դործ կը նկատեմ: Խաչերուն ճաճանչները գրեթէ անօրինակ են մեզի ծանօթ դռներուն փայտափորագրութեանց մէջ, եւ ոչ ալ կը յիշեմ հանդիպած ըլլայ ԺԴ. եւ ԺԵ. դարու խաչքարերու վրայ: Վարադայ Վանքին այս դրան զարդաձևերը յաճախ դործածուած կը դռնենք խաչքարերու եւ քարի վրայ փորագրուած զարդաձևերու մէջ: Դուռը՝ կ'երևի՝ այժմ ի սպաս կորսուած նկատելու է:

Ասոնցմէ զատ կը յիշուին ուրիշ փայտափորագրեալ դռներ, որոնց լուսանկարները ցաւալիօրէն չեն առնուած:

Եկեղեցաց դաւառի (Երզնկայի) Տիրաչէնի Ս. Ներսէս Հայրապետ Վանքին մասին խօսելով, Ս. Ամատեան կը գրէ. «Իրեւ միակ եւ կարեւոր հնութիւն արժան է յիշատակել ժամատան փայտեայ դարմանադործ դռնը, որ ունի ճարտարաչէն քանդակներ, կրօնական նկարուց փորագրութիւն եւ երկաթագիր զփռալարյոյն արձանադրութիւն, դործ արժանի ուսումնասիրութեան փայտ ընտելը հնազանդ»(5): Դժբախտաբար ոչ ոք աւելի հետաքրքրուել է: Տարիներ վերջ ուրիշ երզնկացի մը, Գ. Սիւրմէնեան, յոկ կը յիշէ եւ անգոհացուցիչ կերպով կը գրէ: Տիրաչէնի վանքին «Երեւոս եւ կիպարիս փայտերէ չինուած դռներուն վրայ կային քանդակազարդ նկարներ ու արձանադրութիւններ: Վանքին աւագ դուռը իր ամբողջութեամբ զեղակերտ ու հիասքանչ հնութիւն մըն էր ինքնին»(6): Հաւանաբար «Երեւոս եւ կիպարիս փայտ» կարծուածքը բնութիւն ու տոկուն ընկուղենին է, որով դրեթէ չինուած կը դռնենք հայկական փայտափորագրեալ բոլոր դռները:

Տիրաչէնի եւ Աւագ Վանքի այս դռներուն տնօրինական փայտափորագրեալ պատկերները մեզի կը յիշեցնեն Սեւանի Առաքելոց Վանքին դուռը (նկար 25) 1486 թուականէն: 1486 իրը թուական Տիրաչէնի եւ Աւագ Վանքի դուռերուն՝ քիչ մը ուշ պիտի ըլլայ: Եկեղեցաց դաւառ ընդհանրապէս եւ իր վանքերու ԺԵ. դարու վերջերուն արդէն սկսած էին թուայիլ դէպի անկում եւ անչքացում: Իրաւ է որ Յովհաննէս Համբարձումի զեռ հոն էր եւ իր հիմնած համայնական կը բարդուածէր Աւագ Վանքին մէջ եւ զբաղիւրներու մեծ թիւ մը կ'արտագրէր: Համբարձումի մեռաւ 1497ին: Դուռէ յարմարագոյնը պիտի ըլլայ ենթադրել որ խնդրոյ առարկայ երկու դռները չինուած էին ոչ աւելի ուշ քան ԺԴ. կամ ԺԵ. դարու առաջին յիշամեակին մէջ:

Տնօրինական նկարներով փորագրուած

(4) Bachmann. "Kirchen Und Moscheen In Armenien Und Kurdistan". Lpz. 1913
նկար 30:

(5) «Արեւելեան Մամուլ», 1888, էջ 51:

(6) «Երզնկա»: 1947, Գափիթէ, էջ 88:

դուռերը ստորական չէին, և մեղի հասնանքներուն մէջ Սեւանի Առաքելոց Վանքին դուռն է որ միայն այժմ իր դոյուքիւնը կը պահէ, խնամով ցուցադրուած Երեւանի Պետական Պատմական Թանգարանը: Տարակոյս չկայ որ Եկեղեաց գաւառի յիշեալ, այժմ փճացուած, դուռերը մեծ կարեւորութիւն ունէին մեր արուեստի՝ ինչպէս նաեւ փայտափորագրութեան հայկական պատմութեան համար: Ուրեմն անոնց կորուստը երկիցս կակծալի է: Այս կորուստը դուռերուն մասին եղած ականատեսի վկայութիւնները մասնատարար կը չէտն ունոնց վրայ դնուած փորագրեալ երկաթագիր յիշատակարաններու մասին: Դժուարութիւն է որ ոչ ոք ճիշդ մը բերէ է այդ արձանագրութիւնները մասամբ կարդալու, կամ դոնէ թուականները մեղի աւանդելու: Նոյնիսկ Գարեգին Վրդ. Սրուանձտեանց 1878ին իր այցելութեան, կը բաւականաւոր գրելով Աւագ Վանքի դրանց մասին. «Իսկ փայտեայ դռները՝ իրենց երկփեղկին վրայ ունին քանդակներ. Ս. Թադէոսի դրան վրայ քանդակեալ տասն պատկերք Առաքելոց, և ի միջի Յիսուս, երեք Առաքեալք ևս ի ներքոյ՝ հանդերձ Պօղոսի, և յիշատակարան փորագրեալ խոշոր և երկարաձեւ երկաթագրով» (7): Արդեօք Սեւանի Առաքելոց դրան պէս այս դուռն ալ Հոգեգալստեան նկարը կը ներկայացնէր: Հաւանական է, թէ և հաստատ չենք կրնար պնդել: Վերջապէս, Սրուանձտեանցի պէս քիչ շատ դիմնական եկեղեցական մը որ այնքան Հայ մանրանկարեայ ձեռագիրներ թղթատած էր, կրնար Հոգեգալստեան նկարը ուրիշ պատկերացումներէ զանաղանել: Որքան ցաւայի է որ դիմնական եկեղեցական իր այցելութեան ընտիր առիթը չէ գործածել՝ դոնէ մասամբ ներկայացնելու փայտեայ այս դուռերուն յիշատակարանները և թուականը:

Գուցէ երբ այս աշխատութիւնն հրատարակուի, արդէն այլևս ուշ պիտի ըլլայ որ յիշողութիւններ խթանուին՝ վերյիշելու:

(7) «Թորոս Աղբաթ», մաս Բ.: Կ. Պոլիս, 1879, էջ 57: Ասկէ գրեթէ բառացի օգտուած է Գ. Սիր-մեմեմ իր «Երզնկա» աշխատութեամ մէջ, էջ 92, դժբախտաբար առանց յիշելու իր աղբիւրը:

համար փայտափորագրեալ ուրիշ, և դեռ անձանօթ դուռերու դոյուքիւնը հայկական ուրիշ վանքերու մէջ: Սակայն յուսանք:

Մեղի հասած զեղարուեստական փայտափորագրական ժառանգութեան մէջ կը գտնուի նաեւ խաչելութեան փայտափորագրեալ նկար մը, որ Հաւուց Թառի Ամենափրկիչ Սրբուքիւն կը կոչուի և որ այժմ կը գտնուի Էմմիլիանայ Թանգարանին մէջ ցուցադրեալ, ուր բերուած կ'երևի 1755ին, Լեզգիներու աւազակային յարկատուութենէն փրկելու համար (նկար թիւ 29):

Գարեգին Կաթողիկոս Յովսէփեան մեծարժէք մենագրութիւն մը ունի «Հաւուց Թառի Ամենափրկիչը և Նոյնանուն Յուշարձանները» տիտղոսով, 1937ին երուսաղէմ հրատարակեալ: Հոն կը վկայէ որ 1768ին Սիմէոն Կաթողիկոսի հաշուետոմարին մէջ ցուցակադրուած է Ամենափրկիչն, ուր կ'ըսուի թէ «որոյ պահարանն է փայտեայ»: Դժբախտաբար այս հին պահարանին մասին ուրիշ տեղեկութիւն չէ տրուած: Իսկ ներկայ պահարանը, թէ և զեղարուեստական նկարութեամբ (ո՛չ ինքնատիպ և ո՛չ յաջող), գործարուած է 1778ին:

Բուն խաչը, որուն նկարը կու տանք հոս, շատ հին ատեններ կոտորածքներ ունեցած է աջ և ձախ թելերուն: Զէ նորոգուած, և սակայն ամբողջ խաչը քաղուած է հին փայտեայ տախտակի մը մէջ, որուն արտաքին եղբրքը նեղ գօտի մը կը շրջանակէ, և գօտին փորագրուած է նուրբ հիւսկենկար զարդատճով, զուտ հայկական: Տախտակին ծաւալը, 72×32 սանդիւնթի է (հաստութիւն՝ 2 և կէս): Հիւսկենկարի այս ձևը մեղի կ'ապահովցնէ որ ԺԲ. դարէն է պահպանակ-տախտակը այս խաչին:

Խաչը սակայն անստիճոր է իր ձևով: Մարդկային պատկերագրութենէ զատ ունեցած զարդարանքը, որ այդ ատեն հայկական ըլլալու համար հիւսկենաձեւ պէտք էր ըլլայ, չունի այդ կարեւոր յատկութիւնը: Խաչին վերին և վարի մասերը նոյն չափ ունին, և խաչը զարմանալիօրէն, դոնէ հիմա, պատուանդան մը չունի: Հօր ձեռքը որ ցոյց կու տայ Որդին, անկէ առաջ ցոյց

կու տայ վերամբարձ աղաներին, որոնք նրա մանր մենք չենք հանդիպիր խաչելութեանց մեր արուեստին մէջ: Սակայն խաչը ինքնին, ինչպէս որ երանանորհ հեղինակն այն կատարած էր, «հաւանորէն, ոսկերչականեց աշտեղ (փայտափորագրութեան) անցած» կերելի: Սակայն մեղի ծանօթ մեր ոսկերչական արուեստէն խաչելութիւն չունենք եւ ոչ այլ խաչեր՝ նման դարդաձեւով:

Գարեգին Կաթողիկոս նմանութիւն չի դնել որ այս խաչին եւ մեղի ծանօթ մեր հին խաչերուն հետ, եւ կը գրէ. «Հայ-Վիրական արուեստին մէջ Ե.—Է. դարերի եկեղեցիների եւ գերեզմանական կոթողների վերայ քանդակուած խաչերը չեն նոյնանում առ խաչի հետ, բացի ոմանց թեւերի ծայրերի եւ վարդեակների թեթեւ նմանութիւնը: Աւելի ուշ ժամանակի խաչաքանդակներ, ոչ վաղ քան Ժ.—ԺԱ. դարի, ծօտ են այդ կողմից մեր խաչին: Այս բոլոր հանդամանքները ի մի հաւաքած պէտք է մեծ զոռչաւորութեամբ վերաբերուենք նաեւ զէպի մորոզութեան Է. դարում ծագման աւանդութիւնը» (էջ 388):

Արդարեւ հայկական հին արուեստին մէջ չենք հանդիպիր այս վերի եւ վարի հաւասարաթեւ խաչերուն, որոնց չորս թեւերուն ութ ծայրերուն վարդեակներ կամ պարզապէս կլորակներ ըլլան. սակայն դժուար է ասանց հանդիպիլ բիւզանդական արուեստին մէջ: Օրինակ, թէ եւ ոչ վերի ու վարի թեւերը հաւասար, Հռոմի Բուրաձօ Վէնէցիա թանգարանին փղոսկրեայ եռամասնեայ սրբութեան մէջ, կամ անոր նման ուրիշի մը՝ Փարիզի Լուվր թանգարանին մէջ, երկուքն այլ ժ. դարէն: Սակայն շատ աւելի մեծ է նմանութեամբ վերն ու վարը հաւասարաթեւ արծաթեայ խաչին, շինուած 960—63 թուականին, որ այժմ կը գտնուի Ուաշինկթընի Տրմպարդըն Օդո հաւաքածոյին մէջ: Բիւզանդական խաչերը, որոնք մորոզական են, մեղի կրնան ենթադրել տալ որ Հայոց Թառի Ամենափրկիչը ունեցած է իր խաչաթեւերուն ծայրը խաչը վարդեակներ, որոնք այժմ դժուարաբար կտրած, կորսուած, կը պակսեն:

Հայոց Թառի Ամենափրկիչի խաչին վարանելու պատկերագրութիւնն այլ ոչ—հայ-

կական պատկերագրական իրապաշտութիւն մը ունի: Եթէ խաչին ձեւը Ժ. դարէն նկատելով՝ զոնէ այդ ժամանակէն նկատենք սրբութիւնը, այն ատեն բացարձակապէս կրնանք բռնել որ խաչելութեան պատկերագրութեան իրապաշտութիւնը անկարելի էր որ Ժ. դարու Հայ արուեստը ներկայացնէր:

Կր խորհիմ որ Հայոց Թառի Ամենափրկիչը հայկական փայտափորագրական արուեստի գործ չէ իր խաչին ոճով, իր կերպարաորումներուն ոճով, պատկերացումներուն մանրամասնութիւններով, օրինակ՝ Քրիստոսի սրունքներուն կատարեայ ձեւաւորումով, եւ այլն: Ժամանակի մեր մանրանկարչական արուեստին խորթ էին այս ժամանական պատկերացումները իրենց մանրամասնութեանց մէջ:

Իմ բժրոնումովս, Հայոց Թառի Ամենափրկիչը հայկական փայտափորագրութեան եւ պատկերագրմի գործ չէ, եւ ասոր համար իսկ Գարեգին Կաթողիկոս կը սխալի երբ կը ֆանայ Հայ արուեստին մէջ զոնէ այս սրբութեան նմանութիւնը:

Գարեգին Կաթողիկոս խորհուրդ կու տայ որ «պէտք է մեծ զոռչաւորութեամբ վերաբերուենք նաեւ զէպի մորոզութեան Է. դարում ծագման աւանդութիւնը»: Վաստակաւոր գիտնականք բռնել կ'ուզէ որ կատարեալ է այս սրբութեան Է. դարէն կրած ըլլալուն աւանդութիւնը, զոր կը գտնենք Ղեւոնդ պատմիչի ծօտ. «Շինէր զեկեղեցին Դարինից օստանին, եւ զկենդանադրեայ զպատկերն մարգելութեանն Քրիստոսի ամեայ ի մօիցն արեւու՝ մեծաւարնչ զօրութեամբ հանդուցանէր ի նմա, եւ նորա անւամբ զեկեղեցին անուանեաց» (1887, էջ 16): Ղեւոնդի ակնարկած եկեղեցաշէնը Աշոտ պատրիկն է (685—689 Քրիստոսի): Ղեւոնդ կը վկայէ որ սրբութիւնը բերուած էր արեւմուտքէն («ի մտիցն արեւու»): Վարդան պատմիչ կ'աւելցնէ որ «գոր երեք որդի նորա ի մօից արեւու»: Աշոտ պատրիկ թէ իր որդին տարրերութիւն չ'ըներ, որոշ է որ տեղական, հայկական գործ չէր սրբութիւնը, այլ՝ Հայաստանէն արեւմուտք տեղէ մը բերուած, այսինքն ասորեացի Բիւզանդիոնէն: Ուրեմն աւանդու-

թեամբ իսկ կը հաստատուի ինչ որ արուեստէն դատելով ըսած էի, թէ այս սրբութիւնը հայկական փայտափորագրական արուեստի գործ չէ (8) :

Կ'երևի թէ սրբութիւնը մնաստած մի՛ ձևի մէջ հասեր էր ԺԱ. դարուն սկիզբը : Այդ դարուն, աշխնքն ՆԿԲ (1013) Թուականին, Գրիգոր Մագիստրոս (որդին Վասակ Հոյսմի) կը շինէ Հաւուց Թառի Ամենափրկչի եկեղեցին, եւ այդ եկեղեցւոյն ՆԿԲ (1013) Թուականով երկար արձանագրութեան մէջ կը վկայէ նաեւ, որ «անձեռագործ սուրբ պատկերին Յիսուսի Քրիստոսի որ ի փայտին... եւ նորոգեալ հաստատեցաք վերստին զսուրբ ուխտս» (Ջամբա, էջ 276) : Այս նորոգութեան ատենն է որ կ'երևի թէ խաչը գետեղուեր է տախտակին մէջ : Ուրեմն տախտակին նեղ չըջագոտին իր հիւսկենածն փորագրութեամբ ԺԱ. դարէն է : Նոյն ատեն կ'երևի թէ 1013 Թուականին խաչը արդէն բաւական մնաստած էր, փոքր փարդեակներուն կամ կյորակներուն միջեւ գտնուող խոշոր վարդեակները արդէն կոտրած՝ կը պակսէին, ինչպէս նաեւ խաչին աջ թևէն բաւական մաս մը : Խաչին կամ սրբութեան վերստին նորոգուած ըլլալուն ա-

պացոյց է յիշատակարանին «եւ նորոգեալ հաստատեցաք վերստին զսուրբ ուխտս» դորեւ փայտեայ սրբութեան մասին եղած կը նկատեմ, մինչ Գարեգին Կաթողիկոս եկեղեցւոյն մասին կ'ընդունի : Սակայն արձանագրութեան սկիզբը Գրիգոր Մագիստրոս որոշ կը վկայէ որ «վերստին շինեցի զեկեղեցիս...», որով անհրաժեշտ չէր դարձեալ յիշատակարանին մէջ ատիկա կրկնել : Գրիգոր Մագիստրոս երբ յիշատակարանին վերջը կը խօսի փայտեայ սրբութեան մասին, այն ատեն կ'ըսէ սրբութեան տկնարկելով. «Եւ նորոգեալ հաստատեցաք վերստին զսուրբ ուխտս» :

Աւարտելէ առաջ ըսեմ նաեւ որ սրբութեան պատկերագրութիւնը ինչպէս որ հասած է մեզի, կրնայ պակասաւոր ըլլալ : Այդպէս հասած կրնայ ըլլալ Գրիգոր Մագիստրոսին : Սրբութիւնը կրնար նաեւ եռաթաղկեր մը ըլլալ, որուն երկու փեղկերը կորսուած են : Ղեւոնդ, ինչպէս տեսանք, «եւ զկենդանադրեալ զպատկերն մարդեղութեանն Քրիստոսի» կ'ըսէ եւ ոչ թէ միայն խաչէն վար առնուելու : Իսկ Գրիգոր Մագիստրոս արդարեւ միայն խաչէն վար առնուելուն պատկերին մասին կը խօսի («Պնդրելին Յովհաննու աւետարանչին, հրամանաւ մասը տեսուն մերոյ սուրբ

(8) Հոս յիշեմ որ Յիսուսի խաչելութեան պատկերագրութիւնը կը հասնի ներկայ տեսականութիւն. դար եւ հմաժոյճ մտոյշ կարելի է նկատել Հռոմի Սանդա Սարինայի եւ Բրիտանական Թանգարանի փգոսկրի վրայ օրինակները, ուր Յիսուս կենդանի կը պատկերացուի եւ պատկերին մէջ շաւղորդուած են Ս. Կոյսն ու Ս. Յովհաննէս : Ասոնք յիշեցնեմ, որովհետեւ արեւմտեան արուեստը կը ներկայացնեն : Գարեգին Կաթողիկոս Յովսէփեան Թարուլայի Աւետարանին (Ատրաքան, 586էն Քրիստոսի) խաչելութիւնը կը յիշէ, սակայն ասիկա Բուհարին ժամանակէն չի նկատուիր : Արեւելի մէջ կ'երեւի թէ է. դարուն պատկերացուի սկսաւ խաչելութիւնը, որովհետեւ քրիստոնէական սկզբնական դարերուն՝ քրիստոնէաները չուզեցին Յիսուսը խաչուած տեսնելու՝ որտաքեկութեան ենթարկել ինքզինքնին : Մեր մանրամասնութեան մէջ ուշ կը գտնենք խաչելութեան նկարը, օրինակ Շիմոցի Աւետարանին մէջ, 1038ին : Խաչէն վար իջեցնելու պատկերացումը խաչելութենէն ալ աւելի ուշ կը գտնենք թէ՛ արեւմտեան եւ թէ՛ արեւելեան քրիստոնէայ մանրամասնութեան մէջ : Հայոց մէջ հը-

նագոյն մանրամասնութեան խաչէն իջեցնելու՝ Սերաստիոյ հանգալ գիւղին Աւետարանին մէջ պատկերացուած է 1041 թուականին : Ըսեմ որ շարադրական որեւէ կապ չեմ տեսներ Խանգալի մանրամասնութեան եւ Հաւուց Թառի սրբանկարին խաչէն իջեցման մանրամասնութեան մէջ : Համոզուած ըլլալով որ Հաւուց Թառի սրբանկարը հայկական պատկերագրութիւն չի ներկայացներ եւ ո՛չ ալ հայկական փայտափորագրական արուեստը, բնական է չեմ ակնկալեր որ կապ մը գոյութիւն ունենար խաչէն իջեցնելու հայկական մանրամասնութեան հետ : Սակայն մոյս տեսն եղեմք է նկատի ունենալ թէ քանի որ Հաւուց Թառի սրբանկարը իբր հայկական սրբութիւն մեծ յարգանքով եւ համարմամբ կը պահուէր համարաւոր հայկական սրբատեղոյ մը մէջ, այդ սրբութեան պատկերագրութիւնը կրնար ներշնչել եւ ազդել Հայ մանրամասնութեան եւ քանդակագործներու վրայ՝ իրենց խաչէն իջեցնելու պատկերագրութեան շարադրութեան գիտաւոր գիծերուն կամ մանրամասնութեան մէջ :

Աստուածածնին»): Գուցէ Աշոտ պատրիկի ունեցած եռափեղկ նկարը կը պարունակէր Քրիստոսի ծնունդէն մինչեւ յարութիւն կամ համբարձում: Եռափեղկէն միայն կեդրոնի մասը փերայրած կրնայ ըլլայ, որ խաչելութիւնը կը ներկայացնէր: Այդպէս Համուած եւ պակասաւոր հասած կ'երեւի Գրիգոր Մաղխաբոսին:

Առայժմ ինծի ծանօթ Հայկական փառափորագրական զեղարուեստական իրերը ասոնք են: Տարակոյս չկայ որ շատ քան մեզի չհասած՝ կորսուած եւ փնտցած է: Իրողութիւնը սա է որ մեր եկեղեցիներուն մէջ կային դրակայներ, գոնէր, որոնք փայտեայ եւ փարպետօրէն ու զեղարուեստականօրէն պատրաստուած եւ փորագրուած էին: Մեր մշակոյթին հարեւանցիօրէն ծանօթ անձ մը խիզ դիտէ որ եկեղեցիներու ահագին թիւ մը գոյութիւն ունեցած է պատմական Հայաստանի սահմաններէն ներս, ինչպէս նաեւ անհամար Հարազատութիւններու մէջ: Եթէ ոչ ամբողջ, սակայն բաւական խոշոր մաս մը անտեղծ ունեցած են փայտափորագրեալ գրակայներ, գոնէր, եւ հաւանաբար ուրիշ փառեայ եկեղեցական կարասիներ ու մասեր: Սակայն մեր մշակոյթը պատուհասող անուշորոյն պայմանները հոս ալ իրենց փնտցումը պիտի հանած են, եւ այսօր միայն չինոյ գրակայ եւ կէս երկփեղեակ մը գոնէր, մագապուրծ եղած են սրտամոմօք ուեւումէն:

Փայտափորագրեալ իրերէն՝ դուռ, դրակայ, խոյակ, ինչ որ հասած է մեզի, ցոյց կու տայ մեծապէս զարգացած Հայ արուեստ մը թէ՛ դործնական եւ թէ՛ բարձրօրէն զեղարուեստական: Յոյց կու տայ նաեւ բոլորովին քնատիպ Հայունակ արուեստ մը, զարգացած ազգային արուեստի նկարագրով մը՝ որ կ'երեւի Հայկական ուրիշ քնատիպ արուեստներու մէջ, ինչպէս զրէպրութիւն, ճարտարապետական քարա-

քանդակագործութիւն, խաչքարային արուեստ: Համարձակօրէն կրնանք ըսել որ իրապէս ինքնուրոյն եւ մեծարժէք արուեստ մը եւս ծանօթ էր մեր նախնիքներուն՝ փայտափորագրական արուեստը, զոր կը գործադրէին փարպետութեամբ եւ ճաշակով, ու կրնային մրցիլ մեր հին դրացի մշակոյթներուն նոյն ճիւղին հետ:

Փայտափորագրութեան արհեստը որոշ է որ խիստ զարգացած էր Հայ փայտափորագրիչ արհեստագործներու քով: Գրեթէ ումէն գործի վրայ գործ մենք հոս ներկայացուցինք՝ կը տեսնենք արհեստական կատարեալ կարողութիւն, հաստատ ձեռքի անփարան գործ:

Առնենք Սեւանի մեծահամբաւ խոյակները: Ասոնց վրայ ոչ միայն կատարեալ կտրակներ, կորութիւններ կը գտնենք (բան մը՝ զոր շատ զօնար է փայտի վրայ գործադրել), այլ նաեւ կը գտնենք բարակ ճիւղեր եռարկթակներուն շուրջ բոլորուող, որոնց զարմանալի ներքութիւնը եւ զանոնք զործադրելու արհեստական զօնարութիւնը չէ խրտչեցուցեր Հայ փորագրիչը, որ կատարեալ կերպով գործադրեր է իր զծածկը: Բազմաթիւ Տաթևի խոյակներուն հետ, մենք որոշ կը տեսնենք Սեւանի խոյակներուն մեծ փարպետին կատարեալ փորագրական կարողութիւնը: Տաթևի դիւծերուն համահասար չըլլալը, կորութեանց անհարազատութիւնը, փորագրուած դիւծերու եւ զծագրութեանց անկատարելութիւնը՝ կը բարձրացնեն ու կը հաստատեն զերագանց փարպետութիւնը Սեւանի խոյակներուն Թ. Գարու փորագրիչ Հայ փարպետին:

Գերազանց փորագրական կարողութիւն է նկար թիւ 11-12 գրակային փարպետին աշխատութիւնը: Մինչ Մշոյ Առաքելոյ Վանքին դուռը զեղարուեստական մեծարժէք յուշարձան մըն է, սակայն փայտափորագրչական կերպով Տաթևի ջարդուած դրան արհեստը շատ ուելի բարդ ու գրգռար է: Վերջապէս, Մշոյ Առաքելոյ գրան ուղիղ դիւծերու եւ անկիւններու համեմատա-

բար աւելի հեշտ ձեռագործ ըլլալը ակներև է, մինչ Տաթևի գրան բազմաձև, բարդ ու նուրբ կլորութիւնները փայտափորագրիչի մը անհամեմատ կարողութիւնը կը յայտարարեն: Տաթևի (նկար թիւ 24) զուարթ մեղի շատ կը յիշեցնէ Տաթևի խոյակներուն փորագրողը, և ունի նոյն պակասութիւնները որոնք արդէլ կ'ըլլան Տաթևի խոյակները մեծ ու կատարեալ փայտափորագրիչ վարպետի մը գործ նկատելու:

Ընտիր է արհեստը Աւանի գրան (նկար թիւ 26): Փորագրողը կատարեալ արհեստաւոր մըն է, որ չի տատամիր իր կորութիւնները ու կլորութիւնները կատարելապէս փորագրելու: Հաստաւոր, եթէ ոչ աւելի մեծ արհեստաւոր փորագրիչ է Եւդոկիոյ գրան անուրանալի վարպետը, որուն համար ուղիղ եւ կոր գիծ փորագրութեան մէջ կարծես որեւէ տարբերութիւն չունին: Անտարակոյս ուղիղ գծերու փորագրութիւնըն իսկ, մանաւանդ մեր հոս ներկայացուցած գործերուն զմաձևերուն բարւոթեամբ, միայն վարպետ փորագրիչը կրնայ

կատարել: Ինչ խօսք որ մենք հոս միայն կը խօսինք փորագրիչ վարպետներուն վարպետագոյններուն մասին:

Փայտը իր բնական յատկութեամբ հեշտութեամբ չի փորուիր կլոր ձևերով: Փոքր անզոյնութիւն մը, կատարեալ վարպետութեան պակաս, և ահա փորագրութիւնը կը սկսի ցոյց տալ տհաս ձևերի մը աշխատանք ըլլալը: Մետաղի, քարի վրայ կարելի է շատ աւելի հեշտութեամբ յաջողիլ: Մետաղի վրայ կարելի է նոյնիսկ սխալներ ծածկել: Բայց փայտը աններող կը մնայ որեւէ սխալի, և անկարելից՝ որեւէ անճարակութեան:

Հայերը ուրեմն ոչ միայն բարձրաւետ փայտափորագրական ղեղարուեստ մը ունեցած, մշակած եւ բարձրագոյն չափերու հասցնելով զարգացուցած են, այլ նաեւ ցոյց կու տան զրեթէ անգերազանցելի արհեստաւորական վարպետութիւն՝ իրենց բոլոր զրացի ժողովուրդներէն թէ՛ շատ աւելի կատարեալ եւ թէ՛ անուրանալիորէն մասնական կանխագոյն հնութեամբ:

(Շար. 5 եւ վերջ)

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

ԺԶ. ԴԱՐԻ ՄԻ ԽԱՉՔԱՐ

Ա.

Հայ ճարտարապետական մշակույթի մէջ ուրոյն տեղ են զբաղում հին զեղարուեստական զարդաքանդակները, որոնց թանկացողները պատկերում են Հայ քանդակագործական արուեստի ինքնատիպ ոճը, ընդթր եւ այն հիմնական յատկանիշները, որոնք ընտրու են իրենց զմայրական նոր արժէքներով եւ էական առաջադրանքներով:

Այդ զարդաքանդակները զանազան ժամանակների եւ վարպետների մուրճով փորագրուած տարրեր զեղեցկութիւններ են, որոնք որքան ուշադրաւ են իրենց պարզութեամբ, աչքան էլ զբաւիչ են իրենց խորութեամբ ու փսեմութեամբ:

Սակայն, պիտի ընդգծել, որ զեղարուեստական հաղուագիւտ քանդակներ տեսնում ենք Հայաստանի ճարտարապետութեան ոսկեդարում: Դա է. զարն է: Քաղաքական փոթորկայից այդ շրջանում, չնայած որ Հայաստանը միշտ աւերումների, կոտորածների թատերարեմ է հանդիսանում, բայց Հայ արուեստագէտի ստեղծագործող տաղանդը կերտում է հայկական ճարտարապետութեան գլուխ-գործոցը՝ Զուարթնոց եկեղեցին, որի վրայ խորին հմտութեամբ փորագրուած քանդակներն ու զարդաքանդակ պատկերը այսօր ուրոյն տեղ են զբաղում համաշխարհային ճարտարապետութեան պատմութեան մէջ: Այդ զեղարուեստական հոյակապ յուշարձանի վրայ, տեղ-տեղ, պատշաճութեան համար, իրրեւ զարդաքանդակ իշխում են խաչքարեր:

Կոթողական խաչքարերի սքանչելի եւ նուրբ քանդակներ տեսնում ենք նաեւ Բաղրատունեան զեղարուեստի վերածնութեան շրջանում:

Դրանք մեծ մասամբ գերեզմանների խաչքարեր են, որոնցից ամենահինը հասկ է մեղ մինչեւ 10-րդ դարը:

10-րդ եւ հետագայ դարաշրջաններում զարդանում է նաեւ եկեղեցիների պատերի վրայ խաչքար քանդակելու սովորութիւնը:

Մի հանդամանք պարզ է, որ 11-13 դարերում ամենից շատ տեսնում ենք արտակարգ շքեղ արուեստով, փսեմ ոճով եւ բարդ մանուածոյ քանդակազարդութեամբ կերտուած խաչքարեր, որոնք իրենց լուծութեամբ պատմում են Հայ արուեստագէտների հմտութեան մասին: Այդպէս է պատկերն Անիում կառուցուած «Առաքելոց» քառակուսի խաչածէւ եկեղեցում, որ իր ճարտարապետական նոր ոճով տարրերում է միւս եկեղեցիներից եւ զարդարուած է քաղմաթիւ խաչարձաններով ու հիանալի նուրբ քանդակներով:

Այդ տեսակէտից յատուկ ուշադրութեան արժանի է մանաւանդ 13-րդ դարը՝ Ռուբինեան զերիշխանութեան պատմաշրջանը, երբ ծաղկում է նկարչութիւնը եւ առանձին փայլ է ստանում զեղարարող քանդակագործութիւնը: Յիշատակենք յատկապէս Սանահնում՝ Սարգսի խաչքարը, Հաղրատում եւ Մրենում՝ խմբական խաչքարեր:

13-րդ դարում խաչքարային արուեստի ինքնուրոյն եւ բարձրարժէք ստեղծագործութիւններով փայլում են երկու մեծ եւ տաղանդաւոր վարպետներ՝ Պաւղոսը եւ Մովսիսը:

Բ.

16-րդ դարաշրջանի առաջին քառորդում զեղարուեստական զարդաոճով քանդակուած հաղուագիւտ խաչքարերի թանկացող մնացորդներից մէկն է Սպահանի Զարմահալ գաւառի հայաբնակ Մամուռան գիւղի եկեղեցու դրան վերելի պատի ճակատին իշխող մարմարէ խաչքարը, որ ունի 443 երկար տարիների անցեալ:

Դա զաղթական զեղապիւսութեան զե-

զարուեստական և հայրենակարօտ ջերմ
զգացումներն արտայայտող մի ցայտուն
կոթող է։ Շահ-Աբրահա Առաջինի գաղթի

քարը⁽¹⁾։ Յուզիչ է նրա պատմութիւնը,
որ օտարութեան մէջ ևս հալածւում է։ Գե-
ղարուեստի թշնամի մի դաժան ձեռք քա-

մտալլ պատմաշրջանում, քաղաքական յու-
զումնալից այդ ժամանակում, կեանքի և
մահուան ամենաողբերգական դրութեան
մէջ անցում, 17-րդ դարու Հայ գիւղացի-
ները չեն մոռանում իրենց պապերից ա-
ւանդ մնացած արուեստի թանկազին մնա-
ցորդները և իրենց եղների ու կովերի հետ
Հայաստանից բերում են Իրանի հեռաւոր,
մի խուլ անկիւնը։ Այդ պատմական հնու-
թիւններից մէկն է զարդաքանդակ խաչ-

րով մէջտեղից կիսել է մարմարը։ Այդ վի-
րաւոր դրութեան մէջ, սակայն, նա զարծ-
եալ պահել է իր գեղեցկութիւնը։ Պահել է

(1) Սոյն խաչքարն Առաքել Գաբրիւլեանի իր
պատմութեան 212-րդ էջում չի յիշատակում 1615
թուականին էջմիածնից բերում 15 քարերի ցուցա-
կում։ Դա հաստատում է, որ խաչքարը գիւղացի-
ներն իրենց հետ բերել են 1605 թուի զաղրի ժո-
մանակ։

նաեւ մի անդամոյճ նախադասութիւն, որ կարգում ենք մարմարի ներքեւում .

ՍԲ ԽԶՍ ՅՏԿ Է ԱՌԳԵԼԻՆ ԹՇԲ
(Սուրբ Խաչոյ յիշատակ է Առաքելին,
Թ. 972+551=1523)

Ո՞վ է Առաքելը, ի՞նչ է ներկայացնում նրա գեղարուեստական գործունէութեան պատմութիւնը . զժախտաբար չկայ որեւէ գրաւոր փաստաթուղթ : Միայն մարմարի վրայ քանդակուած ԹՇԲ մետրոպեան համբար տառերը լեզու են առնում եւ պատմում, որ խաչը եւ նորահիւս զարդերը փորագրուել են 16-րդ դարի առաջին քառորդում : Պատմում են, որ քանդակագործը Հայաստանի տաղանդաւոր ու վարպետ արուեստագէտ-ներէից մէկն է, որ կերտել է գեղարուեստական արժէք ներկայացնող զարդաքանդակներ, խաչարձաններ :

Ինչո՞ւմն է կայանում, սակայն, Առաքելի զարդաքանդակի գլխաւոր, էական յատկանիշը եւ որո՞նք են նրա գեղարուեստական առանձնայատկութիւնները :

Բնորոշ է նախ մարմարի քանդակի ոճը, որ որքան պարզ՝ նոյնքան էլ ինքնատիպ է եւ գեղեցիկ, հիւսուածքը հոգեբանորէն ներդաշնակ եւ գրաւիչ : Գեղեցիկ է եւ նկարազարդումը, որի բովանդակութեան մեմբրութիւնը միանալով բարդ, բայց սահուն ու ներդաշնակ հիւսուածքի հետ, կազմել է գեղարուեստական մի ամբողջութիւն : Քանդակադրդին առանձին վեհութիւն են տալիս նաեւ նոյնքան գեղեցիկ հիւսուած նուրբ զծապատկերները, որոնք իրենց ընդհանուր ներդաշնակութեամբ եւ պարզութեամբ գեղարուեստական ուրոյն արժէք են ներկայացնում : Առհասարակ, մարմարի շուրջը քանդակուած է վարպետ մուրճով, բարձր ոգեւորութեամբ, խորունկ ու քնքոյշ զգացումներով, ուր անկեղծութիւնը, պարզութիւնը, իրենց ամբողջական ներդաշնակութեամբ համակում են դիտող ամէն մի զգայուն անձի եւ զարթեցնում նրա հոգում գեղարուեստական

տարրեր խոհեր ու տրամադրութիւններ : Բնորոշ է եւ այն, որ այնտեղ քանդակագործն երեւան է դալիս իր ինքնուրոյն արուեստով եւ ժամանակի քանդակագործութեան ընդհանուր դժերով : Նա կարողացել է մի փոքրիկ մարմարի վրայ պատկերել քանդակագործական արուեստի մի ամբողջ տեսարան, ուր վարպետորէն ամփոփուած է Հայ ճարտարապետութեան ոճի յատկանշական ձեւերից մի զայտուն նմոյշ :

Սակայն նշենք, որ մարմարի ինքնատիպ արուեստն ունի մի հիմնական նպատակ . տալ 16-րդ դարի քանդակագործութեան էութիւնը, ներկայացնել նրա իւրայատուկ մի նոր ոճը : Այդ ծրարով էլ քանդակագործն օգտագործել է եւ կիրառել զծագրութեան ամենանորին ձեւերը, ոճի պարզութիւնն ու մեղմութիւնը, հիւսուածքի համաչափ դասաւորումը եւ գունեղ ներդաշնակութիւնը :

Չարդաքանդակի հիւսուածքների ոճի գունազեղութեան տեսակէտից եւս փորագրութիւնն ուշադրաւ է : Մարմարի վրայ 16-րդ դարու Հայ քանդակագործութեան մի լաւագոյն եւ էական ոճի երանդաւորումն է նկարուած զծերի ու սրտակերների ներդաշնակութեամբ, բայց քանդակուած է բոլորովին նոր ոճով, նոր ուղղութեամբ եւ նոր պատկերաւորումով :

Եզրափակենք : Չարմահայ գաւառի Մամուռան գիւղի եկեղեցու զրան վերեւի պատի ճակատին իշխող խաչքարի փորագրութիւնը 16-րդ դարի Հայ քանդակագործական արուեստի լաւագոյն ստեղծագործութիւններից մէկն է, որի ոճի ինքնուրույնութիւնն ու հարադատութիւնը, երկրաչափական գեղեցիկ զծագրութեան նրբութիւնը, բարդ բայց սահուն հիւսուածքի ներդաշնակութիւնը, քնարական պատկերաւորութիւնը, ձեւերի ու հիմնական կառուցածքի պարզութիւնն ու խորութիւնը կազմում են մարմարի գլխաւոր գեղեցկութիւնները . երեւոյթներ, որոնք արուեստի տեսակէտից խիստ յատկանշական են :

Փեհիւի (Իրան)

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

ՅՈՒՑԱԿ ԵՒ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ Գ. ԿԻԻԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

ՀԱՅԵՐԷՆ ՀՆԱՏԻՊ ԳԻՐՔԵՐՈՒ

(1512 — 1800)

12

ԿՂԵՄԷՍ ՎԱՐԳԱՊԵՏ (ԳԱՂԱՆՈՍ). ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՏՐԱԴԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ, Հ. աժ. ազ. Հատույ Տարածման (Propaganda Fide), 1645, 30 չ. + 55 թերթ (110 էջ) + 40 էջ + 106 թերթ (212 էջ) + 27 թերթ (էջ 54) = 446 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՔԵՐԱԿԱՆ, ԵՒ ՏՐԱԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՆԵՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՌ ԳԻՐԱՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆ ԾԱՀԵԼՈՅ: GRAMMATICAE, ET LOGICAE INSTITUTIONES Linguae Literalis Armenicae Ad Clemente Galano Clerico Regulari Sacrae Theologiae Professore, Et Sanctae Sedis Apostolicae ad Armenos Missionario. Addito Vocabulario Armeno-Latino omnium scholasticarum Dictionum.

ՎԿԱՑՈՒԹԻՒՆ Ա

Ընկալ սո՛վ զերարարձր սուրբ իշխանի Եկեղեցւոյ տէր Գառաբնայ Անդան, արքեպիսկոպոս զազաթից սրբազան հանդիսի մեծին Հատմայ՝ ողորքս այս Քերականութեան, և Լոճիկային, ի մէր լեզուս արապրեայ ի խնդրոյ իմոյ ի կարգէ թէ՛ ազիւնսաց պատասխան պատրի կղմէն աստուածարան վարդապետէ՝ զի զգործանութիւնս ևս յիսուսի բրիտանի նուստս ծառայ Գահաննէն վարդապետս հայոց եղևացի, և Արքեպիսկոպոս Միջնակատայ՝ չերմեանայ սիրով մասնացանեմ վեհապոյն Բարձրութեանց քամ. արդեպի ընդ արապոսւոյս հովանեա վեհանմանութեանց ընկալեալ՝ համարեացի սչոր արժանի արդարութեան. և ողորկար եղիցի խելամասութեան ազգիս մերոյ. ի փասս բրիտանիս ողջ լեր ի տէր:

Գրեցաւ ի քաղաքս կոստանդնուպոլիս ի թվին փրկչին սոթիւ. և հայոց. ողա. յուլիս. իթ:

ՎԿԱՑՈՒԹԻՒՆ Բ

Ես Խաչատուր վարդապետս զազառացի Գառաբնայ Հայոց յարաշանիս Բաղսրիս կոստանդնուպոլիս վկայեմ, զի այս Քերականութիւնս, և Լոճիկայս՝ շարադրեայ ի հայ լեզուս ի կարգէ Դէ՛ ազիւնսաց կղմէն աստուածարան վարդապետէ, ի խնդրոյ Գահաննէն աստուածարան վարդապետի եղևացւոյ, և Արքեպիսկոպոսի միջնակատայ աշխարհի. ի գործ ամենեւին անպար. որ վայելչարար և ճշմարտապէս ուսուցանէ զմեր լեզուս, և զայլ բանս: Մինչ զի և ևս իսկ ոչ ասկաւս սուայ սորայ ընթերցեամք: Նա ևս յուսաւոր հոգի կրակոս վարդապետն որ նախ քան զիս էր Գառաբնայ Հայոց կոստանդնուպոլիս՝ իրիս հասնեալ էր գործոյս այսմիկ: Արդ՝ առ ի վկայութիւն այս ճշմարտութեանս զլեալ եմ գոյս. զի յարգութեան ի մեծն Հա՛ամ ազգադրել զաշխարհի գործս առ ի յատութիւն ընթերցողացն մերայնոց:

Ես Խաչատուր վարդապետ և Գառաբնայ Հայոց կոստանդնուպոլիս իմով ձեռամբս զրեցի, և կնքեցի ի սոյն քաղաքս կոստանդնուպոլիս ի թվին փրկչին. սոթիւ. և հայոց. ողա յուլիս իթ:

ՎԿԱՑՈՒԹԻՒՆ Գ

Ես Գոգոս վարդապետս ստամբուլցի, և շնորհաւ աստուծոյ կրակոսպոս Հայոց քաղաքին տիմրիկոյ. ընթերցայ մատղարութեամբ՝ զղորքս Քերականութեան, և Լոճիկային,

արտադրեալ ի մեր լեզուս՝ ղեկեցիլայարմար չարիւ ի կարգէ Դէպքնոսաց՝ պատուական պատրի, Կղէմէս վարդապետ, ի ինդրոյ Յոհաննէս տառուածարան վարդապետի եղեսացւոյ, եւ արքեպիսկոպոսի միջազնաց։ Եւ ըստ կարի իմում, վերահասու եղէ, որ յայժ հրմաւարար, եւ ստուգիւ սահմանեալ եղեւ մեր լեզուն։ Կառաւել՝ զի բացեալ լինի սովաւ զուտն իմաստութեան ազգիս մերոյ։ Որոյ ազադաւ աղերսեմք ի յեղբարցն մերոց ի քրիստոս, որք ի մէծն հոռմ, արժանի արտացն զգիրքս՝ զտպասարութենէ, սո ի յազատկարութիւն կարգացողաց։

Եւ Պօղոս վարդապետ, եւ Եղիսկոպոս հայոց՝ ձեռամբ իմով ղրեցի եւ կնքեցի, ի կոստանդնուպոլսի, ի թմին փրկչին ոսիր։ Եւ հայոց, ողաւ յուլիս. ից։

ՅԵՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Չունի։

ԽԱՆՈԹ.

1. Տրուած են մանւ վերոյիշեալ երեք վկայութիւններուն լատիններէն քարգմանութիւնները։

2. Իւրաքանչիւր վկայութեան կ'ընկերանայ վկայողին կնիքը։

3. Լատիններէնով կայ մանւ Նիկոլ Թորոսովիչի վկայութիւնը, իր կնիքով, գրուած Հռոմի մէջ Հայոց 1092 քուականին։ Կնիքին վրայ կը կարդացուի. Nicola. Turosovic. D. G. Aepus Leopold. Walahi Nati. Armeni։

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

463-5 Կղ.

13

ԿՂԵՄԷՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (ԿԱԼԿԱՍ) . ՄԻԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ... : Հոռմ, տպ. Հաւատոյ Տարածման (Propaganda Fide), 1650. 60 չ. + 531 + 1 չ. = 592 էջ։

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՄԻԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՏԻՈՅՆ ԸՆԴ ՄԵՆԻ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՏԻՈՅՆ ՀՅՈՎ-ՄԱՅ : Շարադրեալ ի յերկուս հատրս. ի պատմական եւ վիճարանական ի կարգէ Թէափնոսաց Կղմէս վարդապետէ։ CONCILIATIONIS ECCLESIAE ARMENAE CUM ROMANA. Ex ipsis Armenorum patrum. In duas partes. Historialem & Controversialem diuisae. Pars prima. Avtore Clemente Galano Surrentino clerico regulari theologo et S. Sedis Apostolicae ad Armenos Missionario. Առաջին հատր (Հայ. եւ Լատին, Պատմադրական)։

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Հրամանաւ արքայ ժողովոյն. որ վտնն հաստատութեան հաւատոյ. Եւ Տէր Գրեգոր Թործորեցի. Ազգաւ հայ ի կարգէն քարոզողաց. տեսի զպատմապիւր տառնին Հաւատիս. Միաբանութեան Եկեղեցւոյն Հայոց ընդ Հռովմայ. Արտադրեալ ի Պատուական Տէր Կղմէս Առաւուծարան վարդապետէ։ Յորում զտի զգրեցեալն Հայոցն պատճենի ղեկեցիլաւոյն քաղուածիւ շարառեցեալ է հանդիսապէս սարսափ. Լաթինացւոցն բարբառ։ Նաեւ ոչ զոյ ի սմայ իմն ինչ. որ ընդդիմացի Կաթողիկէ Հաւատոյն. կամ կենցաղիցս բարոյց։ Իմա զործողտակարացոյն համարեմ. Եւ Հայոց սեռիցն պիտանազու։ որով յուղղափառ հաւատս լաթործացեալք յենոյն։ քանզի իրաւ ի սմա վերադիմող զործոյս արտասանեալն Կղմէս վարդապետ, ի Հայոց զորոց եւ պատմադրաց, մանաւանդ ժողովոյ որք ի մէջ նոցին կոտորեցան, զհաւատայ ճշմարտութիւն պայծառապէս արտայայտէ, եւ յաչս նոցին իսկապէս բացատրէ։ Որոյ յազադաւ արժանաւորացն համարեմ զգիրքս. զի ըստ հրամանի սուրբ ժողովոյն ի լոյս դայցէ։ Առ ի հաւատարմութեան ըստիս ղներկայ տոմարիս յատուկ ձեռք Հայոց բարբառու. եւ Լաթինացւոց ծրեցի. եւս իսկ եկեղեցւոյն։ Թմին ոսիր. Մայիսի թէ. ի Հոռմ ի վտնն արքայն Կղմէսն։

Տէր Գրեգոր Թործորեցի ի կարգէն
Քարոզողաց Հայկական Սեռէ։

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Զանի:

ԵՐԱՆՈՒԹ. Զեմ առնում լատիներէնով գրում եւ լատին կղերականներու աստղագրութիւնը կրող վկայութիւնները:

Կիւլյէնկէան Մատենադարան

230-2

1650

14

ԿՂԵՄԷԱ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (ԳԱՂԱՆՈՍ). ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ...: Համ, աս. Հաւատայ Տաւրածման (Propaganda Fide), 1658. 46 շ. 487 = 533 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑՈՅՆ ԸՆԴ ՄԵՆԻ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑՈՅՆ ՀԹՈՎ-ՄԱՅ: Շարացրեալ ի յերկուս հասար. ի պատմական եւ ժիշարանական ի կարգէ Քէաղինասայ Կղմէա վարդապետէ: CONCILIATIONIS ECCLESIAE ARMENAE CUM ROMANA. Ex ipsius Armenorum patrum. In duas partes. Historialcm & Controversialem diuisae. Pars altera. Avtore Clemente Galano Surrentino clerico regulari theologo et S. Sedis Apostolicae ad Armenos Missionario. Tomus primus Երկրորդ հասար, Ման առաջին, Վիճարանական:

ՎԱՅՈՒԹԻՒՆ

Զանի:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Զանի:

Կիւլյէնկէան Մատենադարան

230-2

1650

15

ՆԵՐՍԷԱ ՇԵՈՐՀԱՂԻ. ՅԻՍՈՒՍ ՈՐԴԻ: ՎԵՆԵՐԿ, աս. Ճաան Պագրոգա Պալիս, 1660. ՇԵՁ (526) էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

Զանի: Կր սկիւթ «ՅԻՍՈՒՍ ՈՐԴԻ, Հաւր միտմին...»:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Մանուցում պայծառ բնութեւնաց:

Փառք Կաանձեա տէրութեան եւ միտոյ բնութեան անհատանէլի զարութեան եւ անբաւ բարեբարութեան երբեակ եւ մի աստուածութեան եւ անբաւանէլի սուրբ Երրորդութեան հօր եւ որդոյ եւ հոգւոյն արդոյ այժմ եւ միշտ եւ յախտանա յախտանից ամէն Որ եւ կարողութիւն նուստ եւ աստապեալ անձին իմոյ Ճաան պագրոգա որ մականուամբ ասի Պալիս որ եւ աղգաւ լաղինացի ի զկղեցկաւն մայրաքաղաքն վանատիկայ Զոր բազում ջա-

Նիւթ եւ աշխատանքը հազիւ կարացի ի յանկ հանել բազմազգութեան արուեստն է։ ոչ ուս-
տէք եղեւ ինձ օգնութիւն այսմ ազգայութեան արուեստին այսօրիկ։ Աղօտինելով ի յայն
ամենեցուն ջրիստոս եւ ի շնորհարարի հոգին սուրբ աստուած բարեխոսութեամբ արքունոյ
աստուածածնին։ Եւ ազօթիք սրբոյն զբողոքի լուսաւորին։ Եւ բարեխոսութեամբ բնարեւոյ
անօթոցն եւ աստօթոցն պետրոսի եւ պողոսի եղի ի մօր զազգայութեան արհեստն առ ի պայ-
ծասութիւն ազգին հայոց։ Այլ եւ պատճառ աշխատանքի մերոց այս էր. որ բազում ժամա-
նակաւ յառաջ ունէի սէր եւ բարեկամութիւն հետ ազգին հայոց. եւ յարածամ ցանկացի ակ-
սանել բոլորեղանք ի խանրն հայոց խոնայ սափրազն։

Ձոր ոչ կարացի հասանել ցանկութեան իմոյ. զոր փոխել է առ աստուած. եւ
զնարհաս որդին իւր զխոնայ վաղանն տէր աստուած բնոյ երկայն աստուած արասցէ. Ձոր եւ
պարզեւատուն ամենեցուն ջրիստոս պարզեւեաց ի ձեռին իմոյ զայս շափն առ ի պայծառու-
թիւն տանն հայոց Այլ եւ խնդրեմ անեղադիր լինել ասկա անյարժարութեան քոնոյի ամե-
նեին. ոչ զիտէի լեզու հայոց եւ կամ գիր. եւ ոչ տեսել ի վարդեապետ զայս ազգայու-
թեան արհեստն բաւ պարզեւելոյն ամայ ի հոգոյն արքայ. այսքան յայտ տեսել երեւելոյն
վասն օգնութեան ազգին հայոց. զոր եւ հասի յաւարտ բաւ մերում աղօթիք. եւ էթէ
հուսադութիւն դասնէք իմում պոպասութեան զի կար մեր այս էր. Արդ եղեւ կտաւորումն
եւ աստուածն երգայս Տեան ներսեւի հայոց կաթուղիկոսի զոր տեսանեալ կոչի Յիսուս
որդի ի լուս եւ յրմարի յարեալէ բազում քննութեամբ եւ բաւարարանելով. ի թվականու-
թեանն հայոց. ոճ եւ թ. ի յամենանն ժայիս. ի հայրապետութեան հայոց հանուրց սեռի
Տեան յախարայ երիցս երանեալ երջմանիկ հայրապետի ի վայելուչ եւ զեղեցկաւն կողմ
վանաւորից եւ յիշխանութեան նայն բողոքի. Տօմէնիկ Գանդարինի Դօմէ եւ մեծամեծաց
հրամանաւ եւ յրիթիւնով Դարձեալ աղաւթն զմեզ որք հանդիպիր ամայ կարգադով եւ կամ
սեաննելով յիշեցէք ի ջրիստոս եւ մեղաց թողութիւն խեղդեցէք ինձ հասն պողոտայն պո-
ղիսիս եւ ծնողացն իմոց. եւ զեղարայս գտեալացն իմոց. եւ այլ ամենայն մերձուորացն ի-
մոց. եւ զուր յիշեալ լիծիք ի ջրիստոս աստուծոյ մերոյ ամէն. Դարձեալ յիշեցէք ի շրիս-
տոս Գաղաթի տէր լուսեփանոսի որդի եղադով աղան որ նա եւս աշխատեցաւ ի սրբադրեւն
սորա. Դարձեալ յիշեցէք ի ջրիստոս զնորահաս մանուկն լուսեփանոս որ է ազգաւ հայ որ
յառ աշխատեցաւ. եւ օգնութիւն արար այս արհեստին ի սրբադրեւն եւ ի շրեւն եւ այլ ու-
մենայն սրբախոսութեան սորոյ միթէ տէր աստուած զինքն սնոխորձ պահեցէ ամենայն շարժ
ամէն։

Կտաւորեցաւ զիւր բ. նախ յիսուս որդի եւ ազգայ սոցմոս,
ի ազգադրատունն Պօլիսին։

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

ՏԼԻ. 21

1660

16

ՆԵՐՍԻՍ ԵՆՈՐՀԱԼԻ. ՅԻՍՈՒՍ ՈՐԴԻ. ԱժԱԳԵՐԱՄԱՏ, հրա. Մատթէոս Մարեցի եւ Աւետիս
Ղիճեկեց, ապ. Ս. Էջմիածնի եւ Ս. Սարգսի, 1660. 614 էջ։

ԱՆՈՒԱՆԱԲԵՐԹ

Ինկամ է։ Կը սկսի Վերմէ ի բաց կալ հրածար...»։

ՅԵՃԱՏԱԿԱՐԱՆ Ա

Յիշեցէք զիս մեղաւոր Նոթար ժաթէոս յետ նորայ որ մեռն առեց է նա որ էրեւո-
նեցի զլիզեցն աւետիսս որ յիշեալ լիցիք անեղին ատենին ջրիստոսի ամէն։

Էջ 458

ՅԵՃԱՏԱԿԱՐԱՆ Բ

Մանուցում պայծառ ընթերցողաց

Ենորհօք եւ ամենազօրին աստուծոյ եւ նախախնամութեամբ տեսն մերոյ եւ
փրկչին յիսուսի ջրիստոսի ի թուին հայոց ոճն ի ժայիսի ամենան։

լինի որ ժամ որ մեռաւ եւ իրրեւ որք մնացի ամէսէրդամ վասն այն որ սրբազարդ ոչ դոյրբայց միայն եւ ի կարգացող որ չի խիստ հէժուտ ժամանակ մի տարէկուսեալ եւ պարսպ մընացի եւ եւ սահմանք եւ զործն եւ մըշակն ր ամիս ժամանակ անցաւ սկսան նաւերն դնալ ի դէմ արեւելս ի քաղաքն զորմոնայ աթոռն սուրբն պողիկարկոսի որ է յաթանաանիցն անճարութեան սկսաւ մընացեալ ժող տեարն տպագրեցի վախելով այսպէս սրբազարեցի օրինակն եդի մի կողմ տպագրածն մի կողմ մին կու նայի օրինակն մի ի տպագրածն յարժամ որ սղալ լինէր կու մեկնի այսպէս սրբազարեցի մընացալ ժող տեարն տպա, ուսայ ըզսրբայգրելն որ դուրին էր թվին ոճժ մարտ ամիսն ին սուրբ աստուածածինն միշտորդ անելով եւ բարեկիս ունիլ եւ յուս աստուած զրնիլ սուրբն զրիգոր լուսաորին բարեկիս ունիլ ամենայն սուրբն տպագրեցի ձերին սուրբ եւ մաքուր աղաթիւքն մայիս ին աւարտ եղեւ. Դարձեալ վասն այսորիկ աղաչեմ ըզձեզ ով եղբարք որ իմ վրաստահութեան ներէք որ ոչ եմ եւ արժանի անունն իմ գրել անջինջ յիշատակարան բայց տէրն իմ այսպէս զիսկցուց զիս այս զործոյս որ միշտ սովորութիւն տէրն իմ այտեն որ զորձ բարի նա կու աւանդէ ի ձեռս մեղաւորաց որպէս յաժմուս եւ ի ձեռս իմ անարժանիս այս զորձս փառք նմա որ արժանի արար զիս այսմ բարուս.

Վասնորայ աշատանք ունիմ ի վերայ այս զործին թէ զէրամով թէ այլ օգնութեան սրշափ որ կարուստ կէր օգնեցի յանձնել եմ եւ ուխտադիր եղեր որ մինչեւ ի մահւոս կարէս ինն որ եղանկ ցայք եւ ցերեկ պիտի որ սխաւտիմ վասն սուրբ իշմիածնուն եւ տառնահաս սուրբն զօրավորս արարիսն եւ որդոյն նորա մարտիրոսին որ եւ պահառ եղայ որ տպագրութեան արհեստն որ մաթէոսն սուրբ իշմիածնուն վախճար թէ որ եւ չինա այնպէս կու մեռնէր չէզիտէի թէ ով պիտէր տիրէլ ի վերայ քարտանին ու մասշիլ չոր պարտք կէր քարտանին զեռ եւ մասշիլ աթուս չէր եւ յուսալով առ աստուած եւ ամենան սուրբք յանձն առի որժամ մեռաւ այլ պարտք յանտեցաւ վասն էն զիս եւ ընտանիքն իմ ի յիշատակարան զրեցի զարձեալ սորայ յեա աստուածանշի գիր պիտի դուս զալ տիրացուն մեռաւ զեռ ի կամ կ զիր չէր փովել զեռ բճի զիր ել պիտի փորվել եւ եմ վարձատրել ամին չեւ ի սուրբ խաչն դուս դուրայ թէ վարպետն չի մեռնիլ Դարձեալ աղաչեմ ըզձեզ ով եղբարք որ ով նանգիրպիք ամայ ստալով եւ վաշիլելով կամ կարգալով կամ օրինակելով յիշեցէք զիս արժանաւոր աղաթս ձեր էրեւանեցի զրլէջնեցն սակա՞ վարդայպետի եղբար աւետիսն ի կող ձրնալ ազամայ պարակիցն իմ մարիամ տատն որ է փոխեալ առ չանդերցեանն.

Դարձեալ յիշեցէք ըզճանգուցեալ ծնուղնս իմ Թորոսն մայրն իմ դահարադիցն ըպաւաղ եղբարն իմ ոսկան վարդայպետն միուս վաճառական երարն իմ յովանէսն ըզբուրե իմ յուրուսինէն կրսեր եղբարն իմ միւրզայիտն եւ պապն իմ զաքարէն եւ չանիկն իմ մէլիքիտութուն եւ ամենայն արեան մերցայորե իմ ըզկենդանիս եւ ըզմեռեալս սուրբ սրաիս եւ սերտ շաւատով.

Աստուած ողորմի ասցէք որ անկղ տտենին ի քրիստոսէ ողորմութիւն զրտանէք ի նմանէ սէղալիս Թորութիւն անէք որ իմ կարքս այս էր ոչ կարեմ շարայգրել ըսն զորայ.

Դարձեալ յիշեցէք Հոգեւոր եղբայրն իմ նորարոյս վաճառական զէրվանցի.

Սահմատինէնց Պողոսի որդի զրիգորե իմ յանձնաւած պարտքն զորայ էր տալու վասն էն ի յիշատակարանն զրեցաք զորա անունն Հայր մեր ու յերկինսդ եւ սուրբ եղիցի անուն քո եկեացէ արքայութիւն քո եղիցին կամք քո որպէս յերկինս եւ յերկրի զՎոց մեր շանապաղորդ տուր մեզ այսօր Թող մեզ պարտքս մեր որպէս եւ մեք Թողամք մերոց պարտապանաց եւ մի տար ըզմեզ ի փորձութիւն այլ փրկա ի շարէն զի քոյ է արքայութիւն եւ զօրութիւն եւ քո են փառք յաւիտեան ամէն. Ի Թաքայորութեան օսմանցուն տպվեցաւ զիրբքս սուրբան ի պրահիմի որդի նորարուս որ էր իւսմեայն սուրբան մահամանն սիրտ նորա քաղորցացի վերայ քէրիտտնէից զօրութեան աստուծոյ եւ աղաթիւք ամենան սրբոց ամէն.

էջ 600

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

ՏՄ-21

1660

պարտուց երկոցուեցն՝ տաքի տպագրատունն վերողբեալ մենաստանիցն։ Եւ ինքն չեւ եւս տարաեալ գլխուս որդիան հանդես ի քրիստոս։ Զորոյ ղթերին լցեալ աւետիսն։ Եւ սկսեալ բաղձանօք եւ փափագժամբ տոբիւս եւ չ զեղապաճոյճ եւ զովելի սաղմոսարան, առ ի ընթերցումն Աստուածաբանաց։ արանց եւ կանանց։ Վասն որոյ յիշեալիք զծնող սորին զթէոզորոսըն։ Եւ զմայրն զգօհարաղիցն։ Եւ զպապն զղլիճնց զաքարիայն։ Եւ զմամն զմէլիք խաթունն։ Եւ զփոքր եղբայրն զմիւրախանն։ Եւ զքոյրն ուսանին։ Եւ զհանգուցեալ եղբայրն զյովհաննէսն։ Եւ առաջէք յիով սրտիւս։ Եւ Աստուած ողորմեաց նոցա։ Եւ քննեալ զգիր յանցանաց նոցա։ Եւ արժանի արա արքայութեան քում։ Հուսի յետոյ հայեցէք եւ վասն իմ վերջացելոյս եւ անարժանիս։ որդւոյս տէր յովհաննիսի։ կարապետի կրօնաւորի տեղբիւնացոյ։ Եւ կարճեցեալ զու բանի սպասաւորի։ Եւ յիմար եւ անպիտան աշակերտի։ վերողբեալ տեսուն ոսկւոյ ամէնիմաստ հոտորապետի։ Եւ փիլիսոփայի։ Եւ զաղմատականացն թարգմանչի։ Եւ ներեալիք սխալանաց իմոց։ զի անձանթ էի տղական արուեստիս եւ եւս բարբառոյ աղ-դացն հօլանդիկաց որպէս եւ Տոքա մերոյս գրի եւ լեզուի։ Վասն այսորիկ յոյժ տաժանժամբ եւ մեծաւ աշխատութեամբ։ հազիւ կարացի այսբան յայտ ածել։ Եւ զլոմայս ըստ այրուցն արկի ի դանձանեալ տեսուն։ Եւ ամենայն կերպիւ քանացի ըստ կարողութեան իմոյ հետեւիլ ճշմարտութեան։ միջնորդութեամբ եւ ժամկականութեամբ վերողբեալ աւետիսն։ քանի որդի միւս ինձ։ խօսելով ընդ Տոքա։ Եւ ի սրբազրել փորձոյն։ Եւ ի բաղդատել պատկերացն։ զի զոմանս ըստ վերնադարացն։ Եւ զոմանս միոյ տան։ կամ շարադրութեան։ Եւ զայլոն ըստ ֆոնականց օրինակացն եղինք։ Այլեւ յերկուց հանդիսացեալ օրինական սրբադրեցաւ։ մինն յառաջնոյ ասացելոյ։ Եւ միւսն ի կետարացոյ տէր խաշատրոյ բարանապետի տղեալ յա-տենուցն։ սակ որոյ՝ զրաոս ոմանս եղինք տորնթեր ի լուսանցն, ստորասակսն եւ բացա-սակսն նշանօք։ նոյնպէս եւ զտաոս հերբայեցեոցն։ հանդերձ անուամբն իւրեանց, ի լու-սանցս անբժանցն։ Եւ որ ի նայնց հաճոյ թուեցի մեզ։ ընկալչիք։ Իսկ եթէ յայտնեցի ուրեք թիւրութիւն կամ սխալութիւն։ ի տղիտութենէ պատահեալ։ ուղեալիք ներելով։ իրբեւ բը-նութենակիցք։ Եւ փորձիւ գիտօղբ զսկարութիւնս մեր։ որք ունիք կարողութիւն կատարելա-պէս։ Եւ մի բարկանայք, զի եւ մեր մարդ զուով զթեցաք։ Եւ զի անփոփոխն զու միայն Աս-տուծոյ է զործ։ Իսկ որք չիցեն ներկրթեալ յարուեստս շարադրութեան եւ ոչ ճանաչիցեն զսեռս եւ զհշովմ մասանցն բանի։ նոցա չէ պարտ ձեռնամուխ լինիլ այսորիկ։ գրելով։ կամ եղծելով։ այլ կարգալ զոր ինչ ի կարգին գրեալ է։ Դարձեալ յիշեալիք ի տէր։ զամասխացի խուտապաշի որդի մինսն։ մարն իւրով մարիամաւ։ որ ետ մեզ։ ջ մառչիլ փոխ որով զ-ո ի մ։ Յիսուս որդիսն կաղմեալ յղեցինք նաւով յիզմիւռնիայ։ Այլեւ յիշեալիք զհանձարեղ արուեստաւորն։ զֆուստիք քրիստոֆուսն, որ է աղգաւ ալաման։ որ եւ քաղմահաւ ջանիւ կերպացոյց զպողոժատեաց եւ զպղբնձի տիպ տառիցս։ որով ձուլեալ կերպանայ կապարեայ գիրն։ նաեւ զշարօղ զորոյս, Եւսն Եսեհն Ռիքլման, պատանին։ որ թարգմանի Յօհաննէս։ Յօհաննիսի։ որոյ բազում աշխատութեամբ ուսուցի զգիրս հայոց։ ի պէտս զործոյս։ Իսկ զկնի սորին եթէ տէր կամիցի եւ օղնեցէ մեզ աղօթիք եղբարցդ։ տպագործեմք փոքրիկ ժամադիրք։ վասն հասարակաց անձանց։ մինչեւ ի հասանիլ առ մեզ աստուածաշնչին եւ հը-րամանաց վեհապետին հաւու։ եւ յա՛յնժամ արասցուք զպատուիրեալն ի նմանէ։ առանց ձանձրանալոյ։

Էջ 744-751:

ԾԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Ե

Կրկին անգամ խեղբեմ ի սիրելեացդ իմոց, յիշել առ քրիստոս։ զնորայեցի խօջայ շահբեմանն։ Եւ զկողակիցն իւր շահատէն։ Եւ զորդին իւր խօջայ սահրատն եւ զկողակիցն իւր սալովանն։ Եւ զորդիսն իւր զաքարիայն։ Եւ զմարգարէն եւ զայլն արեան մերձաւորն սորին։ նայնս զընկերն, իւր միւրեկնց յովհանն։ Եւ զհայրն իւր մնացականն եւ զմայրն իւր անային։ զեղբայրն իւր մկրտումն հանդերձ աղգականովն իւրով զի յոյժ օղնական եղեւ մեզ։ ի ներութեան մերում։ քանզի տարակուսեալ պաշարեաք վասն զրամի եւ բազումք ունէին կարողութիւն, բայց ոչ կարէին օղնել, թէ զգիրսն աւարտէաք։ իսկ սա ձեռտու եղեւ եւ ետ մեզ։ ո եւ էճ մառչիլ որով։ աւարտեցինք։ զրո եւ զէճ. սաղմոսարանն։ վասն որոյ յեր-սանկեալ աղաւթ զձեզ զի լիով սրտիւ աստուած ողորմեաց ասիցէք վերողբեալ աստուա-ծաւորաց արանցն կենդանեացն եւ նրնչեցելոցն։ Եւ միով հայր մեղայիւ յանձն արասիք տեսուն։ սակով։ Հայր մեր որ յերկինս։

Էջ 761-762:

ԽԱՆՈՒՐ:

1. Անուամարերբը կը պակսի: Վերնագիրը առած ենք «Հայ հնադարի գրքի մատենա-գիտական ցուցակ»-էն (էջ 18): Վերջապահութեան 762-րդ էջին ներքեւ կայ յագորդ էջի մը սկզբնաբառին առաջին վանկը՝ «Դար», որ ենթադրեւ կու տայ թէ 763-րդ կամ աւելի էջեր հղած ըլլալու են:

2. Առաջին յիշատակարանը բերի է: կը պակսի առաջին մէկ բերբը:

Կիւլզէնկեան Մատենադարան

223-2

1661

19

ՇԱՐԱԿՆԱՅ: Ամսդէրաւ, հրատարակող Անդրեանացի և Ոսկան Վարդապետ Երեւանցի, տպ. Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի, 1664, 779 էջ:

ՍՆՈՒԱՆԱԲԵՐԹ

ՇԱՐԱԿՆԱՅ: Երաժշտական երգեցմունք հոգեւորականք, տառաւածայնոց և երջանկաջորդոց վարդապետաց: Հայոց թարգմանչաց զկարգաւորութիւնս եկեղեցւոյ վայելչացուցանողաց: Ի թուոյն քրիստոսի ոսկոյ: Եւ ի հայոց ոճով յողորմոսի ամսոյ թղ: Ի տպարան տարբ. էջմիածնի և տարբ. տարբ. որ յամսդէրաւ: Երկրորդում տարբ. վերադիման տանի տիրածոր կուսի:

ՅԻՇԱՍԱԿԱՐԱՆ

Շնորհաբ տեան մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. և ողորմութեամբ նորին՝ յանկէկալ տաւարեցաւ տառն երաժշտական, որ և շարահնոց, ի տպողորմնի սրբոյ աթոռոյն էջմիածնի. և սրբոյն Սարգսի՝ զօրավարի և որդւոյ նորա Մարտիրոսի: Եւ նուազաւ յամենից. և տնուամբ միայն բանի ապաստարոյ՝ և ոչ զործով. ոսկան վարդապետս, հրամանաւ միհա-փառ կաթողիկոսին հայոց Տեառն Եկեղեցւոյ. եկի ի լիօնեայ ի նաւահանգիստն զրանդուկի. յաղագոս տպարանին: Եւ դառաւ անդ զեղբայրն իմ դաւեթիս զի զնայր յեղմիւնիայ. վասն որոյ զտպարանն առի ի ձեռաց նորա ձեռագրով իւրով: Եւ զրեցի առ սեպհական տաշակերտն իմ կարապետ վարդապետ. որ էր յամսդէրաւ որովհետեւ ըստ կարողութեան իւրոյ զգործարանն ի գործ շարժեցէ մինչեւ հասանիլ իմ առ ինքն: Եւ նա շարժեալ ի գործ՝ և սկսեալ զգալաւոր խաղիցն տալ շինել. և մինչեւ ցաւարտումն խաղիցն տալեալ ձեռք մի տպողմանաւ. և զկնի զշարակաւան. զորս և հասուցեալ էր մինչեւ ի դաշն իմ ի կարգ համարածանն: Իսկ ի հասանելն իմ աստ ձեռնարկեալ ետաւ քանդակել զնորս զիրոյ սակա խաղաղութեան տառաւածանչին. որ մեծաւ ֆանիւ հաղիւ մինչեւ ի զ ամիսն տաւարեցաւ. զորս սակա փորձի շարագրեցաք ի կարգս մարտիրոսաց. Բայց դրաւ եղեւ այսմ մատենի. ներթուում փրկիչ. հազար վեցհարիւր և վաթսուն և. հնգումն: յամենանն նոյնմերկի. որոյ թուում փրկիչ. հազար վեցհարիւր և վաթսուն և. հնգումն: յամենանն նաւասարդի. ինքն աւարտէ մէկ: Իսկ ըն թուում հայոց հազար հարիւր և հնգումն ներ ամսում նաւասարդի. որոյ էին տարբ. քան և ութ ի հայկազ Նաւահանգիստ ամսադէրամ: Արդ որք հանդիպիք տառաւածայնոյ երգարանիս այսմիկ՝ ընթեռնելով, կամ հարեանցի գրանելով. Աստուած ողորմեցի միով յիշատակել մի խնայէք, զի կարի աշխատեցաք ի սրբազրութեան զորա. թէ ի հուլիս անուանց՝ և ի նախազրութիւնս նոցա. թէ ի ժամանակս րայից. և ի կերպաւորութիւնս նոցա, հետեւելով հոգեւորն արխատակեալ: վասն որոյ ի թէ ոք հմուտ է քերթութեան. և վարժ զբունութեան արխատակեալ. զտեղ և ոչինչ պակասեալ ի զրկւոյ նորին: Բայց եկեալ րայն զոր ի թէ ոք քննեցէ ըստ խնարհմանց րայիցն, զտեղ զհաստատին: Նաեւ սակա աներեւութիցն աշխակերտութեան խնդրեմ մի վրդովիլ. այլ խոհեմարար քննել. և ընդ բայն իւրոյ համեմատել և զկերպաւորութիւն րային ներ ներկայում ասհմանականին խաղել. զի մի անհեթեթ լիցի և վարկապարզի: Եւ թէ այլ ինչ սխալութիւն զտեղ այն չէ ի կամաց մերոց այլ ի մտացման. և կամ այլ իմ կասկածանաց. վասն որոյ խնդրեմք ներել. զպատկան ընդ և. զորս կարգն յապուել. որք հմուտք էք արհեստի և մակաշտութեան. և զմեզ

պահել անմեղադրելի: Իսկ որք ոչ էք ներ հմտացեալ արհեստից դրչութեան եւ քերթագութեան: ձի այլ ինչ բարութեք յանդգնարար: այլ ջանացարութեք ուսանիլ զգրեալն: եւ տեղեկանալ ներպարութեալ զխոսութեանն: եւ փառս վերընծայել չրխոսութի տառածոյ ընդ հօր եւ սրբոյ հոգւոյն: այժմ եւ անգրաւ յախտենիւ: ամէն:

Ձկնի սրոյ շնորհօքն Երեսուի եւ ազօթիւք ձերօք սկսանկոյց եմք զԱստուածաշուշն:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

264.7

1664

20

ԱՍՏՈՒԱՅԱՇՈՒՆԶ: Ամօղերտամ, հրա. Ոսկան Վարդապետ Երեւանցի, օղ. Ս. Էջմիածնի եւ Ս. Սարգսի, 1666 (աւարտ. 1668), 6 էջ. + 628 + 834 = 1468 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԱՍՏՈՒԱՅԱՇՈՒՆԶ ՀՆՈՅ ԵՒ ՆՈՐՈՅ ԿՏԱԿԱՐԱՆԱՅ ներ պարունակող շարակարգութեամբ նախնային մերոց եւ ճշմարտասիրաց թարգմանչաց: Իսկ զկնի հրամանաւ վեհափառին Տեառն Եկեղեցւոյ Հայոց Կաթողիկոսի զլիապարզեալ եւ տնտեսաւ ըստ Գաղմատացւոցն, նաեւ զհամաձայնութիւն հանուրց զրոց Աստուածաշնչից ընդ իրեարս առնթիւր կարգեալ աւժենեցուն: նուապի ումեմն բանի Տեառն սպասաւորի: Ոսկանի Երեւանցւոյ: ՅԱմատէր-դամ: ներ Տպարանում սրբոյն Էջմիածնի: եւ սրբոյն Սարգսի զօրավարի, ի Թուում փրկին: 1666, Իսկ Հայոց. ուժեւ. նամականն մարտի մետատանի:

ԲԱՅԱՏԱՐԱԿԱՆ Ա

ԲԱՆԱՀԻՒՍՈՒԹԻՒՆ ԱՌ ՎԵՀԱԳՅՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏՆ ՀԱՅՈՅ ՏԷՐ ԵԱԿՈԲ. Ի ՆՈՒԱՍԷ ՈՒՄԵՄԷԷ ԲԱՆԻ ՍՊԱՍԱՆՈՐԷ ՈՍԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԷ՝ ԵԱԶԱԿ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՌԻՑ ԱՍՏՈՒԱՅԱՇՈՆՑ:

Մեծահրամանի իշխողից՝ եւ վեհափառի հրամանաւ յանձին կալցուք զգործառնութիւն. որ ոչ է մեղ ճաշ եւ ըմբոն, այլ յաւէտ աշխարհի որք վեհափառհր եւ հոգիւնկալք են. մանաւանդ կիրթք ուսմամբ, եւ ներհմտացեալք ամենեւումք մասամբք: Դանդի բազդատուութիւն՝ լեզուաց աշխատարողից ընդ իրեարս համեմատել կարի դժուարին է եւ առաջանելի իրակութիւն. մանաւանդ տուշութիւն Հոգւոյն սրբոյ՝ ըստ բանի սրբոյ առաքելոյն Պօղոսի. որ առ կորնթացիա: եւ եւս յաւէտ ըստ ինձ առն. որ յերկացունցն եմ թափուք, Բայց յուսացեալ ի Հոգին սուրբ յորդորմամբ նուսոյ սրբոյ Առաքելոյ. եւ ի սրբանուէր աղօթա ըստ արեանեմ զանձն իմ ի խորս աշտրիկ ձեւնարկութեան. առ ի բազդատու. եւ ընդ իրեարս համեմատել զորբարտա Հայոց ընդ Գաղմատացւոց ստիգելով եւ զլիապարզեալ. եւ ըստ նուսոյն համարոյ շարակարգելով սակա համարարատոյն. որ առ նոսա զոյ յօրինեալ՝ այսինքն հանրոյ Աստուածաշնչոյ մատենին. հնոյ եւ նորոյ. որպէս առ մեղ միայն Աւետարանին սրբոյ տեսնեմք յարմարեալ. եւ ոչ ամենեւումք զրոց: Իսկ Աւետարանին աշտու եւս պակասի, զի նոյն զլուսին թէ Մատթէոսին. եւ Լէվ ալլոցն. ինքն առ ինքն ո՛չ ունի համաձայնութիւն. այլ առ այլս միայն. բայց Գաղմատացւոցն ուրանօր նոյն զիբքն ինքն առ ինքն ունի զհամաձայնութիւն. եղեալ է այսու զրով, վեր եւ վայր՝ առ որս եւ զհամարաթիւն եղեալ կրկնակիւք: նաեւ ցանդին ըստ այսմ են յարմարեալք: Վասն որոյ եւ մեք ով Հայր պատուական ըստ բարձրադուինց հրամանաց քոց արարաք. զլիապարզեալ եւ տնտեսելով, զհամարաթիւն եւս առնթիւր նմին զնելով բազմաւ աշխատութեամբ. քանզի պատահեցաւ ուրեք առաւելութիւն ի մերս. եւ պակասութիւն ի նոսա. նոյնպէս անդրադարձութեամբ առաւելութիւն ի նոսա. եւ պակասութիւն ի մերս. առ այսպիսիս լուցեաք եւ ոչ իշխեցեաք առաւելուլ՝ կամ պակասեցուցանել. թէպէտ ոչինչ զոյր մնաս: քանզի ուրանօր զթիւն եմք ի քոց թողեալ՝ միով կամ երկուսմբք. եւ կամ այլ աւելեօք թուօք. անդանօր մերս է պակաս դուեալ: Իսկ ուրանօր բազմօք առդուք. կամ եղիւ, մանաւանդ մատենիւ իսկ. այն առ նոսա ո՛չ է դուեալ: նաեւ

մատենանք, որք կարի յաւելաւ եւ եղեալք տարածանք, եւ կամ խառնեալք, եւ կամ առաւելուեալք եւ նուազեալք, այնպիսեացն զգլխաւհամարան միայն եղեալ եւ դմանք համարան ի բաց եւ թողեալ որպէս բարութայն՝ յետագան՝ որ է սիրաբայն եւ այլոց: Իսկ ուրանոր մատենան ածենեկին ոչ է եղեալ առ նոսա՝ զմերն միայն գրելով թողեալ եւ:

Նաեւ զմերական համար ընդ նոցայն համարոյ շարակարգել անհնարին եղև. քանզի զազմատացւոցն երկուք համարիւք ամբարկեալ կայ՝ զորս խախտել ածենեկին անհնարին է. մանաւանդ զի համաձայնութիւն հանրոյ Աստուածաշնչոյն նոցա համարաթուովն է եւ ոչ մերովս. զմերն եւ դնոցայն համայն կարգել անհնարին եղև, զի ի լուսանցան տեղի ո՛չ մնաց. իսկ զմերն միայն գրելով համաձայնութիւն ո՛չ լինիւր. քանզի համաձայնութիւն նոցա համարովն է. եւ նոցա ցանգովն. որպէս եւ տեսանէ արանձնութիւն ձեր: Այլ եւ զմարք համարն ո՛չ կարացաք հայկականօք տառիւք շարադնել. քանզի ընդ համարողականին եօթն գիրս եւս զան գրուեալք. զի եթէ զհամարան գրովք մերովք եղեալ զգիրան զանտեղի ի բաց թողուաք անհնարին էր. քանզի ուրանօք զհամաձայնութիւնն արարեալ են, ընդ համարաթուոյն եւ զաստու զանտեղի են եղեալ՝ որպէս ահա յայտէ. վասն որոյ ո՛չ կարացաք լուսնով. զի մի ի համաձայնութիւնն աշխարհէս գրեցցին. եւ ներ տեղումէ իւրեանց այլապէս: որովք խորքաւ լուսն լինի յազգային: ասիւ որոյ զածենայն բառ նոցայն շարակարգեցաք: Բայց սակա անընդելութեան ձեւոյ համարողականին. առա նախակարգեցաք մերով համարադրով. զմերան հուպ նոցին եղեալ: զի նայած վայրում սոքօք վարժեցցին, եւ ներ տեղումէ իւրում անտարակայն ընթացցին: որոց ընթերցմամբ եւ տեղեկութեամբ լուսաւորեցցին. եւ զիւրաւ զգործութիւնս զորոց Աստուածայնոց ի միա սոցեն շնորհօք եւ ի թիկունս հաստութեամբ ածենաւորոյ կորորդութեան: Վասն որոյ հայցեմ ժաշկով ի բումմէ պատուականութեմ եւ յամենեցունց պատահողաց. եթէ ախարին կամք ձեր Տեսն շնորհ եւ մեծութիւն, զմեզ արժանի տանել ի յիշումն բարոյ՝ եւ յազօթս՝ ազա թէ ոչ. զմեզ անբաժնարանս եւ անբաժնաւիս թողու ի յիշումն բարոյ՝ որ է օրհնեալ ընդ շոր եւ ընդ սրբոյ Հոգւոյն. այժմ եւ անդրաւա յաւտենիւ: Ամէն:

ԲԱՆՏՐԱԿԱՆ Բ

Առ Ընթերցողոյ:

Շնորհիւ եւ ողորմութեամբ ածենալօրին Աստուծոյ մատենա Աստուածաշունչն բազմաւ աշխատութեամբ կարգաւորեցաւ՝ զլիազրութեամբ եւ տնտեսութեամբ բառ զազմատացւոցն. նաեւ ցանգով եւ համաձայնութեամբ: Քանզի համաձայնութիւն բովանդակից մատենանց բառ սրբոյ աւետարանին, առ մեզ ո՛չ գտանին, այլ առ զազմատացան միայն. թէպէտ առ մեզ եւս գտանին. ի զազմատացւոց թարգմանեալ: որպիսի է Աստուածաշունչն զազարու վարդապետի վալաբացոյ՝ եւ որք ի նմանէ զազարաբարկալք են ներ քաղարու շունք, ասնք եւս ծարրատեալք՝ եւ աղարարեալք ի զրշաց: Բայց եւ նուառա յամենից՝ եւ յանեալս անձամբ եւ դիտութեամբ ի մէջ մանկանց եկեղեցւոյ տէր սկիանս բանի աղաւաւոր յերկրէն արարողոյ ի զիւղաբաղարէն երևանայ՝ հրամանաւ հաւայն հայոց՝ եւ կաթաղիկոսին տեսորն Գալորոս՝ եկեալ յամաւերգամ ձեռնարկի մատենոյս աստուածայնոյ: Զգլխատեալսն ի նախնեաց՝ եւ եւս անտանցի բառ զազմատացւոցն. զթիւն. եւ զհամաձայնութիւնն առ սոպրեկցի մի բառ միոջէ՝ որպէս էր հնար. քանզի ո՛չ ածենեկին, եւ ածենայն իրօք միաբանեցան. այլ ի տեղին յարմար տարածանեցան զլիազով՝ եւ տամբ՝ ամանք յետ եւ յառաջ՝ ասմանք թերիք եւ տեւորդք. որոց յարմարումն ընդ իրեարս կարի դժուարաւ եղև, եւ բազմաւ փառն: Որպէս է տեսանել ի գիրս մօտմի, յետագայ. Թաղաւորութեանցն. մանաւանդ ի գիրս եօթնաւ, եղբարայ, տուրիթայ. սողմօնի. զանիւղի. եւ այլոց:

Որք են այսպիսիք տարաբանութիւնք: Նախորդն դրութիւն զլիոց՝ եւ տանցն: երկրորդն զայն եւ ոչ զայն զրոց՝ զլիոց՝ եւ տանց: թէ առ մեզ՝ եւ թէ առ նոսա: երրորդն, զլիոց եւ տանց տառաւորութիւն եւ նուազութիւն: Չորրորդն, զլիոց եւ տանց յետ եւ յառաջ յիշիւն: Հինգերորդն. բանիցն այլատարազութիւնք, եւ չազգապիտութիւնք: Վեցերորդն վասն մերոյն ցանգոյ եւ նախադրութեան:

Նախորդն, որ է դրութիւն զլիոց եւ տանց. ո՛չ է յամենայն ուրեք բառ կարգի շարակարգեալ՝ այլ խառնիխառն. քանզի ուրանօք էին համեմատք շարակարգեալք իրեարց, մեք եւս բառ այնմ շարի զթիւն յարապրեցաք. իսկ ուրանօք ո՛չ էին համաձայնք եւ յարմարք. զնոյն եւս խառնիխառն կարգեցաք: Ըստ զլիոյ զունուրեք գտանին, միայն ի գիրս եղբարայ, եսթերայ, նաեւ ի գիրս առակացն սողմօնի. եւ զանիւղի: Բայց բառ տանց նամական գիրս դատարին. դունուրեք համարան ընթանան: Թէպէտ ի մատենան նորոց կտակարանայ գիրս դատարին աշխատարադք. որպէս քաջամիտ ընթերցողաց բացապէս երևի: Արդ այստեղիկ այսպէս զտուր. ո՛չ զմերոյն շարադրութիւն բնարանի կարացաք խախտել. եւ ոչ զնո-

ցայն զլիտոյ թիւ եւ տանց- քանդի թէ զթիւ զլիտոցն խախտեալ՝ կամ տանց- ընդ նոսին հարկ լինիւր եւ զթիւ համաձայնութեանցն փոխել՝ եւ զթիւս ցածդոյն. որ էր անտանելի դործ- վասն որոյ այսքանս հարեցաք հադիւ: զմերայինն չարագորութիւն անխախտ պահել. եւ զզլխատութիւնս եւ զանատութիւնս ըստ թուոյ նոցա յորինել, որպէս ահա տեսանես ի զիրս եսթերայ. եզրատայ. սագածօնի. դանիկդի եւ այլոց:

Երկրորդն է զոլ գրոցն եւ ոչ զոլ՝ առ մեզ եւ առ նոսա: քանդի առ նոսա զոն զիրք յետեայ որդոյն սիրաբայ կատարելապէս ընկալելու ըստ այլոց Աստուածաշնչոց գրոց՝ տնա- համարով զլիտով եւ համաձայնութեամբ փակեալ. որք եւ ես ըստ իմում կարի թարգմանեալ յորինեցի ըստ զազմատացեացն. քանդի մեզ ո՛չ զոյր լիտպէս. այլ ծաղկաբաղ արարեալ: Նաեւ տեսեալնոս վարդապետն պոգոնացի թարգմանեալ եւ առաքեալ ըստ մերոյ խնդրոյ. բայց ո՛չ ժամանեաց մեզ յոգնութիւն, այլ զինի ամի միոյ. նաեւ զշրորորդ զիրս եզրատայ՝ որ մեզ ո՛չ զոյր ներ մատենից Աստուածաշնչոց. այլ միայն ի վերջոյ իզեալ ընդ եզրատայ երրորդի: իսկ եզրատան՝ որ է առ զազմատացին երրորդ՝ առ մեզ առաջին էր կարգեալ՝ եւ ես ըստ մե- րոյն առաջին կարգեցի, փոխարկելով զթիւ համաձայնութեանցն ներ ցանդոյն, եւ ի լուսանց- սրն: Բայց կարի ախտատանք եղեւ: Սակայն երրորդ զիր մակարայեցեացն սակս առ նոսա ոչ զոյրն եւ ես ըստ մերոյն որպէս էր եղեալ թարգ զլիտոյ եւ համարոյ՝ եղի:

Երրորդն է զլիտոց եւ տանց ատաւելութիւն եւ նուազութիւն. զսոսա եւս ի զիրս ես- թերայ. տորիթայ. դանիդի եւ այլոց բազմաց գոցես. որք ի ձեռն համարաթուոցն բացա- յայանին: քանդի որք ի մեզ պակասք զոն, զթիւս նոցին եւս եմք թողեալ՝ ուրանօր տեսա- նես զերեք կամ զչորս համարն զրեալ՝ եւ զայլսն ըստ կարգի. եւ ի մէջ այնոցիկ համարոցն, թուով միով կամ երկուքմբք. կամ եւս յովիւք ի բաց թողեալ՝ որքան թիւ ոչ զոցն այն- քանով թուով զմերն պակաս լեալ իմա: Նոյնպէս եւ զաւելիալն ի մեզ՝ յորժամ տեսանիցես բազմաւ տողով ո՛չ տնատեալ. գրտացես թէ այնքան բանն տակորդ է առ մեզ. մանաւանդ զի ըղնղնաձեւ նշանն լատինացեոց եղաք ի մէջ, որքանք պարունակին ներ այնք ըղնղնաձեւ ո- ցըն, որպէս զտանես ի զիրս թաղատորաց. եսթերայ. առակացն. եւ այլոց: Բայց զոն եւս յայնք նշանացն, որք ըստ լատինացեոցն են եղեալք:

Չորրորդ՝ զլիտոց եւ տանց յառաջ եւ յետ դոն: Քանդի զոն զլուխք ի զիրս եսթերայ՝ եւ սագածօնի, եւ այլոց. որոց կէսն աստ, եւ կէսն յայլում վայրով է գրեալ. նաեւ տանեն- մեկն. յառաջ է գրեալ եւ միւն յետոյ: Երեսուն յառաջ է գրեալ եւ քսանհինգն յետոյ. տանեւերեք յառաջ է եւ միւն յետոյ. այնպէս եւ տանցն զոն յետեւյառաջութիւնք: Չորս զամենեսեան ներ տեղով իւրեանց զտանել մարթանայք:

Բայց երրորդ մակարայեցին. որ ո՛չ զոյ լատինացեոց. ոչ տնատեցաք. քանդի զցանդն եղեալ են. եւ ի մէջ բնարանին զլիտահամար ո՛չ են կարգեալ. զի ընդ ցանդոյն համեմատեալ տնատեալաք, թէ լաւ, եւ թէ վատ. վասն այնորիկ՝ այնպէս անգլուխ եւ անհամար տպեցաք: Այսպէս եւ այլքն, զլիտահամարք բնարանին ընդ համարոյ ցանդոյն ոչ համաձայնին ամենա- յիւ եւ ամենայն ուրեք, այլ դունուրեք. որովք համարօք եւ ցանգօք անկարելի էր զհամա- ձայնութիւն յորինել: Վասն որոյ զայսքանս հնարեցաք՝ զի որքանք զլուխք տարանջատեալք էին ի միմեանց՝ եւ կամ յետեւյառաջ էին ընդ լատինացեոցն. այնք ի կրկին տեղաւք զգլուխ կարգեցաք, եւ զանաթիւնս ըստ կարգի եղաք. զի ի ձեռն զլիտութեոցն. եւ տանց թուոցն մարթանայք, եւ զհամաձայնութիւնսն, եւ զթիւս ցանդոյն ի տեղին իւրեանց հաւաստեաւ պտանել: Այսինքն կրկին երեսունեմէկ. եւ կրկին մետասան. բայց զմանրաթիւսն ըստ կար- ւին զտանես յերկուսին տեղին:

Հինգերորդ՝ անուանց եւ բանից չաղփաղփութիւն եւ չաղակրատութիւն, զի զմի եւ զնոյն անուն ի բազում տեղիս բազմադիմիք են եղեալք: Զառս ոչ ասեմ, որոց այլեւայլ ան- տանախօշութիւն է հանդիպեալ. որպէս զէղէօնի, եւ սեղեկիայի, եւ այլոց յոգնոց. այլ զայնս, որք միւնոյնք են ի բազում տեղիս բազմադիմիք են գրեալք: Նոյնպէս եւ չարագոր- թիւնք յովովք զոն ազնատեալք. որք ամենեւին զտեսութիւն իրի ոչ յայտենն. այսպիսեացս ըստ կարի հոգ տարեալ ուղղեցաք. ո՛չ բնաւին, զի մի ի պարտաւաղիտաց եպերեցիմք, այլ զոմանս: Նաեւ զոր ոչ իշխեցաք փոխարկել՝ կամ բառնալ ի լուսանցն նստրու գրով եղաք. զի ճշմարտասէրքն՝ եւ վերահասուքն տեղեկացին, եւ մտադիւրք լիցին: Իսկ որք ոչ կարի տարանջատք երեւեցան, եւ կամ տարանջատելով այլով կերպիւ զայլ իմն զբառ նշանակե- ցին. զայնս ոչ խախտեցաք՝ եւ ոչ ի լուսանցն զծագրեցաք:

Վեցերորդ վասն ցանկացն և և նախագրութեանցն նախենաց. զորս շարակարգել անձա՛ք թուեցան. մի զի համար սորին ոչ է այնու ցանկով. և ոչ անատութիւնքն. և ոչ համաձայնութիւնքն: Երկրորդ՝ զի առաին կարի ստուար դայր՝ և ծախն յոյով. սրոյ աշխատանքն և ծախն դիտաւորութեան ոչ արժեին. քանզի դիտաւորութիւն զնելոյն, ո՛չ այլ ինչ էր՝ ևթէ ո՛չ այս միայն. զի նախենացն վաստակ մի բարձցի. իսկ օգտութիւն և ոչ ծղի միոյ դոյր: Մանաւանդ զի ներ բնարանիցն այնչափ տեղի չեղեւ զի բնդ դադմատացւոց համարոյն զմերն ևս էաք եղեալ. թարց բնարանի համարոյն զցանգսն զնել անհեթեթ էր: Երրորդ զի և համար ցանկոյն բնդ համարոյ զլիտց բնարանին էր անպատկան եղեալ պալելով զըշաց: Զորրորդ՝ զի համար զլիտցն ի բնարանն՝ է ուրեք զի եղեալ է՝ և է ուրեք զի ոչ է եղեալ. նաեւ եղեալքն ի տեղիս յոյովս անհամաձայնք են եղեալք բնդ ցանկոյն: Սակս աշքանաց պատճառաց ո՛չ էլ լան նախագրութիւնքն և ցանկքն ստալինք: Իսկ զկարգեալսն և զեղեալսն ի փաստ Քրիստոսի բնկալարուք. և զմեզ ի մեղադրանաց անպարտ արարէք:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Գոհութիւն, պատիւ, և փառք էութեան ինքնապոյի՝ տէրութեան յարակալի: Երբորդականի անձնաւորութեան, և միակնի Աստուածութեան շօր և Որդոյ, և Հոգւոյն սրբոյ՝ ծնողի և ծնիցելոյ. և բոլորի ի նոցունց էութենէ: Համապետաց՝ համադոյնց՝ և համազարաց. ի հանուրց արարածոց, և բնուից ստեղծածոց, իմանալեաց և զգալեաց. նիւթականաց տարրեղինաց, և յաննիւթից հրարունից սեռից. անցելով ամանակաւ, և ներկայի կենցաղի. և ապառնեալ յախտենի: զի ես զկարողութիւն անարժանութեան իմում մեծ մեռնատութեամբ և օժանդակութեամբ բնկերակցութեան մարմնականօք զոյիւք պայապատափաւաց. Ստեփաննոսի թէոդորոսի, և Պետրոսի ջուղայեցւոց: քանզի Աստուածաւէրք և կորովիքս աշտրիկ հայելով ի նուազութիւն Աստուածայնոց կտակարանաց որ ի մէջ ազգիս հայոց. մանաւանդ վարդապետաց՝ և վանականաց՝ և զրոց աշակերտաց: վասն որոյ ջերմեռանդ սիրով յօժարեալք յորդուեցին զմիմեանս, քաջալերելով և զիմս նուաստութիւն. որ սակս զոյից վարանէի. ձեռնուր եղեն ինձ ներ գործառնութեանս այսմիկ. տալով տառապէս զծախս զբաժնի բաւ որում և յորժամ պիտոյանայր:

Քանզի ես իշխանութեամբ և հրամանաւ վեհախորհի կաթողիկոսի և պարեմարդի հայկազանս սեռի. ներ պատրիարկարանում սրբոյ էջմիածնի՝ լուսանկարի՝ և Քրիստոսաճնեցելոյ, տեսան Յակօբու: Եւթ թուով փրկչին վեց հազարբողի վեց հարիւրբողի վաստնեբողի երկրորդի: իսկ բաւ հայոց թուոյ հազարբողի. հարիւրբողի մեռասանեբողի. անպտեմբերի. ի՛նչ. ելեալ յերկր և յազգէ իմմէ զմեցի ի կողմանս Եւրոպիոյ. յաղազս տղման մատենիս այսորիկ աստուածայնոյ. և բազմաւ վշտիւ և տառապալկութեամբ եկեալ հասի ի սաճմանս յիտալիոյ՝ յերկիրն թուսղանու: ի քաղաք Ռիլիօնայ. ներ նախում նուազում զուրք զտի ինձ զօթանդակ. սակս որոյ թողեալ գնացի ի Հոռմայ. զՅեւայ տեղ զայցի յաջողութիւն գործառնութեանս. և տեղ եւս ոչ եղեւ ինչ միխիթարութիւն օգնականութեան գործոյս. վասն յոքունց պատճառաց ներհակականաց. թէ ի մերայնոց ազանց. և թէ ինքեանց կանոնաց և սաճմանաց՝ զորս մի բաւ միովէ շարագրել ձանձրութիւն է:

Իսկ ի դառնալն իմում անդրէն յիլիօնայ յետ բազմաց հակառակութեանց սուտակաւարայի և փառքուաց մերախոց ազանց որք ոչ զօգուտ ազգի և զսրբոյ աթոռոյն այլ զանձանց զցանկութիւն. և կամաց զհաճութիւն կամենն լնուլ, որոց ընդդիմակայեալ. զոչինչ ետու հաւանութեան բանս: այլ ընդերից հաւատարմադունից վերոգրեցելոց արանց և Քրիստոսասիրաց՝ յետ բազմաց քննութեանց և հարցափորձութեանց միաբանեցայ սիրով՝ և զաշխարհականաւ գրով. զի սոքա երեքեանս ընդ իս հոգացեն զամենայն զծախ վերոգրեցելոյ մատենին մինչեւ ցաւարտ. առ յօգուտ ազգիս և ի շահ սրբոյ աթոռոյն:

Իայց այսպիսի եղեւ պայմանն, քանզի ի թուին. ոճժդ. փետրվարի. ի վերոգրեցեալ պարոն ստեփաննոսն. և պարոն. պետրոսն խոստացան զաւելեալ շահն որ ի վաճառմանէ Աստուածայնոյն լինիցի տալ սուրբ էջմիածնի: նոյնպէս և պարոն թէոդորոսն զիւր բաժնի շահոյ զկէսն խոստացաւ սուրբ երուսաղէմի. և զկէսն յուշոյ վանից սրբոյն սարգսի զօրավարին: Այսու պայմանաւ ես ևս չու արարեալ հասի ի կողմանս հիւսիսայնոյ յերկրս րէլիզիկոյ. որ այժմ կոչի Տօլլանտիայ. ի քաղաքս յամաթէլտաամի ի տպարան սրբոյ էջմիածնի և սրբոյն Սարգսի զօրավարի: ուրանօք և սկիզբն արարի տպել զբովքն զորս ա-

ւեախոն էր յօրինեալ: զի զիրք մասթէութին յոյժ խաշորք էին եւ անյարժարք: Նաեւ զի ոչ զայր զիր վրան համաձայնութեան եւ խորագրութեան հարկեցայ անեւ զնոսր զիր զայն, զոր վրան փորձի եղեալ եմ ներ վերջնում շարակնացին: Նաեւ այսու բոլորդքիս որ յաւեալն էր յօրինեալ: որովք զրովք զսկիդրն արարար ներ թուօջն արդէս զրեալ է ի սկզբան, եւ յաւարտ ասրին ժամանեցար ոգորմութեամբ հունայ Տեառն եւ փրկչին Յիսուսի, ներ թուօջն Քրիստոսի հաղարորդի վեց հարիւրորդի վաստներորդի ութերորդի: յամսանն հսկամբերի, որոյ էին աւարք երեքաստներորդ: իսկ ըստ մերոյ հաղարորդի հարիւրորդի եօթնեաստներորդի, ներ նոյնում ամսում հսկամբերի երրորդի: իսկ ըստ հայոց ամսոյ հրտայեց քաներորդի հինգերորդի:

Արդ տեարք սուրբք եւ ծառայակիցք ի Քրիստոս, որք հանգիպէք այսմ նորաստեղծ յորատանի: եւ Աստուածակերպի գրախոսի՝ եւ յաւանդանի այլոյ: եւ յեղեմարդիսի ըստ ապօրինական գեաւոյ, որ սողեալ արուցանէ՝ եւ բողբոջեալ պաղարեւել յոյն բանականաց զպէտպէս տեսակ առաքինութեանց՝ եւ վարուց բարեաց:

Յիշեալք միով հայր մերով զվերսգրեալ խանկեց պարսն Ստեփաննոս: եւ զհանգուցեալ ծնացն նորին: զհայրն զպարսն եղումն, եւ զմայրն զփառանձեմն: եւ զայլ արեան մերձաւորս հորին:

Այլեւ զթաւշկնեց պարսն Թեոդորոս: եւ զհայր նորին զմահապետ յեղարն: եւ զմայրն աննամէլիքն: եւ զայլ համապունս նորին բոլորովին:

Նաեւ զպարսն Պետրոս: եւ զհայր նորին զաէր աւագն: եւ զմայր նորին զօղլանդաւրաքն: եւ զայլ համատեսս նորին զնոր եւ զհին:

Ընդ նոսին եւ զհայրն իմ զպարսն Թորոս: եւ զմայրն իմ զգօհարազիդն: եւ զեղրայրն իմ զՅօհաննէան զփոխեցեալն առ Քրիստոս, որոյ ընչիւքն մաի եւ ի զործս յայտ: այլեւ զմիւս եղրայրն իմ զաւեախոն որոյ զրովն սկսաւ զիրքս: եւ ինքն եւս աշխատեցաւ ժամանակս ինչ ի խաշարարութեան եւ ի տուրեւառութիւն զործոյ: եւ զայլ աղպացեղս նոցին:

Ընդ սրս եւ զհաւատարիմ աշակերտն իմ զկարտաղեա վարդապետ անդրիանացի: որ միշտ եւ անձանձիր՝ աքնեցաւ ի վերայ արադրութեան, եւ այլոց զործոց:

Այլեւ զձեռնասուն աշակերտն իմ զյօհան սարկաւաղ Էրեւանեցի, որ զառաջներորդ փորձն միշտ ընթերցաւ ընդ իս եւ ընդ վարդապետին՝ եւ աշխատեցաւ ի սփռելն զթուխան եւ ի ժողովելն: եւ ի կոպելն՝ եւ զանտես տան հոգան եւ զամենայն զարտաբեր զործս հոգաց եւ ծառայեաց մտերմարար:

Եւ զայլս զամենեւեան զաշխատաւորս եւ զբարեմիտ Զանաջօղս յիշեալք, զի եւ զուրք յիշեալ լիջիք յարքայութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի լսելով զերանաւէտ բարբառ նորս: որ է օրհնեալ ընդ Հօր: եւ ընդ սրբոյ Հոգւոյն յաւիտեանս, եւ յաւիտեանս յաւիտենից: Ամէն: Հայր մեր որ յերկինս:

Կիւլպինկեան Մատենադարան

220-4

1666

Կաղմեց՝ Ա. Գ.

(Շար. 2)

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ

Վ Ի Պ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻՆ

ՍԱՐԳԻՍ ԴՊԻՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

5.

Հինգերորդ դուռն է այն, որ կոչի Գափուսի Գափուսի: Ընդ որ ելանէ արքայն արտաքս ի կամիլն իւրում շրջիլ նաւա ի վերայ ծովու, կամ զնալ ուրեք ի զինն զբռանաց, որում զեկամար լինի Պոթանճի Պաշին:

Որ եւ կոչի Քաղաքապետ Գափուսի, ընդ որ մուտ առնեն ի խաղաղէն: Եւ ի ներքսակողման նորին, է օտարաւն արքունական պատանճեաց:

Գոյ անտանօր մրդկիթ եւ օրթաօֆա, իրրեւ դատայն Եէնիէէրեաց: Յորոյ վերնակողման շինեալ է դահ, այսինքն Քեօշի որ կոչի Սինան Փաշա Քեօշի, եւ անկանի այն դառաջեաւ հարէմին, եւ է ծածկեալ ծիրանի չուխայիւ:

Յոր մերձ է եւ Քեօշին այն՝ որ կոչի Սէփէտ Քեօշի, եւ կամ Սէփէտճիլէր հանդէպ նմին ի վերայ բրդան պարսպ պալատին:

Այլեւ՝ ի վայր քան զսա ի հարթադետին առ ծովեղբրն կայացեալ է Քեօշին այն մեծ եւ գեղեցիկ ի մէրմէր քարէ շինեալ՝ դմբեթարդ, որ կոչի Եայլ Քեօշի:

Եւ ի վայր քան զսա Գայրգիսանէն Պոթանճի Պաշայն, ուր մնայ նաւն նորա:

Եւ ստորեւ նորա է բնակութիւն Քիրէճճի Պաշայն:

Եւ օտարաւն փայղանից եւ հապխանէ, այսինքն տուն բանտի:

Անտի ի վայր է անպարն արքունի դարւոյն:

Եւ հանդէպ նորա խքէլէն այնր ծովեղբրեայ դրան, որ կոչի Պաղէ Գափուսի:

Աստի ի ներքս մտեալ ի քաղաքն բոյր-բնացուք զպարխալն Բիւզանդիոնի, որ շրջապատեալ է զպալատն արքունի, եւ տեալ իմացուք զգրունս ցամաքակողման պալատին արքունականի:

6.

Դուռն առաջին, Տէմիր Գափու կոչեցեալ, ընդ որ մուտ եւ ել առնեն արքունականք:

Եւ առտ արտարոյ պարսպին Բիւզանդիոնի եւ սպարանք մեծամեծացն տաճկադ: Նաեւ տունք փորունց եւ աննշանից:

7.

Երկրորդ դուռն է այն, ուր կայ մօտ ի նա ջրհոր մի՝ յոր ուխտաւորք քրիստոնէից երթեալ լուանին, զոր աամկօրէն Այլրա Այաղմասի կոչեն, եւ է բուժիչ ջրման:

8.

Երրորդ դուռն է այն, որ անկանի ի վերկուսէ այնր տեղւոյ, որ ասի Այալ Քեօշի: Եւ է Այալ Քեօշին հանդէպ դրան վէղիւրին, որ կոչի Փաշա Գափուսի:

Եւ աստանօր դոյ աշտարակ՝ եւ Քեօշ ի նմա, եւ արքայն սոյոր է նստել անդ յաւուրս հանդիսից եւ զխտել զամենախումբ քաղմութիւն տեսարանի:

9.

Չորրորդ դուռն կոչի Մէյիթ Գափուսի, ընդ որ հանեն արտաքս զմեռեալս յարքունի:

ապարանէն, և անոնին ուր ուրեք և և կամիցին թաղել:

Առ ընթերս սորին է աղբիւր մի փոքրիկ, և ունի ջուր ցուրտ, որ կոչի Սողուզ Զէւէ:

10.

Հինգերորդ դուռն կոչի Պապի Հիւմայուն, որ միշտ բաց մնայ և անփակ, ուր դոն գափուճիք, և գափուճի պաշիք թուով քառասուն, որք զտեղին դայն փոփոխ պահանակն նստեալ ի պահպանութեան:

Եւ ընդ այս դուռն ի ներքս լինի մուտ և ել զօրաց և զօրապետաց և փաշայից և հասարակ մարդկանց:

Եւ յորժամ մտանեմք ի ներքս ընդ այս դուռն, անդ է օտուն ամպարին ի ձախակողման: Եւ այլ յառաջ երթեալ՝ անդ է ձէպէ Խանէն նոյնպէս ի ձախակողման, ուր նստեալ ձէպէճիք, և պահեն ի նմա զէնք և զրահք, և բոլոր զործիք պատերազմականք:

Տեղիս այս յառաջագոյն եկեղեցի է լեալ, ուր են գերեզմանք Սրբոց Հայրապետացն Գրիգորի Աստուածաբանին և Յովննու ոսկերեբանին:

Անտի յառաջ է և անպարն մեծ՝ Շէշ-բէմինին, յորում են արքունական նիւթք շինուածոց: Եւ շինողք նոցին կոչին տօղ-բամաճիք:

Այլ յառաջ երթեալ՝ է Տպատուն գրամոց, որ սաի Զարպ Խանէ: Ուր հարկանին գրամք ոսկի և արծաթ յանուն արքային Օսմանականաց ի տառ և ի բարբառ արարիական:

Եւ անտի անդր է Խառ ախօրն՝ ուր են երկփարքն արքունի, և Միրախօր աղայն ի նմա:

Իսկ ի յաջակողմանն այսր զբան, ի մտանէն մերում է Խաթէլէր օտախին, յորում բնակին Հիւանդացեալ Իշողլանիքն, և տաճեալ զարմանին ի նմա:

Եւ յառաջ ընթացեալ փոքր մի յայնկոյս, է Խարճ Ծրունին, ուր եփի հասարակ հացն արքունականաց:

Եւ այլ յառաջ Խառ Ծրունն է, և աստ եփեն զյատկացեալ հացն արքայի, զոր կոչեն Հիւնքեար խառի:

Եւ անտի յառաջ ընթացեալ է Քիլէրն արքունի, և ըստաննախճիք: Եւ այլ յառաջ երթեալ Գափուճիք, և Մաղպախի ամիրէն:

Եւ այլ յառաջ Շէրպէթճի Պաշին, և Պուզճի Պաշին՝ ընդ Հալիստոյն:

Եւ ևս յառաջ երթեալ, է երկրորդ դուռն մեծ, որ կոչի Օրթա Գափու, ուր և կան երկու Պուրճք յերկօսին կողմունս նորին:

Եւ աստանօր դոն զարձեալ գափուճի պահպանք:

Եւ ի նմա զենն ի տեսիլ աչաց զհատեալ զուխս փաշայից, և այլոց յանցաւոր մեծամեծաց:

11.

Վեցերորդ դուռն է, ի վայր քան զՊապի Հիւմայունն, որ բանի ի Խառ Պաղչէն: Ընդ որ լինի մտանել ի Խառ Պաղչէն, և իջանել ի յԱխօր Գափուն: Ուր արքունի ախօրն է և Գուշխանէն, յորում պահեն ազգի ազգի թոշունք և հաւք զանազան:

Արդ՝ կրկին յետս զարձեալ իջցուք ի Պաղչէ Գափունին:

Ը.

Ութերորդ դուռն քաղաքիս է այն, որ կոչի Պաղչէ Գափունի, վասն մերձ գոյոյ արքունի պարտիզադրանն: Այս դուռն՝ ոչ փակի ի զիշերի, վասնորոյ ի մնալ ուրուք արտաքոյ պարսպին յանազան պահու՝ ընդ այս դուռն ի ներքս ի քաղաքն մտեալ երթալ ժամանէ ի տեղին իւր:

Եւ աստ է Մէլստան Իսթէլէսին, յորում լցեալ զիգեմ զարքունի փայտս: Որոց վերտկացու են կոչեցեալքն Աճէմ Օղլանի:

Եւ աստ կացուցեալ է Իսթանպոլ Աղասի ի վերայ արքունի փայտից:

Եւ աստի կրեն և տանին փայտս վասն վառելոյ ի պալատն արքունի: Եւ աստ են խաբէլէքն Իւսթիւտարի և կողմանցն Բիւթանիոյ:

Եւ սակաւիկ մի յառաջ երթեալ է տեղին այն՝ որ կոչի Էմին Էօկի:

Եւ աստ է Մաքսանոցն Կիւմրիք ասացեալ, ուր նստի մեծ մաքսապետն Կիւմրիք

Էմինի, և ատնու մաքս յերաց բերելոց նա-
ւուք ի զանազան աշխարհաց, և ի պէսպէս
կողմանց: Եւ այս տեղի՝ վասն լինելոյ ա-
ռաջի մաքսանոցին Էմին Էօկի ասի:

Եւ սա եւս է իսքելէ նաւամատոյց:

Աստ է և Փէնճիք Էմինին, որ վասն տա-
լոյ դերեայ փէնճիք՝ նստեալ է յարքունա-
կան կողմանէ:

Բ.

Իններորդ դուռն է այն, որ ասի Պայրդ
Պազարի Գափուսի: Եւ այն՝ վասն զոլոյ
առ ընթեր և Կանդէպ դրանն կրպակաց
ձկնամաճառաց:

Յորում են առ ծովեզերն երեք իսքելէք,
յորոց ի միոյն դէմ ընդ դէմ երթեկեկեն
նաւք ի Ղալազա:

Եւ միւսքն ի հեռաւոր տեղիս:

Եւ աստ առ ծովեզերն արտաքոյ պա-
րսպին դոն բազում տունք ընտելութեան
հրէից ամենայն պիտոյիքն իւրեանց:

Հանդէպ այս դրան ի ներքսկոյ կայ
կայացեալ Մարք Զարուսին, չինուած մեծ
քառակուսի քարակիր, բազմադմբէթ և
կապարածածք, որ ունի դրունս չորս՝ ի
չորեանն կողմունս իւր, յորում շար ի շար
դոն կրպակք բազում, և ի նստա վաճառին
բերք եղիպտական բաւեաց:

Եւ թաթմիսն դահլէին է յանդիման առ-
բին յարեւմտից կողմանէ, և է այն տեղի
մի՝ ուր հարիւրաւոր մարդիկ սանդիտուն
ի ձեռս առեալ ձեծեն ևւոսեն յանկանի յո-
րովեալ Պիւն դահլէն, և ապա մազեն ըզ-
նոյն, որ լինի որպէս փոշի:

Եւ աստի բաշխեալ բաժանի գահլէն յառ-
մենայն կրպակս քաղաքին, և շրջակայեց
նորին:

Մերձ ի տեղիս յայս ընդ մէջ դրանցն
Պալրդ Պազարին, և Պաղչէ Գափուսին է
և մեծադոյն Մըզկիթն այն որ կոչի Եէնի
Ճամի, կամ Վալիտէ Ճամիսի:

Զոր չինեալ է Վալիտէն այսինքն մայրն
Զորորդ Սուլդան Մէհմէմէտին, և բամ-
բիչն Սուլդան Իպրահիմին, Թէրիան Սուլ-
դան կոչեցեալ, ի թուականի հիճրէթին
1076: Եւ ինքն թաղեալ է անդ, և որդի
նորա Սուլդան Մէհմէմէտն Զորորդ, և
այլք յետ նորա ի գաւազաց նորին:

Եւ այս մզկիթ չինեցաւ առ ընթեր պա-
րսպին, ուր և նորազ դուռն մի բացաւ ի
պարսպին ի ծովակողմն կայս ի բակէ
մզկիթիս, և ընդ քարեայ սանդուղս առտի-
նաճօք յերկուց կողմանց ճանապարհ արաբ-
եալ մարդիկ ելեւէջս առնեն:

Կանգնի յայտ դրան նաւ Ծիտէյան,
դիտող մաքսային իրաց:

Եւ աստ մօտ է Հասրը Իսքելէսին, և
անտի դէպ ի Զընտան Գափուսին առ պա-
րսպաւ են կրպակք քարակոփից, որք չի-
նեն զիճեայ քարինս դերեզմանաց առ-
յաղղեաց, և զայլ իրս քարեղէնս:

Գոն և տաշտամաճառք, և թիափա-
ճառք: Եւ պաղղայք, և այլ պէսպէս իրաց
վաճառողք:

Ժ.

Տասներորդ դուռն է այն, որ կոչի Զըն-
տան Գափուսի, ի ներքս ի նմին դրան ի
ձախմէ կողմանէ առ պարսպաւ է բանտը
պարտապանաց, ուր դոն որոշեալ տեղիք
զանազան ազգաց, և առանձին սենեակ
յանցաւոր կամ պարտական կանանց:

Եւ ի նմա դարձեալ զոյ Գանլըզույի,
այսինքն փիրապ մեծեղեռն յանցաւորաց:
Եւ կոչի տեղիս այս, Պապա Ճաֆէր, յա-
նուն առն աշորիկ, որ թաղեալ զոյ ի նմա:
Եւ արտաքոյ դրանն, առ եզեր ծովուն
դոն տեղիք ձիթական իւղոյ վաճառողաց:

Եւ կրպակք մըզտամաճառաց, եթէ չիր և
եթէ զալար մըզաց: Յորմէ անուն առեալ
տեղին այն, ասի Եէմիշ Իսքելէսի: Զի միր-
զըն Եէմիշ ասի թուրքերէն:

Եւ աստ մօտ է Զարտազ կոչեցեալ տե-
ղին, յորում նստի Միւհթէսիպ Աղայն, և
Զարտազ Զորպանիսին իստենեւիցեորդ
դնդին Եէմիշէրեաց:

Եւ ի գնդէ առտի են նաւափարքն պետին
Եէնիշէրեաց: Զի ի գնալ նորա ուրեք նա-
ւաւ, որքա են թիաքարչքն նորին, և զե-
կալար նաւին լինի այն, որ կոչի Օրթա
Զափուշ:

Եւ աստ են կրպակք յիմօնամաճառաց,
և աղամաճառաց: Եւ Հասրը Իսքելէսին:
Յորում զոյ բազմութիւն նաւակաց ի Պո-
ղազ Իշին երթեկեկելոյ: Եւ մերձ ի նա է
Կիւմրիւկն թիթիւնին, և առաջի նորին

խաբէլէ նաւուց թիւթիւն բերողաց: Եւ վտարը փոխառէ նաւակաց, եւ գոյգն բնակութիւն երթոյսկանաց:

Դարձեալ ի ներքաւորուման ալար գրանդոյ ճամբին Րիւսթէմ Փաշային, դմբեթեալ եւ կապարածածք, հանդէպ կրտսկաց երկաթափաճառ նաւորութան, մերձ ի Թաշթի Գալէն:

Այս Րիւսթէմ Փաշայ, որ էր փեսայ Սիւլէյման արքային, եղև երկու անգամ վէլիբի արկէ: Յորոյ տառջին նաւուցի վէլիբիթեան սկսաւ շինել Սուլայան Սիւլէյմանի գճամբին իւր Սիւլէյմանիէ կոչեղեալ: Եւ յերկրորդում նաւուցի վէլիբիթեան նորին տաքտեալ լրացոյց ի թուականի հիճրէթին 964 ի միջոցի եօթնամեայ ժամանակի:

Եւ գիտին ալար Րիւսթէմ Փաշայի Եսդեցալ յառանձին շրթի ի ճամբի Շէհդաւաթին, եւ ոչ ի ճամբին յիւր անուն, զոր կենակիցն նորա Միհրիմաշ Սուլայան ետ շինել զինի մեռանելոյ Րիւսթէմ Փաշային, վասն հողույ նորին, նաեւ մէտրէսէ մի ի նմա, զոր վերադոյն յիշատակեցաք:

Եւ ի ներքոյ Րիւսթէմ Փաշայի մղկթին ի դատարանն ալն՝ որ կոչի Ախի Չէլէպի մաշքէմէսի:

Եւ է սա կայացեալ ի ստորին ծալրի Ուղուն Չարսուին:

Մերձ ի սա է եւ այն տեղի, որ կոչի Թաշթի Գալէ, ուր բնակին պանդխտական Արապք ի սենեակս պանդոկաց:

Աստ է եւ մեծ քարուկիւր շինուածն ալն՝ որ կոչի Պալ Գափուսի, ուր ամբարեալ մրթերին մեղր եւ իւղ եւ ճրագու՝ եկեալք ի Պոնտական ծովէն, եւ աստի բաշխեալ բաժանին այնքիկ ընդ բոլոր քաղաքն Ըստանպուլու:

ԺԱ.

Մետասաներորդ է դուռն ալն որ կոչի Օտուն Գափուսի: Եւ անդ են վաճառողք սոխից եւ խրատորաց, եւ հաւուց եւ ճուռց եւ մրգաց ի յիգնիկմիտէ բերելոց:

Աստ ունին չար ի չար խանութս ի վերայ ծովուն քէրէսթէճիք, մինչեւ ի դուռն յայն որ կոչի Այապմա Գափուսի: Որք վաճառեն զնիւթս փայտակերտ շինուածոց:

Եւ սեամն դրանս ալարիկ է քար անմաշ միտիերթ, նման սուճաղի ջարի:

Յառաջագոյն տառանօր զգոզս եւ դաւազակս, եւ զայլ յանցաւորս ի չէնկէլ վարսէին:

Այդէս հարին ի ճանկ տա Չարսուլ Սուլայան Միւրատիւ յայտ մեղուջ գմին չէրիւց լրտեսացն Ապալա Փաշային հրամանաւ արքայի, ի թուականի հիճրէթին 1037:

Ընդ այս դուռն ի ներքս մտեալ՝ լինի երանել ի վեր, ուր տա եղբոր լեռին կայ կայացեալ տուն բնակութեան Աղային եւ նիշէրեաց, որ կոչի Աղա Գափուսի, եւ է սա աղարան իմն փայտակերտ մեծ մուկուս, եւ ծովահայաց, եւ գոյ ի նմա ի բակի նորին սենեկաճեւ քառակուսի փայտեալ շինուած մի բարձր եւ ամենահայաց, որ կոչի Եանդըն Քեօշքի, ուր փոխանակաւ պահապեն գիտողք: Եւ եթէ ուրեք լինիցի հրկէլինչ, լուր առնեն Աղային եւ նիշէրեաց, եւ նա պատրաստի իւրայնովքն հանդերձ կանխել ի տեղի հրդեհին առ ի չիջուցանել:

Եւ հանդէպ դրան Աղային է ճամբին Սիւլէյմանիէ մեծ եւ պայծառաչէն, զոր շինեալ Սուլայան Սիւլէյմանն Առաջին:

Որ կայ կայացեալ ի վերայ միոյ բարձրաւորակի քաղաքին, եւ հայի ի ծովածոցն եղջերային, եւ դոն ի նմա մէնարէք չորք՝ բարձր եւ կշռակի շինեալք, որոց երկու մէնարէքն ունին երիս երիս չէրֆէս, եւ երկուքն երկուս երկուս, եւ բողանդակ չէրֆէքն՝ որք ի նոսին, են թուով տասն ի նշանակ տասնեցունց թաղաւորացն Օսմանեան դարմին, որոց տասներորդն էր ինքն Սուլայան Սիւլէյման:

Յորում շինեալ եւ զորս մէտրէսէս, ալարին համալրաբանս շուրջ զնոյս, կերտելով բազում սենեակս ի նոսա: Եւ զմի տարիւհատիս՝ վասն ուսանելոյ Հատիս ի նմա:

Եւ զմի տարիւղղիյաֆէ, ալարին թաղխանէ, եւ բաղանիս: Եւ տարիւշչիֆու, վասն պատուութեան յիմարաց: Եւ մատենադարան, ալարին գրատուն: Եւ մէքթէպ՝ վասն ուսման մանկանց տղայոց: Եւ միւսաֆիրխանէ՝ վասն բնդունելութեան հիւրոց:

Եւ դասատուն բժշկականութեան, առ ի

ուսանիլ ի նմա զարհետն զայն: Այնպէս իմն կարգեալ՝ զի դասաւորու նորին, ապա լիցի բժշկապետ, այսինքն Հէքիմ Պաշէ:

Շինեաց նաեւ խմարէթ մի զարմանայի յորում յիւրաքանչիւր աւուր արք մեղհաւորիւր ի սուխթէից անտի եւ յայլոց աղքատաց, կերակրեալ լինին յառաւորու եւ յերեկոյի:

Եւ շինեցաւ այս մզկիթ, որ կոչի Սիւլէյմանիէ՝ զրեթէ ի միջոցի եօթնամեայ ժամանակի:

Քանզի հիմնարկութիւն սորա եղև ի թուականի հիւնթէին 957: Ի ժամանակս առաջին նուազի վէղիրութեան Բիւսթէմ Փաշային:

Իսկ աւարտումն ի թուականի հիւնթէին 964, յերկրորդում նուազի վէղիրութեան նոյն Բիւսթէմ Փաշային:

Եւ էր ճարտարապետ զարմանաշէն կերտուածոյս այսորիկ Գօճա Միմարն՝ որում անուն էր Սինան:

Եւ ճամբս այս ունի ի դաւթի իւրում շատրէվան մի հիւնայի, որում նմանն լայ վղիթս ոչ երբէք կար է դառնիլ:

Պատմի թէ՛ ընդ տայոյ հաշիւ ծախուղ՝ վերակացուն շինուածոյ, որ կոչի Պինա իմինի, եղև էր դումարութիւն ծախուց սորա ութն անգամ հարիւր հազար՝ եւ իննսուն եւ վեց հազար երեք հարիւր ութսուն եւ երեք Ֆլորի:

Եւ եւս սոյն թաղաւոր շինեաց զայն դեղեցիկ եւ վայելուչ մզկիթն Շէհզատէ ճամբի, երկու մէնարէիւք, զէմ յանդիման իսկի Օտարարին եկնիչերաց: Վասն հոգւոյ միւսն ի շէհզատէից իւրոց Սուլթան Մէհմէմէտ կոչեցելոյ, զոր նա յոյժ սիրէր, որ մեռաւ ի թուականի հիւնթէին 950 ի Մաղնիսա քաղաքի, եւ բերաւ մարմին նորա ի քաղաքն Ըստանպօլ:

Յորում շինեաց նաեւ մէտրէսէ եւ քաղաքանս սուխթէից: Եւ խմարէթ: Եւ թաղխանէ: Եւ մէքթէպ վասն ուսման մանկանց տղայոց: Եւ թէթիւմմաթ:

Եւ է շինուածս այս՝ մերձ ի սենեակս բնակութեան եկնիչերաց, եւ հանդէպ իսկ նմին, որ կոչի իսկի Օտարար, որպէս ի վերն իսկ յիշեցաք:

Եւ ի միւս կողմանէ առ ընթեր եւ յարակից այնմ ջրանցիկ եւ երկայնածիղ կա-

մարին վաղնջականի, որ կոչի Պօղոսյան Բէմէրի:

Եւ կոչի մզկիթս այս ճամբի Շէհզատէ: Որոյ աւարտումն եղև ի թուականի հիւնթէին 955:

Պատմի թէ՛ ի շինել Սուլթան Սիւլէյմանին զճամբս զայս, բացում անգամ զայր եւ մնայր իր յարկածածուկ ինչ տեղւոյն նորին, եւ հայեցեալ զիտէր զշինումն մզկիթին: Եւ յաւուր միւսմ խնդրեաց ջուր բմպելոյ, եւ Օտարաշին վաթսուն եւ միւսորդ ճէմակի իսկի Օտարարին, Փաղֆուրի բմպակաւ միւսմ օշարակ բերեալ, եւ վէքի խորճ նորուն՝ ներքինապետին տուեալ, եւ նա արքային մատուցեալ, ախորժելի թուեցաւ:

Վասնորոյ կանոնեալ հրաման եւ՝ զի յորում ժամանակի եւ անցանիցէ ընդ այն արքայ հանդիսի, ի վերայ երկվարին օտարակ մատուցի նմա:

Եւ այս սոխորութիւն կայ եւ մնայ մինչեւ զայսօր ժամանակի:

Ձէ շատ հեռի ի տեղւոյն ատտի, նաեւ մեծ եւ ընդարձակ Մզկիթն Սուլթան Պաւլիտին, զոր շինեաց երկրորդ Սուլթան Պաշէի Վէլի կոչեցեալ, երկու մէնարիւք, քանելով շատրէվան ի դաւթի իւրում: Որ ի ճաշու ժամէ տուրնջեան մինչեւ ի մուտտարեւու յանրնդհատ երթեւեկութենէ նորոյ ժողովրդոց բնաւ երբէք ոչ թափրանայ: Եւ առ ընթեր նորին խմարէթ իմն, յորում յիւրաքանչիւր աւուր ի բարելի առատութենէ նորին՝ օգտին եւ վայելեն անձինք աւելի քան զթիւ հազարաց:

Եւ մէտրէսէ մի եւս բարձրակտոյց, զորոյ զգործն դասաւորութեան պայմանեաց լինել պաշտօն Շէյխիւլիսլամի, այսինքն Միւֆթիի որ ոք եւ լինիցի:

Կերտեաց եւ մէքթէպ մի, այսինքն ուսումնարան տղայոց:

Եւ շինուածս այսօրիկ սկսան շինել ի թուականի հիւնթէին 903: Եւ լրացան ի 911 իրր միջոցի ութամեայ ժամանակի:

Որ է յանդիման իսկի Սէրային, ի հարաւոյ կողմանէ նորին:

Քանզի՝ եւ զիսկի Սէրայըն շինեաց Գաթիս Սուլթան Մէհմէմէտն, ի թուականի հիւնթէին 858:

Որոյ ընդարձակ է շրջապատն եւ պարուակէ յինքեան զեռնակս եւ զղաշտակս,

որ ամս ինչ եղև նստարան եւ տեղի կա-
յից արքային: Եւ ապա յետ ժամանակաց
ի թուականի հիմարթին 872 զայլ տեղի ին:
սիրեաց, որում անուն էր Զէյթունբույ, եւ
էր պարտէղ իմն դուրաճալի առ եղբ ծո-
ղուն, եւ շինեաց ի նմա զնոր պալատն, որ
կոչի թուրքերէն Եէնի Սէրայ, կերտելով ի
նմա բերդ մի, եւ մեծակառոյց պալատս, եւ
զնոյն արար սեպհական տուն՝ եւ զահա-
կան տեղի թաղաւորութեան: Ուր բնակին
թաղաւորքն Օսմանեան զարմին մինչեւ
ցայսօր ժամանակի: Եւրջ զորով նորոյ-
եաց ապա եւ զպարիսպ նորա ի թուականի
հիմարթին 882:

Եւ զբեթէ՝ շամին Սուլթան Պալէզետի
է ի պորտի քաղաքին Կոստանդնուպօլսի,
առ բնթէր այնմ տեղոյ որ կոչի Պիթ Պա-
ղարի, եւ ի ծայրի չուկային մեծի, եւ հին
պէղէսթէնին:

Որ է Սանտայ Պէլէսթինին: Եւ հանդէպ
սոյն պէլէսթէնիս է զարմանալէն եւ զե-
ղեցիկացի մղկիթն այն մեծ եւ երեւելի:

Նուրի Օսմանիէ կոչեցեալ երկու մէնա-
րէիւք, կերտեալ մէտրէսէ եւ խմարէթ ի
նմա:

Զորոյ հիմարկութիւն արար Սուլթան
Մահմուտն ի թուականի հիմարթին 1162
մուհարէմի 28: Եւ ոչ ժամանեալ ատար-
տել՝ մեռաւ, եւ յրացոյց զնա եղբայր նո-
րին Սուլթան Օսմանն Երրորդ, ի թուա-
կանի հիմարթին 1169: Եւ յայն ասկս յա-
նուն նորին կոչեցաւ Օսմանիէ:

Հուպ է ի սա եւ պանդոկն այն՝ մեծ, որ
կոչի Վէլիր Սանի, զոր շինեալ է Քէօի-
րիւլի Մէհմէմէտ Փաշա, յանդիման եր-
կաթապօտի Տիքիլի Դաշին:

Որոյ եւ շիրիմն մօտ է անդ՝ հանդէպ
Վալիտէ Համմամիին ի Տիփան Եօթին, որ
մեռաւ ի թուականի հիմարթին 1072, եւ
թաղեցաւ ի նմա:

Մերձ է ի մղկիթ Օսմանիէին, եւ մղկիթն
Մահմուտ Փաշային, միով մէնարէիւ, եւ
անկանի սա ի թիկանց կուսէ այժր պան-
դոկի, որ կոչի Զուպաճիլէր Սանի:

Եւ ի մէջ մղկիթին՝ ի բակի նորին կայ
մահրէմէ, այսինքն զատարան, որ կոչի
Մահմուտ Փաշա Մահրէմէսի:

Եւ մերձ ի նա մէտրէսէ, այսինքն զա-
սատուն, եւ քաղանիք, եւ խան, որ է

Բիւրքճիլէր Սանի: Կայացեալ ի վերայ պո-
ղոտայի չուկային Մահմուտ Փաշայի: Յո-
ւոյ կրարկան բնակին հրէայք վաճառողք
պէսպէս եւ զանազան եւրոպական եւ եղիպ-
տական իրաց:

Այս Մահմուտ Փաշա էր վէլիրի աղէմ
Յաթիւն Սուլթան Մէհմէմէտին, որ սպա-
նաւ ի բանտի Եէտի Գուլէին, ի սաստէ նոյն
Յաթիւնին, ի թուականի հիմարթին 789:

Դարձեալ զարձցուք մեք ի ծովեղբ, եւ
ասասցուք որ ինչ պիտոյ է:

ԺԲ.

Երկոտասաներորդ դուռն ապի: Այազմա
Գափուսի, յորոյ ի ներքուստ ջուրք բնթա-
նան ի Պօղլուք Խաթէլէսին: Եւ յերկոսին
կողմունա նորա են քէլէսթէք շարեալ, որք
վաճառին ի պէտս շինուածոյ:

Աստի եւ անդր զէպի յՈւնդափանին կան
կոչկակարք բաղումք, եւ հանդէպ նոցին
զազանճիք, որք շինեն մեծամեծ խալիկնս՝
եւ զայլ անթա պղնձիս: Եւ վաճառողք զէ-
թունի, եւ սուլի, այսինքն փէքմէլի, եւ
Եիկիլի ցորեկոյ:

Եւ աստ է առ ծովեղբն խաթէլէ նաու-
ցին Կէլիպօլեայ, եւ Թէքֆուր Տաղիին:

ԺԳ.

Երեքտասաներորդ դուռն կոչի Ունդա-
փանի Գափուսի: Որ ի հնոց Խօրօղլի Գափու-
սաիւր, յորում նկարեալ զոյր ի վերայ զը-
րան պարսպին նկար պատկերի ազադաղի:

Աստ է մաղապայն ալեր՝ մեծ եւ քարա-
լէն, որ էր նախ կապարածածք, այսինքն
փերնակողմն զուրչինով ծածկեալ: Իսկ այ-
ժմ կղմնարածածք. եւ գոյ ի նմա գա-
փան այսինքն մեծ կշիռ ալեր:

Եւ բնդ այս դուռն ի ներքս մտեալ լինի
Ելանել ի ճամին Զէյրէլի, որ էր եկեղեցի,
եւ զարձոյց Յաթիւն ի մղկիթ: Սա ասիւր
յուշարէն՝ Մօնաստիրիօն զու Բանտօղտա-
ղօսոս, այսինքն Միսինարան Ամենակային:

Կերտեալ մերձ ի տաճար Սրբոց Առաքե-
լոցն կային ի սմա անձինք Եօթն հարիւր,
եւ անասանեալ լինէին կրօնաւորք Սրբոյն
Անտօնիոսի: Ի սմա պահեալ լինէին բաղում
իրք արժանիք համարման:

Ընդ որս եւ պատկեր Սրբուհւոյ Աստ-

ւածածնին՝ նկարեալն ի Ղուկաս աւետարանէն :

Շինեցաւ Տաճարս այս ի Յոհաննիսէ Գօմնինոսէ կայսերէ : Որ թաղաւորեաց յամի Տեառն 1118 :

Աստի լինի ելանել, ի մեծ մրդկիթն Ֆաթիհ Սուլդան Մէհմէմէտին անցանելով ընդ ճանապարհն Աթ Պաղարին :

Չոր սկսաւ շինել ի թուականի հիւրէթին 867, երկու մէնարիւք, եւ յերկոսին կողմանս մղկթին յաջմէ եւ յահկէ չորսական բարձրաշէն եւ բաղմասնեակ մէտրէսէս, այսինքն դասատունս : Յորոց միջի կայ կայացեալ ճամին :

Եւ ունի ի բակի իւրում աւազան ջրոյ, եւ կճեայ շատրէփան ի նմին :

Եւ յետ կուսէ մէտրէսէիցն այնոցիկ, վասն սուխթէից տեղիս բնակութեան, որք են ութն բաթին սենեակք, եւ հռչակեայ են կողմամբս Թէթիւմմաթ, եւ ոսմկորէն Թէթիւմմէյէր :

Եւ ի հարաւոյ կողմանէ մղկթին խմբէթ մի հաստատեայ, զկերակուր եւ զհաց սուխթէիցն՝ յայնմ խմբէթէ Կացոյց եւ յատկացոյց :

Ասի թէ՛ խմբէթս այս էր եկեղեցի ի ժամանակս քրիստոնէութեան յանուն Սրբոց Առաքելոց :

Չոր շինեաց Մեծն Կոստանդիանոս, եւ ինքն թաղեցաւ ի նմա : Եւ յետ այնր սոփորութիւն եղեւ թաղաւորացն Հոռոմոց թաղիլ անտանօր : Յորում զոն բազում դերեղմանք թաղաւորաց : Ոմանք ի սումաղի տապանս զետեղեայ : Ոմանք ի կճեայս : Եւ կէսք ալլապէս :

Նոյնպէս եւ շիրիմք Պատրիարքացն Կոստանդինուպօլսի : Սոկրատ գիրք ա, գլ. 26 :

Եւ դիտելի է, զի զկնի առման քաղաքին ի տաճկաց, հրամանաւ Ֆաթիհ Սուլդան Մէհմէմէտին, Պատրիարքարանն փոխադրեցաւ յայս եկեղեցի ի մեծէ եկեղեցոյն Ալիս Սօֆիայի, եւ աստ նստաւ նորոգ կարգեալ Պատրիարքն յունաց Եէննատիոս յամի տեառն 1453 :

Եւ յետ դոյզն ժամանակի դարձեալ նոյն Եէննատիոս ոչ կարացեալ անտանօր կայ եւ մնալ յահէ վնասուցն տաճկաց՝ զոր դործէին, հայցեաց զայլ տեղի ինչ յարմար ի Ֆաթիհէն, եւ տուեալ եղեւ նմա եկեղեցին

Բամմաղարիստօսի լինել պատրիարքարան, եւ նա եթող զայս տեղի՝ եւ երթեալ բնակեցաւ աստանօր, եւ էր եկեղեցին այն յանուն Սրբուհոյ Աստուածածնին :

Եւ Բամմաղարիստօսն թարգմանի ամէն-երանեալ :

Եւ ապա զկնի ժամանակաց բազմաց՝ իւրդար աղասի ոմն Սուլդան Միւրատին Երրորդի Մէհմէմէտ աղա կոչեցեալ ի շինելն զճամի մի փոքր միով մէնարէիւ մերձ ի աշն եկեղեցի, ի թուականի հիւրէթին 992 (որ մինչեւ ցայժմ ասի Մէհմէմէտ Աղա Ճամիսի), հակառակեալ նորա ընդ յունաց, եւ հրապուրեալ զթաղաւորն, էառ զեկեղեցին եւ արար մղկիթ՝ եւ ետ վարել պատ-բարքն ժառանգաւորօքն հանդերձ, որ իջեալ անտի ի կողմն Ֆէնէրի բնակեցաւ անդ, ուր այժմ է Պատրիարքարան նոցին, եւ անտանօր կան եւ մնան պատրիարքունք նոցա մինչեւ ցայժմ :

Եւ եղեն ժամանակք երկու հարիւր, եւ այլ աւելի ամաց՝ յորմէհետէ այս դործեցաւ :

Եւ այս եկեղեցի երկամբեթեայ՝ մղկիթ տրարեալ՝ Ֆէթհիէ Ճամիսի ասի, եւ է սա առ ճանապարհաւ որ հանէ ի Չարշէնպիս Պաղարին ի վայելուչ խմն տեղւոջ բարձու զետեղեալ, եւ հայի ի ծովածոցն եղջիրային, եւ կայ յանդիման այնմ արքունի տալատի յայնկոյս ծովուն՝ որ կոչի Թէրսանէ Պաղչէսի :

Դարձեալ եկեղեցուք ի կարգ պատմութեան մղկիթի Սուլդան Մէհմէմէտին :

Եւ ի միում կողման ճամիին իւրոյ շինեաց Ֆաթիհն տարիւշիֆա, եւ միւսաֆիր խանէ, եւ ախոռ մի, եւ խահանոց :

Եւ ի միւսում կողմանն զպրոց՝ ուսման դուրանի : Եղեւ սկիզբն շինուածոցս այսոցիկ ի թուականի հիւրէթին 867 : Եւ լրացան առ հասարակ ամենեքին ի 875 :

Այսմ մրդկիթի արար Ֆաթիհ Սուլդան Մէհմէմէտն կապուածս եկամտից ի պէտս ծախուց նորին :

Եւ զգլխահարկն հրէից կարգեաց վասն նորա, եւ սահմանեաց տալ ի յաւելուածոյ հասից նորին թոշակս մէշայիկաց՝ եւ դիտականաց :

Ոչ շատ հեռի ի մղկիթ Ֆաթիհ Սուլդան Մէհմէմէտին ի հիւսիսոյ կողմանէ ջր-

բական կամարին Պոգոսուղան Քէմէրի կոչեցելոյ՝ կայ տեղի ինչ, որ կոչի վէֆա Մէյաանի:

Եւ շինել անդ Ֆաթիհն վասն Շէյի վէֆա Չատէին ճամի մի, եւ թէքէ, եւ իմարէթ, եւ զոյլ բաղանիս:

Եւ զարգիւնս նոցին կարգեաց ի ծախս Տէրվիշաց նորին, որ ապա մեռաւ ի թուականի հիմարէթին 896, եւ թաղեցաւ անտանօր:

Այլ մեք զարձեալ զարձցուք ի ծովեղր Ունդախանին, եւ որ ինչ անկ է խօսեցցուք մի առ մի:

Եւ աստ է մաղաղայն ալեր, եւ ի նմա մեծ կշիռ դափան կոչեցեալ: Յոյր սակա եւ այս տեղի սա Ունդախանի:

Եւ դան բազում նաւք ի սոյն իւրէյէ աստի եւ անտի՝ ի Սեաւ ծովէն եւ ի Սփուտակէն, բերելով արծաթի ցորենոյ զարույ եւ կորեկի: Եւ աստ նստի Քեահեա էթմէք-ճոց: Եւ Նայիոյ ի կողմանէ Ստանպոյ էթլէն-տիսոյն:

Կարպեցաւ նորոյ ի մերում ժամանակի եւ այլ Տեսուչ մեծ, որ կոչի Հապուդաթ Նադրի՝ լինել վերադէտ ցորենոյն եւ զարույն որք մաճառին յարքունուտ Հապազործաց, եւ Հաւաքեալ զղինս նոցա ի զնոցաց անտի: Որ եւ սա նստի աստանօր:

Եւ մարպետն Հապազործաց ընդ մեծի մասին են ի Հայոց աղղէն, որք յերաքանչիւր աւուր բաց ի յօրէն Ուրբաթու, կանխեն անդր՝ դտանիլ ի լծնայն, եւ անդ այր իւրաքանչիւր առնու զրաժին ցորենոյ երկանաքարին իւրոյ:

Եւ աստի ցրտի յաղօրիսն եւ ի փուռն Ըստանպոյու, Ղալաղայի: Իււրիւտարու: Է-եուպի, եւ այլ շրջակայ տեղեաց՝ մինչեւ ի Գարթայ: Եւ ի պօղազմ Սեաւ ծովուն:

Ուստի լինի Հոց, պեօրէք: Չեօրէք: Քէթէ: Գատայիֆ: Քեահի: Պաղլաֆա: Սի-միտ: Կէմրէք: Փէքոթմէտ: Լաւաշ: Չաղլոյ: Ֆոտուլայ: Հալէպի: Շամպեօրէկի: Կեօղլէմէ: Ֆրանճէլայ: Լօղմա: Եւ Հրուշակ ա-նուշակ: Որ կոչի զաղիւէր Հալվաի:

Ի Ունդախանի աստ նստէր յառաջ, նախքան զհարիւր ամ եւ Պալլոք էմինին, եւ աստ բերէին որսօղք զղլլըճ պալլղին, եւ զայլ տեսակս ձկանց ի բաժանումն խանթիցն ձկնափաճառաց, եւ ի վնարումն տրոցն ար-

բունաց: Բայց յետոյ տարեալ եղեւ ի Ղալաղա, եւ է այժմ Պալլոք Խանէն ի ծովեղեր անդ՝ մօտ ի զուռն յայն, որ կոչի Էսկի Եաղդափանի Գափուսի:

Այլ եւս յառաջ երթեալ զոյ տեղի ինչ յարկածածուկ առ ծովեղերն՝ Հանդէպ պարսպին, որ կոչի Թիւֆէնկ Խանէ, եւ է սա զործարան՝ ուր կաղմին Հրացանք: Գոյր աստանօր՝ եւ փոքրիկ եկեղեցի մի՝ եւ ալաղմա, որ ալրեցաւ ի Հրկիզութեան Եղլոյ ի թուականի հիմարէթին 1043: Եւ այլ ոչ չինեցաւ: Եւ այժմ Զուր ալաղմայի նո-րին երեւի ի փողոցի:

ԺԳ.

Չորեքտասաներորդ զուռն է այն, որ կոչի Ճիւպալի Գափուսի, ուր յերկոսին կողմունս նորին մինչեւ ցԱյա Գափուն թէ՛ ի պարսպակողման եւ թէ՛ ի ծովա-կողման են շինուածք տանց ընկուսթեան, եւ ի նմա յոյնք բաղում, եւ սակաւ Հրէայք, եւ եկեղեցին յունաց որ անդ առ պարսպաւ է յանուն Սրբոյն Նիկողայոսի, որոյ ժող-վուրդն բոտ մեծի մասին են յեկաց եւ ի պանդխտաց: Իւրէյէ սորին շէն է յոյժ բա-ղում բարեօք: Եւ մանաւանդ լինի աստ ա-ռատութիւն սեխի եւ ձմերկի, յորժամ նա-րն մասն աստուկութեան հողմոյն Հարսուոյ ոչ կարեն կայ եւ մնալ ի ծովեղերն Ելէնի Գափուին լանկայի: Այլ խուսեալ յայս ծո-վածոց՝ Թափին զրեռինս իւրեանց ի սմա:

ԺԵ.

Հնդկտասաներորդ զուռն է այն՝ որ տաի Այա Գափու: Սորա իւրէյէն ոչ է այն-չափ զործական եւ բանուկ, այլ Հաղիւ գր-տանին քանի մի նաւակք ի նմա, ուր զիղեալ կան թուրծաղիւսք եւ կղմինտր, ալսինքն թուղլա եւ ժիւլէմիտ: Նաեւ քարինք մա-թի: Եւ մէրմէրք քարազործացն, որոց կր-պակքն են ի մուտս դրան պարսպին:

Ի ծովեղերեայց Այա Գափուին մինչեւ երթալ ժամանել ի Ֆէնէր եւ ի Պալատ են շար ի շար տունք յունաց, թէ արանց երեւելեաց եւ զխաւորաց եւ քէ եղիլոց ի պաշ-տօնի պէկիցն Վլահաց եւ Պուզտանաց: Աստ զոյր նախադոյն սալխանէ եւ մումխանէ:

Եւ ի վերայ անցից ճանապարհին է զուլ-

լուխն եկնիշէրեաց, որ դէպի ծովն հայի:

Ի ներքսակողման ալսը դրան ի վերայ փոքու բլրակի իրիւր կայացեալ է ճամին այն, որ կոչի ի տաճկաց Կիւլ ճամիսի, որ նախ եկեղեցի էր, կառուցեալ ի ձեռն սըր-բոյն Գրիգորի Նաղիսաղու հայրապետին, որ կոչիւր յունարէն յանուն Անաստասիա, եւ այժմ մրդկիթ, շինուած մայկուշ եւ պեղեցիկ, զըմբեթեալ եւ կապարածածք, եւ ունի զմի թէնարէ:

ԺԶ.

Վեշտատաներորդ դուռն է այն՝ որ կոչի եկնի Գափու: Եւ է սա ուղղալիժ ծովեղր՝ բնակչաց կողմանցն Սուլզան Սէլիմի եւ Սուլզան Մէհմէմէտի: Եւ մանաւանդ զիտականացն տաճկաց՝ Էֆէնտի կոչեցեաց, որք ի կամիյն նաւամուտ լինել՝ ի սոյն տեղի իջանեն՝ եւ դնան բնդ ծով ի տեղի ուրեք:

Բնդ այս դուռն ի ներքս մտեալ՝ լինի եւ յանել ի կողմն մղկիթի Սուլզան Սէլիմին, զոր շինեաց որդի նորին Սուլզան Սիւլէյմանն Առաջին ի յիշատակ հօր իւրոյ Սուլզան Սէլիմին, երկու մէնարէիւք ի բարձրաւանդակ տեղուոյ, որ հայի ի կողմն դրան Ֆէնարին, եւ ի ծովածոցն եղջերային: Յոր ի ծովեղերեալ կողմանէն բնդ առանձին իմն ճանապարհ բառանտունեալ ասնղօք ի վեր ելեալ մտանեն ի բակն նորին:

Եւ քարատանդուղք ճանապարհս այս՝ կոչի թուրքերէն Գրրդ Նէրտիւպան:

Եւ ի մղկիթի աստ է չիւրիմ Սուլզան Սէլիմի հօրն Սուլզան Սիւլէյմանին Առաջին:

Շինեաց մերձ ի սա եւ իմարէթ, եւ մէքթէպ, եւ բաղանի, եւ տարիւղղիյաֆէ, եւ մէտրէսէ: Եղև սկիզբն շինութեան այսր մրդկիթի ի թուականի հիճրէթին 927: Եւ աւարտ նորին 933:

ԺԷ.

Էօթնեւտասաներորդ դուռն է այն, որ կոչի Բէղոսի Գափուսի: Պարիսպն սորա բաց կայ, եւ ոչ գոն տունք առ որմով պարսպի սորա: Բայց ի ծովակողմանն սորին են մեծամեծ տունք յունաց իշխանաց արխուն-տայից:

Եւ ի մտանելն ի ներքս երկուստեք աստի-

եւ անտի որմեալ է պարիսպն սորա: Եւ յերկուսին կողմունս նորին են տունք աղ-նրեականացն յունաց:

Եւ Պատրիարքական եկեղեցին եւս է ի մէջ սոյն առանձին փոքու պարսպիս:

ԺԸ.

Ութնետասաներորդ դուռն է այն որ կոչի Ֆէնար Գափուսի:

Ի ներքսակողման սորին՝ եւ արտաքոյ պարսպին բնակին յոյնք:

Եւ դարձեալ՝ ի ներքս բնդ այս դուռն մտեալ անդ է չբեղ Պատրիարքարանն Յունաց, որ նորոգ չինեցաւ յայն եւ բնդարձակ, յամի տեառն 1797:

Որոյ եկեղեցին է յանուն սրբոյն Գէորգայ: Եւ Միդրօքօյիդքն նոցին չուրջանակի բնակեալք ի տունս չուրջ գեկեղեցեաւն:

Ոչ յոյժ հետի յայսմ տեղուոյէ դէպի Պալատ ի վերայ արահետ ճանապարհին, ի ներքսակողման պարսպին դոյ դարձեալ եկեղեցի մի մեծ, բնդարձակ դարպասօք, եւ գեղեցիկ պարտիզօք յանուն սրբոյն Գէորգայ: Եւ է սա Մէդաչի ալսինքն կցորդ սուրբ Երուսաղէմի, որ ի մերում դարի եղև Պատրիարքանիստ եկեղեցի պատրիարքացն սրբոյն Երուսաղէմի:

Վասնզի պատրիարքն Երուսաղէմի ի քանի մի ամաց հետէ աստանօր նստեալ՝ ոչ դնայ յԵրուսաղէմ, միայն փոխանորդ ունելով նորա ի նմա:

Եւ առ ծովեղերն Ֆէնարի են պալատքն պէլից Վլահաց եւ Պուղտանաց, եւ նոցին դործակալաց, եւ այլոց ոմանց երեւելեացն աղղին յունաց:

Եւ այլ յառաջ երթեալ մերձ ի դուռն Պալատու են տունք հրէից եւ յունաց խառն ի միասին:

Եւ եկեղեցի մի յունաց յանուն սրբոյ Կարապետին Յոհաննու առ եղերք ծովուն: Եւ է սա Մէդոչի Սինէական վանացն, եւ բնակութիւն կրօնաւորաց յերինն Սինայի: Զորմէ ասէ Երեմիա 24-էպի, թէ՛ «Այրեցեալ դոյով ի վաղուց այս եկեղեցի, երբ կրկին եկն յայնժամ դեպան ի Մօսկովաց տէրութենէն ի Կոստանդինուպօլիս չինել ետ նա դայս եկեղեցի», յորմէ հետէ եւ այսր են ժամանակք հարիւր ամաց եւ այլ աւելի:

ԺԹ.

Իննեւտասաներորդ դուռն է այն, որ սաի Պալադ Գափուսի: Այսինքն դուռն պատան՝ նկատմամբ Թէքֆուր Սէրային, ուր բնակէր արքայն Հոռոմաց Կոստանդին, յորժամ տաճիկք առին զԿոստանդինուպոլիս:

Արտաքոյ դրանս այսորիկ բոլորովին հրէայք բնակին, մինչեւ մօտ ի սահման էյվան Սէրային: Յորոց ոմանք բնչեղք են, եւ ունին առ ծովեզերն տունս բնակութեան:

Նոյնդունակ եւ ի ներքսակողման պարսպին բաղում են նոքա յոյժ, եւ ունին ի Պալատն սինակօխյա քանի մի, որոց երեքն են մեծապոյն, եւ մերձ են ի սահման եկեղեցւոյն Հայոց Հրեշտակապետին Միքաէլի:

Եւ ունի դուռն Պալատին նաւամատոյց խաբէլէ մեծ, եւ դոն այսր նաւք գինու: Եւ փայտի եւ ածխոյ եւ սոխի եւ այլոց իրաց: Եւ երեք խաբէլէք եւս փոքունք, յորոց մինն է հանդէպ ծովեզերեայ արքունի պալատին, որ կոչի Թէքսանէ Պաղէսի՝ կամ Այնայր Գալապ:

Եւ փոյտաէ նաւակքն որ տարուբերեն զուղեւորսն ի Ելմիշ Իսքէլէսին ի Ղալադա եւ այլուր:

Եւ միւս երկուքն՝ տարուբեր լինին ի Սասքեօյ, ի Էյեուպ, ի Գաղէտիսանէ, եւ յԱլի Պէկ Բեօյին:

Եւ աստ շատ են հրէայք զբնակեալսն ի Սասքեօյ, ի Ղալադա, ի Պէլլիք Դա: ԶՕրթաքեօյ, ի Գուզղունճուզ, ի Գուսու Չէլմէ, եւ յԱռնապուտ Բեօյին:

Եւ ի ներքսակողման պարսպին, ոչ շատ հեռի ի դրանէն Պալատու գոյ եկեղեցի մի Հայոց յանուն Հրեշտակապետին Միքայէլի առեալ ի Յունաց ի Թուականին հայոց ունէ յամի տեառն 1628: Ի Ժամանակս Թաղաւորութեան Սուլդան Միւրատին Չորրորդի: Յետ միոյ ամի առնոյ տաճկաց ի ձեռաց նոցա զրուն եկեղեցին իւրեանց յանուն Սրբոյն Նիկողայոսի, որ ի Թաղին Կաֆացւոց, եւ առնելոյ զնա մըղկիթ, որ կայ մինչեւ ցայսօր՝ եւ կոչի Թուրքերէն Քէֆէլի Ճամիսի: Եւ է սա մօտ յայն կողմն ցամաքակողման պարսպի քաղաքին, որ կոչի Էտրէնէ Գափուսի:

Սոյն եկեղեցիս Հրեշտակապետի այրեցաւ ի Թուականին ոճիս սեպտեմբերի իր: Եւ դարձեալ շինեցին:

Եւ յետ այնորիկ միւս անգամ եւս այրեցաւ ի Թուականի ոճհր, յուլիսի ժոյ: Եւս ժոյ եկեղեցիք յունաց այրեցան յայտ հրակիւղութեան:

Եւ ապա դուն զործեալ բնկալան հրաման յարքունուստ եւ շինեցին դարձեալ ըզնոյն ի հետեւեալ ամին ոճհթ, ի Պատրիարքութեան Յոհաննու վարդապետին Բաղիւշեցւոյ, փառաւոր եւ չքեղ, եւ մեծութեամբ եռապատիկ քան զոր յառաջն էր:

Եւ այն ամենայն եղև մեծափառապաշխատութեամբ Տէր Կարապետի ընտիր քահանայի, Մարուպէ օղլի կոչեցելոյ, որ էր այր զործունեայ, եւ փոխանորդ ասագերիցուն Պալի օղլի Տէր Կարապետի:

Այս եկեղեցի Հրեշտակապետին Միքայէլի ունի յաւաղ դրան տաճարին իւրոյ երկուս փեղկս բաղկացեալ ի չորից մասանդ: Ոչ գիտեմ յորպիսի նիւթոյ, բայց ունի երեւոյթ սեւութեան երկաթոյ, եւ են նոքա ձուլածոյք եւ դոն ի վերայ նոցա պատկերք, որոց երեքն են միակերպ, զի նկարադրեն զհալածեղ Փրկչին մերոյ չուանեայ խորազանաւ զղնօղսն եւ զվաճառօղսն ի տաճարէն, եւ մին է պատկեր Սրբոյն Գէորգայ մեծի վկային հեծեալ յերիմար՝ նիզակի ի ձեռին՝ եւ վարսեալ ի փիշապ:

Ուր խորհրդական իմն դիտաւորութեամբ նկարադրեալ է ի հանդիպոյ շինւած ինչ բաղմակաւոր, եւ օրիորդ մի դեղեցիկ՝ որ կայ ի վերայ յարկի այնր շինւածոյ ի դուռն անկեալ, եւ վիշապ մի թրւուցեալ ի կողմանէ նորա դայ առ սուրբն:

Արդ՝ շինուածն այն՝ ցուցանէ զաշխարհս անցաւոր բոտ ամենայն վայելչութեանց իւրոց. եւ օրիորդն զեղեցիկ՝ զհեշտութիւն վայելչութեան աշխարհիս, եւ վիշապն թռուցեալ՝ նշանակէ զհրապոյրս պատրանաց հեշտութեան կենցաղոյս:

Եւ այս փիշապ է՝ զոր եհար սատակեաց սուրբն Գէորդ՝ յաղթելով հրապուրանայ աշխարհային հեշտութեանց եւ ամենայն զգայական բաղձանաց:

Ուստի՝ եւ հետեւեցաւ նմա վերանալ յերկինս ի պարակցութիւն երանեալ սրբոց:

և այն ցուցանի կառօքն եւ երկխարօք որ կայ ի նմա :

Ուր եւ անդ՝ զրեթէ աշխարհային հեշտութեան զհետ լինելով ի կառին փարսկ կամի զնովաւ, բայց սուրբն ճողոպրեալ ի ձեռաց նորա ի վեր սլանայ յերկինս, ի վաշելումն վարձուց յաղթութեան իւրոյ :

Որպէս զբոլմեալ է անտանօր ակներեւ ի վերայ տախտակի փեղկիցն :

Եւ իւրաքանչիւր տախտակ փեղկիցն ունի յինքեան զիր լատինական՝ զբոլմեալ այլով բարբառով :

Եւ ի միումն ի տախտակաց անախ՝ զոթութեան փրկչական 727 որ է եօթն հարիւր քսան եւ եօթն : Եւ է այժմ ամ տեառն 1800 . Յորմէ իմացեալ լինի թէ՛ ի ժամանակէ կազմութեան սոցա մինչեւ զայժմ են ամբ 1083 :

Այս տախտակ չորեքին մասունքս, զտեալ եղեն ընդ հոգով ի շինել շինուածոցն Դօի Գափուսին՝ յարքունական նորոգ տախտին՝ ի ժամանակս Սուլթան Մահմուտին, ի թուականութեան հիւնթթին 1152 : Եւ քանզի այնտեղի անախտան թուէին նոցա, եւ ոչ էին երկաթ՝ զի տախտակեալ յայլ պէտս ի զործ ամէին, մահմուտ Պապիկ անուն Հայ ոմն սերաստացի՝ ի ժողովրդոց եկեղեցւոյն այնորիկ, որ էր պետ երկաթադործաց արքունական պալատին, ի տեղի նոցին յիւրմէ երկաթ տուեալ ստացաւ դնոսա : Եւ ըստ չափու դրան տաճարին շուրջանակի երկաթի տախտակս առադրելով յարմարեաց նմին : Եւ հանեալ զառաջին փեղկս առաջ դրանն, զոսին զետեղեաց ի նմա : Որք կան մինչեւ զայսօր ժամանակի : Լայնութիւն զրանն է գ կանգուն եւ բարձրութիւն 4 :

Այլ մեք զարձեալ զարձցուք ի բան պատմութեան մերոյ :

Ժողովուրդք եկեղեցւոյս այսորիկ բազում են, բայց հեռի եկեղեցւոյն ցիր եւ ցան ընակեալք, եւ ոչ ամփոփ ի միում սահմանի :

Իսկ առ եկեղեցեաւ Հրեշտակապետին ի հարաւոյ կողմանէ՝ են այժմ տունք Հայոց ութուտասան :

Եւ յարեւմտից կուսէ երկու պարտէզք, զորս կալեալ են ի վարձու պարտիզպանք :

Եւ յարեւելից կուսէ տուն մի քարակիր :

զոր ետ շինել Արապ օզլի մահմուտ Մէլիտոն կեսարացի, անուանի իշխան նորին եւ կեղեցւոյ յընչից իւրոց առ ի ընակել ի նմա :

Բայց մանաւանդ վասն ապահովութեան եկեղեցւոյն ի հրդեհական պատահարաց :

Իսկ՝ ի հիւսիսոյ կողմանէ եկեղեցւոյն, եւ կից որմոյ նորին է քաղանի մի, եւ հանդէպ քաղանոյն մզկիթ կապարածածք միով մէնարէիւ, շինեալ ի Ֆէրիսի Քէթիւստայէ ումեմէ, որ էր վէզիր քահանայ Սէմիդ Ալի Փաշային, վէզիրի ազմի Սուլթան Սիւլէյմանին Առաջնոյ : Որ մեռաւ ի թրուականութեան հիւնթթին 972 :

Եւ աստանօր ի բակի այսր մզկիթի զոյմին ի չորից մահքմէից, այսինքն դատարանացն Ըստանպօլու, եւ կոչի Պալադ Մահքմէսի :

Եւ է հին անուն թաղի սոյն Հրեշտակապետի եկեղեցւոյս Պուլղարիէ Մահալլէսի :

Բայց նոր անունն որ այժմ ի զործ ամի՝ Հաճի Իսայ Մահալլէսի անուանի : Յանուանէ շինողի մզկիթին որ կայ ի ում :

Ի .

Քսաներորդ դուռն է Էյվան Սէրայ Գափուսի : Ի ներքսակողման այսր դրան, եւ մերձ ի նա զոյ եկեղեցի մի յանուն Սրբուհւոյ Աստուածածնին, որ այժմ աւեր է եւ պարտէզ եղեալ, եւ կոչի յունարէն վաշէտնաս, եւ այսպէս մի զոյ ի նմա : Ուր յաճախեն ուխտաւորք, եւ մանաւանդ ամ ըստ ամէ խմբովին երթան յուխտ Յոյն եղբարքն մեր յուլիսի երկու, յայն տօնի որ ասի Գիւտ Տփոյ Սրբուհւոյ Աստուածածնին :

Չայս եկեղեցի շինեաց թաղուհին Բուքէրիա քոյր Փոքուն Թէոդոսի :

Եւ յայժմ եկեղեցւոյ փողովիս էր յամի տեառն 500 Ռոմանոս Կարկաւազ, զոր մեք կոչեմք Ռոմանոս Երզնցոյ, եւ տօնեմք ըզտօն նորա ընդ Սրբոյն Գէորգայ զօրավարին :

Յետ կուսէ սորին է մեծ դուռն պարբսպին, որ այժմ ամբափակեալ է քարիւ եւ կրով եւ կաճոյ պատկեր Սրբոյն Միքայէլի կանգնեալ առ ընթեր նորին սուր ի ձեռին ունելով :

Ի փլածս սահմանի եկեղեցւոյս դոն բը-

նակութիւնք աւելագործ գարաւոնացւոց շինկեանէից :

Այս տեղի՝ եւ այլ բնակութիւնք եւ այնց կողմանց, բոլորովին էին յայնժամ վաշէտնաւ եկեղեցւոյն, յորս բնակէին վանականք այնր մենաստանի, որ ի պատճառէ իմեքէ այրեցաւ մենաստանս այս յամի Տեառն 1453: Ի փետրւար 2 յաւուր տեառնընդառաջին, զոր նորա կոչեն իրարանտե, եւ զոյով դիպուածս այս ձախողակ իմն, յայնմ ամի առաւ եւ Կոստանդինուպօլիս ի տաճկաց :

Սոյն դուռն ունի իսքէյէ եւ դոն նաւակր ինչ ի սմա, եւ աստի դնան ի յէյեուպ եւ յայլ տեղիս, եւ անցանն յայն կոյս ի Խաւքեօյ՝ որ կայ ի Հանդիպօջ սորին :

Եւ քանդի՝ մի անկիւն քաղաքիս է եէտի Գուլէն, եւ միւսն է դուռն էյփան Սէրալին :

Ուրեմն այսուհետեւ դէպի Հարաւ դուռիվեր ելեալ աստի ընդ ցամաք, ի ձախակողմն մեր ունելով դքաղաքն Կոստանդինուպօլիս, տեսցուք զդրունան ցամաքակողմանն նորին :

ԻԱ.

Քսանեւմիերորդ դուռն է այն, որ անւանի էյրի Գափու, վասն թիւր եւ խոտոր լինելոյ երկոցունց դրանց նորա, եւ ոչ ուղղադիւծ դէմընդդէմ միմեանց :

Եւ է միջոցն դրանս կրկին պարսպօք պատեալ :

Գոյ ի մէջ դրանս այսորիկ գերեզման մի յարկածածուկ, եւ ծառ մի անաճ ընդ առաստաղ յարկին ի դուռս ի վեր ոստուցեալ, եւ դրեալ ի դրան գերեզմանին ի վերայ չինի աղիւսոյ. Սա է շիրիմ եղբորորդւոյ էպու էյեուպին Խալիտ կոչեցելոյ : Եւ է թիւրպէ ընդունելի տաճկաց :

Եւ մտեալ ի ներքս ընդ դուռն պարսպին՝ հուպ է անդ թաղ բնակութեան յունաց, եւ մի եկեղեցի յանուն Սրբուհւոյ Աստուածածնին : Ուր ի տաճարի եկեղեցւոյն սոյոր են յոյնք զխելայեղ յիմարեալս ի չղթայս պարաւանդել, եւ սոյով եւ ծարաւով լրկել, եւ մերթ գանձարկանել՝ մինչեւ զգաստանալ ոմանց ի նոցանէ :

Իսկ՝ արտաքոյ պարսպին երեւին մէգարք այսինքն գերեզմանք տաճկաց բազում եւ առ խրամիւ պարսպին՝ գերեզմանատուն յունաց :

Եւ մօտ յայս տեղի՝ է թաղ դիւզին օթաղճիլէրի, եւ այլ շինուածք ինչ, մինչեւ երթալ ժամանել քո ի յէյեուպ աւան :

Մերձ է աստանօր առ պարսպին արտաքին դրան էյրի Գափուլին շինուած իմն քարեայ, եւ է սա խաղինէ ջրոյ : Յորում բաժանեալ ջուրք ընդ բազում ծորակս՝ հոսեալ ընթանան ի պէս պէս աղբիւրս քաղաքին Ըստանպօլու :

Զջուրս զայս երեք խոհական թաղաւորն Սուլդան Սիւլէյման ստորերկրեայ անցիւք ի վեց ժամեան հեռաւոր վայրաց, որ եւ ի յերանց բարձանց, լեռնէ ի լեռն կամարս ձգեալ՝ եւ ճանապարհ արարեալ անցոյց զջուրն : Եւ այն կամարքն են՝ որք կոչին Քէմէրլէր : Ուր եւ երկու մեծամեծ հափուղըս շինեալ, եւ քամոց՝ այսինքն քէֆկիւր դիմակալ ի նոսա եղեալ, եւ զարս ի չրջակայ դիւղից ի պուհպանութիւն կարգեալ՝ պատուէր ետ նոցա՝ զի հոգ տարեալ զդուշաոցին շանկանիլ ի հափուղս ջրոյն զգայնոց եւ թնկանաց, այլ միշտ դիտել եւ պահել սուրբ եւ մաքրական :

Եւ շինուածք այսոցիկ ջրական ճանապարհաց, աւարտեցան ի միջոցի ինն ամաց ի թուականի Հիճրէթին 972 :

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԳՈՒԻՆԻ ԳՐԱՄԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԱԹՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՐԱՄԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՏՈՒՆԱԿԱՆ ԵՐԵՎԱՆ: Գրեց և՛ Ա. Մուշեղեան: Լա-րակազմ, փոքր քառածալ, էջ 204, ճկա-րագարդ: Երեւան, 1962:

Այս արժեքաւոր աշխատութիւնը դրե-րազգայնորէն ուսուսէն լեզուով տպագրուած բլլալուն՝ ինծի իր մանրամասն պարու ա-կուիւնամը անմատչելի կը մնայ: Սակայն էջ 167-էն մինչեւ էջ 178 կայ ուսուսէնին հայերէն ամփոփումը, որ կրնայ շատ հեշ-տութեամբ դաւաճել մեր բուն հետա-քրքրութիւնը:

Յաշատուր Մուշեղեան Երեւանի Պետա-կան Պատմակա՛ն Թանգարանին գիտակա՛ն աշխատող եւ դրամագէտն է. կարելի է ան-տարակոյս զինք կոչել մեր լատղոյն եւ ա-մե՛ալուրջ դրամագէտը, ինչպէ՛ս որ իր ներկայ աշխատութիւնը անուրանալիօրէն կը հաստատէ:

Մուշեղեան իր աշխատութեան համար նկատի ունեցած է Դուինի աւերակներուն 1937-1955 տարիներու պեղումներուն ըն-թացքին դա՛ռւած 1126 ոսկի, արծաթ եւ պղինձ հին դրամները, որոնք կը բաղկանան Սասանեան, Բիւզանդական, Արաբական, Վրացական Բագրատունիներու եւ Իլդե-գիդեան դարնուածներէ:

Մուշեղեան յաջող կերպով կը վերյուծէ այս դրամակա՛ն գիւտերուն ունեցած զանա-դան նշանակութիւնները՝ քաղաքական, տնտեսական, առևտրական:

Նկատի առնելով դրամին կարեւորու-թիւնը Հայոց պէ՛ս առևտրական ժողո-վուրդի մը համար, անմեկնելի է թէ ինչո՞ւ Հայաստանի մէջ Հայ Թագաւորներ եւ իշ-խաններ (բացի Կորիկէի կիրապաղատնե-րէն) հայկական դրամ չեն զարկած քրիս-տոնէութենէ վերջ: Հոս բնական է մենք նկատի չունինք Հայ-կիլիկեան դրամները: Անտարակոյս գոյութիւն ունեցած են պատ-ճառներ, որոնք առ աշխմ մեզի յայտնի չեն

Երեւակայն որ Կարաւց եւ Անուշ Բագրա-տունիները իրենց ամենագորաւոր շրջանին, ինչպէ՛ս նաեւ Վասպուրականի Արծրունի-ները, Հայ դրերով դրամ չեն զարկած, մինչ Վրաց Բագրատունիները զարկած են:

Ամէն պարագայի տակ շնորհապարտ ենք Յ. Մուշեղեանին իր այս յուրջ եւ կարեւոր գործին համար: Մաղթենք որ մեզի տրա-մագրէ ուրիշ աշխատութիւններ այլեւս հա-յերէն լեզուով՝ մեզի աւելի մատչելի ընե-լով մեզ հետաքրքրող դրամագիտական տուեալներ, որոնք ուրիշ կերպ մըն են մեր պատմութիւնը եւ մշակոյթը պարզող:

ՅՈՎԱԽԱՎ ՍԵՐԱՍՏԱՅԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂ-ԻՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ: Աշխատակրեց Վ. Պ. Գեորգեան: Ուրածոյ, լարակազմ, մը-կարագարդ, էջ 236: Երեւան, 1964:

Ներկայ հրատարակութիւնը Գեորգեանի յետ մահու հրատարակութիւնն է, ամբող-ջացուած Ասատուր Մնացականեանէ:

Հաստիքն սկիզբը կը տրուի ներածու-թիւն մը, ուր կը խօսուի Յովասափի Աե-րաստացիի մասին: Էջ 16-ով կը տրուի կեանքը եւ իրը ծննդեան տարի կը նշա-նակուի 1508-1513, Գարեգին Արքազան Յովսէփեանի հետեւելով:

Յովասափի հայրը եղած է զրիչ եւ ծաղ-կող իրէ՛ պէ՛ս, Տէր Թաղէոս Բախանայ: Գեորգեան կը կարծէ որ Յովասափի ինք-նազիր տաղարանին մէջ Տէր Թաղէոսի մը երկու տաղերը Յովասափի հօր գրէն երած են: Դժբաղդաբար ո՛չ Յովասափի՝ իր հօր մասին գրածներուն մէջ եւ ո՛չ այ այլուր իր հօր տաղասաց բլլալուն մասին որեւէ յի-շատակութիւն կայ: Պատճառ մը չկայ այդ տաղերը Յովասափի հօր՝ Տէր Թաղէոսի մե-բաղբելու, ի՛նչպէ՛ս որ քաջութեամբ միայն կը կատարէ Գեորգեան, առանց հաստա-տելու որ Տէր Թաղէոս տաղասաց Յովա-սափի հայրն է: Դիտել տանք որ Յովասափի հօր վերագրուած այս երկու տաղերէն (ո-

բոնք արտադրուած են նոյնիսկ Յոսփասափէ՝ իր ինքնադիր Տաղարանին մէջ, եւ որոնք Գէորգեան հրատարակած է այս հատորին 185-187 էջերուն վրայ) առաջինին վերջին տան մէջ ինքզինքը կը յիշէ ԹԱԴԷՆՈՍ, իսկ երկրորդին տնկապետը կը կազմէ ՌԱՆՔ ԹԱԹՈՍԷ: Կը տարակուսեմ որ Յոսփասափ իր հօր անունը այսպէս երկու տարրեր ուղղադրութեամբ գրէր իրարու քով արտադրուած տաղերու մէջ: Յոսփասափ ինքը իր յիշատակարաններուն մէջ ԹԱԴԷՆՈՍ ձեւը կը գործածէ միայն: Չեմ կարծեր որ Յոսփասափի հայրը՝ Տէր Թաղէոս տաղասաց եղած ըլլայ:

Էջ 20. Գէորգեան կը գրէ՝ 1557ին «Յայտնի է, որ Ղուկաս Կեղեցին տոմարագիտական իր երկը գրել է Դաւիթ Ձէյթունցոյ պատուէրով»: Սակայն մենք գիտենք որ «Ղուկաս վրդ. Կեղեցոյ բանք ի վերայ տոմարին հոռմայեցոյց, ի խնդրոյ երզնկացի Պետրոս վարդապետի Պուշախ կոչեցելոյ» գրուած է (Երուսաղէմի թիւ 1455 գրչադիր): Իսկ իմ հաւաքածոյիս մէկ գրչադիրն մէջ առիկա կը հաստատուի վերջի տողերուն մէջ Տէր Պետրոս Երզնկացիի յիշատակութեամբ որ Պուշախ կոչուածն է, Ղուկասի պէս նոյնպէս Ամթեցի Շիրակ մեծ ուսուցիչին քով կրթուած «կատարեալ ժամասաց երաժիշտ էր եւ տոմարագէտ» ինչպէս որ Գրիգոր Կամախեցի կը վկայէ իբրեւ տականատես ծա՛օթ: Բնական է որ Կեղեցի իրենց դասակից եւ հայրենակից տոմարագէտ Տէր Պետրոսին համար գրած ըլլայ իր տոմարագիտական տաղը: Տարակոյս չկայ որ շատ շահեկան են Յոսփասափ Սերաստացոյ ՎԱՐՔ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻ մանրա՛կարները եւ Գարեգին Սրբազան Յովսէփեան իրաւունք ունի երբ բեր է որ «Յոսփասափի նրկարները աչքի են ընկնում իրենց ինքնուրոյնութեամբ եւ տարրեր են Ջափարիւի (Գնունեցի) խմբադրութիւնից» (Գէորգեան, էջ 23): Սակայն ճիշդ չէ որ «Ըստ մասնադէտների բանաւոր կարծիքների, գրանք խիստ մեծ ընդհանրութիւններ ունեն»

(տե՛ղ էջ 23), այսինքն Ջափարիւ Գնունեցիի եւ Գրիգորիս Աղթամարցիի նկարագրուած ՎԱՐՔ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻ գրչադիրները: Նախ Գրիգորիս Աղթամարցի մեղի թողած է երկու օրինակ այդ գործէն: Առաջինը 1526-էն իմ ձեռագրաց հաւաքածոյիս օրինակն է ամբողջութեամբ մանրամակարուած: Երկրորդը՝ Երուսաղէմի մեր փանքի՝ օրինակը, որուն մէջ հալի ուրք մանրամակար գծած է Գրիգորիս Աղթամարցի: Սակայն իմ եւ Երուսաղէմիներ ոչ մէկ ընդհանրութիւն ունին: Մասնադէտները, որոնց բանաւոր կարծիքը գործածած է Գէորգեան, Օրիորդ Սիրարփի Տէր Ներսէսեանը եւ Տիգրէ Լ. Դուռնովան են, որոնք չեն տեսած իմ օրինակը, որով որեւէ ընդհանրութիւն տեսնելու փիճակի մէջ չեն եղած: Փայով Յոսփասափի, Աղթամարցիի եւ Գնունեանցիի նկարներուն, ճիշդ չէ որ «դրանք առաջին փորձեր են երբ նկարադարդուած է աշխարհիկ բովանդակութիւն ունեցող գիրք» (էջ 24): Յիշուածներէն աւելի չին է Ս. Ղազարի (Վենետիկ) նկարադարդ ՎԱՐՔ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻՆ, թէեւ շատ հաշմուած եւ մանրանկարիչը ա՛ծածօթ: Աշխարհիկ Հայ մանրանկարչութեան դուռնի գործոց՝ երբ Երուսաղէմի Կարուց Աւետարանը, ինչպէս նաեւ 1211-էն Հաղբատի նշանաւոր Աւետարանը իր շատ մը նկարիկներով:

Էջ 65-ով կը սկսին ը՛ստերը եւ կը տրբւին 10 սիրոյ տաղեր, 12 պատմական նիւթերով տաղեր, 5 բարոյական կամ խրատական տաղեր եւ կաֆաներու շարքեր եւ 5 հատ ալ տոմարական տաղեր: Կրօնական տաղերը չեն հրատարակուած: Այս հատորը ուրեմն կ'ամփոփէ 32 տաղեր Յոսփասափ Սերաստացիէն:

Էջ 177-ով կը սկսին յաւելուածները, ուր Գէորգեան կը խօսի Թաղէոս վարդապետ Սերաստացիի մը մասին, անոր վերագրելով «մեծարժէք յիշատակարան» (էջ 178): Իր աղբիւրը նշանակած է Հ. Մ. Չամչեանի Պատ. Հայոց, Գ. Հատոր, Վենետիկ, 1784, էջ 513-514: Սակայն իրականութիւնը այն

է որ Թաղէոս վարդապետ Սեբաստացիի մը անունով տաղ մը չէ հասած մեզի եւ տա-
րակուսելի է որ այդ անունով տաղասաց
մը գոյութիւն ունենայ: Առ այժմ Թաղէոս
վարդապետ Սեբաստացի տաղասացի մը
գոյութեան մասին ապացոյց մը չու-
նինք⁽¹⁾:

Էջ 182-ի վրայ իբր յաւելում երկրորդ
կը տրուին Յովսէփի վկայարանութիւն-

(1) Ողբացեալ Զ. Ն. Ակիմեան «ՀԱՆՐԱՊԱՐԱՆ
ՍՕՐԵԱՅ»ի 1952 տարւոյ թիւ 10-12-ին մէջ կը հրա-
տարակէ «Թաղէոս Սեբաստացւոյ Ողբ» եւայլն:
Դժբաղդարար խորագրին հեղինակի անունը իմէր.
Զ. Ակիմեան անելուցս է. Բանի որ Ողբը մեզ
հասած երկու ձեռագիրներու մէջ (ՄԱՏԵՆԱՊԱՐԱՆ.
Թիւ 1636 եւ զարմեալ անդ. մատիկին Պէտրզեան
Բաժնի թիւ 281) անանուն է: Զ. Ակիմեան երկուս,
կը գրէ. «Այս Ողբը հասած է մեզի, բայց անանուն»
(էջ 291). «Այս տաղէն երկու ձեռագիր ծանոյ-
եմ... երկու ձեռագիրներն ալ անանուն են» (էջ
295): «Չեռագիրներու մէջ հեղինակի անուն չի
կրնար» (անդ): Այլուստ անծանօթ այդ Թաղէոս Սե-
բաստացիի վերագրել արեւէ ողբ՝ միայն Զ. Մ.
Զամչեանի վստահելով, չը կրնար սխալիլ, գոյու-
թիւն չի կրնար տալ Թաղէոս Սեբաստացիի մը իբր
տաղասաց:

Երբ եւ որմէ վերջ Թաղէոս Սեբաստացիի
(Յովսէփի հօր) վերագրուած երկու տա-
ղեր: Վերջապէս կը տրուի օղտագործուած
ձեռագիրներու ցանկն ու պարունակու-
թիւնը՝ անոնց բոլոր յիշատակութիւննե-
րով, որոնք են Փողովաձու (Բերլին, թիւ
805), Յայմաուրք (Մատե աղարան, թիւ
6273), Փողովաձու Երկու հատ (Մատենա-
դարան, թիւ 1661 եւ 1639):

Էջ 209-ով կը սկսին ծանօթագրութիւն-
ներ: Ասկէ վերջ կը տրուի 16 կրօնական
տաղերու ցանկը եւ ծանօթութիւն. տաղերը
բոլորն ալ ա' տիպ՝ բացի մէկէն: Հուսկ կը
տրուի տաղերու ցանկը, բառարան, եւ հա-
տորը կ'աւարտի:

Բնական է մեր գիտողութիւնները չեն
նուազեցներ այս բնութիւն հատորին մեծ ար-
ժէքը իբր ուսումնասիրութիւն եւ իբր բը-
նագիրներու հրատարակութիւն: Մենք այս-
պէսով ձեռքի տակ կ'ունենանք շատ մատ-
չելի աշխատութիւն մը Յովսէփի Սեբաս-
տացիի մասին՝ ի շարս միւս հրատարակ-
ւած Միջնադարեան Հայ տաղասացներու՝
Հաճոյքով կարգացինք եւ փակեցինք այս
շահեկան հատորը:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

ՆՈԹԲ ԵՒ ՆԻՇԲ

«ԱՐԱՐԱՍ» ՕՐԱԹԵՐԹԻ ՅՕԴՈՒԱԾԻՆ ԱՌԹԻԻ

Մենք մինչեւ այսօր գիտեինք թէ Հայ ձեռագրերու մագաղաթը վանքերու մէջ պատրաստուած է, մելանը եւ գրիչը Հայ վանականի ձեռքերուն մէջ հրաշալի էջեր են հիւսած եւ նկարած մագաղաթին վրայ, թէ՛ Ս. Յակոբ-եանց միաբաններու արիւնով է պաշտպանուած Հայ գրը-չագիրներու գանձատունը. գիտեինք նաև թէ Ձեռագրաց Յուցակներ հրատարակուած են եւ կը հրատարակուին, նո՛յն վանականներու տարիներու աշխատանքով, սակայն չէի՛նք գիտեր թէ անոնց սեփականութեան իրաւունքը կորսնցուցած ենք:

Արտասահմանի մէջ, մեր հայկական ձեռագիր-ներու ցուցակները^(*) տակաւին չե՛ն ունեցած մէկ հատ գնորդ ոչ իսկ նպարավաճառ-մտաւորականներուն մէջ, ունեցալու համար սեփականատէր մը, մեզմէ տարբեր:

Անյուրջ յօդուածներէ տարբեր բան մը կը սպա-սէինք «Արարատ»-էն՝ մեր վերջին այս տագնապի օրե-րուն: Նուագագոյնը որ կրնանք ըսել այն է՝ թէ յուսա-խար եղանք:

«ՍԻՈՆ»

(*) Երեսնագլ՜մի Հայոց Պատրիարքութեան Տպարանէն ցարդ լոյս տեսած են.

ա. — «Յուցակ Հայերէն Ձեռագրաց Հալէպի Ս. Քառասուն Մանկունք Եկեղեցւոյ Եւ Մասնաւորաց», Կազմեց Արտաւազկ Արքեպիսկոպոս Սիրժէեան, 1935, ԻԲԺ 415 էջ:

բ. — «Մայր Յուցակ Ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց», Բ. Հատոր: Կազմեց Նորայր Եպս. Պոպարեան, 1953, ԸԺ 295 էջ:

գ. — Նոյնին Դ. Հատորը: 1954, ԸԺ 309 էջ:

դ. — Նոյնին Դ. Հատորը: 1956, ԺԶԺ 275 էջ:

ե. — Նոյնին Ե. Հատորը: 1960, ԺԶԺ 330 էջ:

զ. — «Մայր Յուցակ Ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց», Ա. Հատոր, Վերա-նայում եւ ամբողջացած: Կազմեց Ն. Եպս. Պոպարեան: 1966, ԺԶԺ 676 էջ:

Զ Ե Կ Ո Յ Ց

ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻԼՊԵՆԿԵԱՆ ԴԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

1967-68 Տարեշրջանի Համալսարանական Կրթաթոշակներ

1.— Դալուստ Կիլպենկեան Հիմնարկութիւնը 1967-68 ուսումնական տարեշրջանին համար եւս որոշ թիւով կրթաթոշակներ պիտի յատկացնէ արժանաւոր հայ ուսանողներու:

2.— Կրթաթոշակներու յատկացումը պիտի կատարուի քննութեամբ, հայկական ծագում ունեցող ուսանողներու՝ որոնք իրենց ընտանիքին եւ կամ այլ երկրի մը կրթական հաստատութիւններէն մէկուն մէջ բարձրագոյն ուսման հետեւելու համար դուրս եկն իսկական անհրաժեշտ միջոցներէն: Սկզբունքով Հիմնարկութիւնը չի փոփոխեր հովանաւորել ուսանողներ՝ որոնք իրենց բարձրագոյն ուսման կ'ուզեն հետեւիլ հետաւոր երկիրներու համալսարաններուն մէջ: Շատ բացառիկ պարագաներու տակ է միայն որ կրթաթոշակներ կրնան յատկացուիլ այս վերջիններուն՝ եթէ նախընտրուած մասնագիտութեան կայելի չէ հետեւիլ տեղական համալսարաններու մէջ:

3.— Թեկնածուները պարտին լրացնել համալսարանական մաստի անհրաժեշտ բոլոր պայմանները եւ ընդունուած ըլլալ նուազագոյն «Սփօմօր» դասարանը կամ յաջորդութեամբ անցուցած՝ Բ. կարգի «Պալադիա»-ի քննութիւնները:

4.— Ընտրութիւնները պիտի կատարուին այն թեկնածուներէն միայն՝ որոնք ունին ուսումնական բարձր մակարդակ: Ընտրական Յանձնախումբը տեսնցմէ կ'ընտրէ իր դատողութեամբ արժանաւորագոյն նկատուած թեկնածուները միայն:

5.— Թեկնածուները իրենց մեծագիւր դիմումագիրը պէտք է ներկայացուցած ըլլան ստորեւ նշանակուած հասցէներէն մէկուն (պարագային համաձայն) ամենէն ուշ մինչեւ 31 Մայիս, 1967: Ի պատասխան՝ թեկնածուներուն կը դրուին հարցաթերթիկներ՝ որոնք ճշգրտօրէն լցնուելէ ետք, պահանջուած փաստաթուղթերուն հետ պէտք է վերադարձուին Հիմնարկութեան ներկայացուցիչ մարմիններուն եւ կամ Լիզպոնի Կեդրոնին, ամենէն ուշ մինչեւ 31 Յուլիս, 1967: (Հարաւային Ամերիկայի երկիրներուն, ինչպէս նաեւ Աւստրալիոյ համար այս թուականները պիտի ըլլան յաջորդաբար 15 Դեկտեմբեր 1967 եւ 15 Փետրուար 1968):

6.— Հիմնարկութիւնը սահմանափակ թիւով կրթաթոշակներու համար նկատի պիտի ունենայ նաեւ դիմումներ թեկնածուներէ՝ որոնք արդէն տիրացած են համալսարանական վկայականի մը եւ կը փոփոխեն կատարելագործել իրենց ուսումը իրենց ընտանիքի կամ արտասահմանի կրթական բարձրագոյն հաստատութիւններէն մէկուն մէջ: Նախընտրութիւնը պիտի տրուի արժանաւորագոյն թեկնածուներէն անոնց՝ որոնք նախապէս օգտուած չեն ընաւ Հիմնարկութեան կրթաթոշակներէն: Դիմումները պէտք է կատարուին վերոյիշեալ մեծով դարձեալ եւ նկատի պէտք է առնուին նախ պայմանաժամերը:

7.— Ներկայացուած դիմումները ի վերջոյ պիտի կեդրոնացուին Լիզպոն՝ ուր Հիմնարկութեան Ընտրական Յանձնախումբը իր վերջնական որոշումները պիտի տայ Օգոստոս-Սեպտեմբեր ամիսներու ընթացքին: (Հարաւային Ամերիկայի երկիրներուն եւ Աւստրալիոյ պարագային՝ Փետրուարի վերջը): Յանձնախումբին որոշումները թեկնածուներուն պիտի հաղորդուին ուղղակի Լիզպոնի Կեդրոնէն:

Տ.— Դիմումները պէտք է ուղարկուին հետևեալ հասցէներուն.

Ա.— Լիբանան բնակող բեկմածուններուն համար,

Educational Committee of the Calouste Gulbenkian Foundation in the Lebanon,
Stephan Building,
Riad Solh Street,
Beirut — Lebanon.

Բ.— Սուրիա բնակող բեկմածուններուն համար,

Mr. K. Nersoyan,
P. O. Box 757,
Aleppo — Syria.

Գ.— Ֆրանսա բնակող բեկմածուններուն համար,

Comité des Boursiers Arméniens de la Fondation Calouste Gulbenkian,
51 Avenue d'Iéna,
Paris XVIe — France.

Դ.— Անգլիա բնակող բեկմածուններուն համար,

The Secretary,
Calouste Gulbenkian Foundation,
U. K. & British Commonwealth Branch,
98 Portland Place,
London W 1 — England.

Ծ.— Վերսիե, Լաշենեզն տարբեր երկիրներ բնակող քեկնածուններ, ինչ ալ բլլայ իրենց հպատակութիւնը, պէտք է գիտեն ուղղակի Հիմնարկութեան Կեդրոնին, հետևեալ հասցէով,

Calouste Gulbenkian Foundation,
Department of Armenian Affairs,
Scholarships Selection Committee,
Avenida de Berna, 45-A,
Lisboa — 1, Portugal.

10.— Ներկայ ուսումնական տարեշրջանին Հիմնարկութենէն Համալսարանական հրթրթռչակ ստացող ուսանողներ իրենց հրթրթռչակները 1967/68 տարեշրջանին վերանորոգելու տալու համար պարտին իրենց դիմումները յղել ուղղակի Հիմնարկութեան Կեդրոնին՝ ստանալու համար հարկ եղած հարցաթերթիկները՝ որոնք ամբողջացուելէ ետք պէտք է վերադարձուն Լիզպոն՝ ամենէն ուշ մինչեւ 15 Յուլիս, 1967: (Հարուսային Ամերիկայի եւ Աւստրալիայի պարագային մինչեւ 15 Փետրուար, 1968:)

ԴԱՆՈՒՍՏ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

1 Մարտ 1967. Լիզպոն.

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

* Կիր. 5 Փետր.— Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գարութին, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարան էր Հոգւ: Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեան:

* Կիր. 12 Փետր.— Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գարութին: Ժամարան էր Հոգւ: Տ. Արշէն Արդ. Այվազեան:

* Կիր. 19 Փետր.— Բարեկենդան Առաջադրի Պանոս: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գարութին: Ժամարան էր Արթ. Տ. Կարապետ Ա. Քննչ. Անդրէասեան:

* Ուր. 24 Փետր.— Նախատանակին ի Ս. Գարութին: Ժամարան էր Հոգւ: Տ. Լաւրիկ Արդ. Այվազեան:

* Շր. 25 Փետր.— Ս. Սարգսի Զօրավարին, Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Սարգսի Հնագրեան մատրան մէջ: Ժամարան էր Հոգւ: Տ. Սամուէլ Արդ. Այվազեան: Ս. Պատարազէն հաբ, ըստ սովորութեան, կատարուեցաւ Հոգւ Հնագրեան պաշտոնի Ս. Աթոռայա եւ աղբիւ հանգուցեալ մեծանուն ընդերքար Գալուստ Կրկնեկեանի հօր՝ Սարգսի Հոգւոյն համար, նախադասութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսին:

* Կիր. 26 Փետր.— Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գարութին, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարան էր Հոգւ: Տ. Զարեհ Արդ. Բափալեան:

— Տեաներդատալի մեծահանգէս Նախատանակին եւ Վեդատանքին՝ Մայր Տաճարին մէջ Նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

— Իրկինաղէմին, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցան Վեկեցէի եւ Հսկման կարգեր: Հանդիսուեցան էր Գերշ. Տ. Նորայր Եպիսկոպոս:

— Գիւրբ, Ժառանգաւորաց Վարժարանի դասին վրայ կր վառէր Տեաներդատալի աւանդական կրակը, բազմաշարիւր Ժողովուրդի օտարած խրախճանական տեսարաններու ընդմէջէն:

* Բշ. 27 Փետր.— Տեաներդատալ: Օրուան հանդիսուոր Ս. Պատարազը՝ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուց եւ քարոզեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպ. Ժառանգաւոր Սիմէոն Մեհուրիի՝ Աստուծամօր ուղղած այն խօսքին, թէ Բիւռուս շատերու կանգնումին եւ շատերու գլորման պատճառ պիտի դառնայ: Բացարդեց թէ խկապէս իրականացաւ Սիմէոնի այդ մարգարէութիւնը:

* Կիր. 5 Մարտ.— Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գարութին, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին

մէջ: Ժամարան էր Հոգւ: Տ. Դանիէլ Վրդ. Շամբեան:

* Դշ. 8 Մարտ.— Վարդանանց մեծահանգէս Նախատանակին ի Ս. Գարութին: Ժամարան էր Հոգւ: Տ. Լաւրիկ Արքեպիսկոպոս:

* Եշ. 9 Մարտ.— Ս. Վարդանանց զօրավարաց մերոց (Յիշատակ մեռելոց եւ տոն ազգային): Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ Ս. Պատարազը մատուց, ըստ սովորութեան, Ժանոց Վարժարանին եւ Ընծայարանի Փոխ Տեսուչը՝ Հոգւ: Տ. Արշէն Արդ. Այվազեան: Քարոզեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս, բնարան ունենալով Վեկէ ոչ մարմնական համարէին կոնին, այլ Հոգւոյ տառաքնութիւնը: Խօսեցաւ Վարդանանց սերունդի հոգեկան տրուութեան եւ ազգային Նախամեծանկարութեան ողբի մասին: Քարոզէն հաբ, Նախադասութեամբ Լուսարարապետ Սարգսին, կատարուեցաւ «Հայրապետական Մայթեան»՝ Ն. Ս. Օժուրին Տ. Տ. Վաղէն Ա. Կաթողիկոսի անուն տանին սաթիւ, իսկ Ս. Պատարազէն հաբ, դարձեալ Լուսարարապետ Ս. Հօր Նախադասութեամբ, Հոգւահանգրեան հանգրիսուոր պաշտոնի՝ Վարդանանց Նախատանակեց Հոգի ներուն համար: Ժառանգաւոր սաները Ս. Հոգւորդութիւն ստացան իրենց Տեսչին մեծամբ:

* Ուր. 10 Մարտ.— Ըստ սովորութեան, Ս. Պատարազ մատուցուեցաւ Ուղղափառ Ասորոց Ս. Մարիւս Աւետարանի եկեղեցիին մէջ: Ժամարան էր Հոգւ: Տ. Պարէա Արդ. Երէկեան: Քարոզեց Հոգւ: Տ. Դանիէլ Վրդ. Շամբեան, խօսելով բարեկաշտութեան վրայ, ընելով Նաւ. տառամական Ասորոց վանքին: Ս. Պատարազէն հաբ Միտրանութիւնս պատուաթիւրուեցաւ Ասորոց Գերշ. Եպիսկոպոսին: Երթուղարձի Թափօրները դիտարեց Աւագ Քարոզման Հոգւ: Տ. Գեորգ Վրդ. Նաղարեան:

* Շր. 11 Մարտ.— Ըստ սովորութեան, Երկուցեան Ժամեղուութեան ընթացքին կատարուեցաւ Մայր Տաճարի խորաններուն եւ դիտար սրբանկարներուն վարդապետութիւն:

* Կիր. 12 Մարտ.— Բուն Բարեկենդան: Փակելով-խորանի Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամարան էր Հոգւ: Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեան: Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս, ըստ սովորութեան, կր վարէր Դպրապետի պաշտոնը:

* Դշ. 15 Մարտ.— Սկիզբ կարգաց Մեծի Պանոս: Առատուն, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Վերնադալի առաջին Ժամեղութիւնը, իսկ կէսօրէ հաբ՝ առաջին Վերնադալական Ժամեղութիւնը:

* Եշ. 16 Մարտ.— Իրկինաղէմին, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Մեծ Պաշտոն Վեկեցէի առաջին Ժամեղութիւնը, որուն ընթացքին Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս քարոզեց Պահի զոգափարին մարման եւ պահեցութեան կարեւորութեան շուրջ, Հոգւոյ եւ խնայական տեսակէտներէ միանգամայն:

* Ուր. 17 Մարտ.— Նախատանակը պաշտուեցաւ Ս. Աթոռայ Դշաղարաց Մատենադարանը Եղոց Ս.

Թորոս եկեղեցիին մէջ: Հանդիսացեալն էր Զատիկ-
բառան Տեսուչը՝ Գերշ. Տ. Նորայր եպիսկոպոս:

✱ Եր. 18 Մարտ.— Ս. Թեոդորոսի գորավարին:
Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ եւ Ս.
Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Թորոս եկեղեցիին
մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Սամուէլ Արդ. Աղոյ-
եան:

— Կէսօրէ կտք ժամը Յին, վաղուան Արտաք-
ման Կիւսակի տոթով, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր
գլխաւորութեամբ, Միտրանութիւնը «Հրաշափառ»ով
մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր պաշ-
տուեցան երեկոյեան ժամերգութիւնն ու նախատո-
նակը Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ապա կատար-
ւեցաւ Տնօրէնական Սրբաւեղակաց այցելութեան հան-
դիսաւոր Թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրացեալն էր
Հոգւ. Տ. Ներսէս Վրդ. Բաղուշեան:

✱ Կեր. 19 Մարտ.— Արտաւաճառ: Գերակային
եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան եւ
Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Լուսաւորիչ:
Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Պարէտ Արդ. Երէջեան:
Ապա կատարուեցաւ երբայրած մեծահանգէս Թափօր
Քրիստոսի Ս. Գերակամին եւ Պատանոսեղոյսի
չուրջ, գլխաւորութեամբ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր:

✱ Դշ. 22 Մարտ.— Կէսօրէ առաջ ժամը Տ. 30ին,
Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցաւ Մեծ Պահօց յա-
տուի «Ճաշու» առաջին ժամերգութիւնը:

✱ Եր. 25 Մարտ.— Ս. Կիրիլի Երուսաղիմայ
Հայրապետին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր
Տաճարի Աւանդատան Ս. Կիրիլի սեղանին վրայ:
Ժամարարն էր Արթ. Տ. Կարապետ Ա. Քննչ. Անդ-
րէասեան:

✱ Կեր. 26 Մարտ.— Ամառակին: Ս. Պատարագը
մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղբի: Ժամարարն էր Հոգւ.
Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեան: Քարոզեց Գերշ.
Տ. Նորայր եպիսկոպոս, մեկնարանելով Անտաղի
աւետարանական տոակը:

✱ Եշ. 30 Մարտ.— Իրեկուսի Լսիլումին քարո-
զեց Գերշ. Տ. Շահէ եպիսկոպոս, բնորան սնեհա-
լով «Հայր, մեղայ յերկինս եւ առաջի քո (Ղուկ.
Ժե. 21): Խօսեցաւ մեղքի մասին գոյութիւն սնե-
ցող զանազան բմբնութեան շուրջ, եղբայրացեալով
թէ մեղքը ծագում կ'առնէ այն վայրկեանէն երբ
առհարգ կը խոտորի Աստուծոյ իրեն համար դժամ
եւ սահմանած ճանապարհէն, եւ թէ մեղք կը գոր-
ծենք այն առեւ՝ երբ կը զարթնէ ձգտել կատարե-
լութեան:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

✱ Կեր. 19 Փետր.— Անդրէոյ Ն. Վ. Էլիզապէթ
Բ. Թագուհիի ամուսնոյն՝ Էտիէպուրիկի Դուքս Իշ-

խան Ֆրիլիխի Երուսաղէմ այցելութեան տոթով,
բաղաբիտ վսեմ. Մուհամմէդին կողմէ Ինթերբոնի-
նէնթըլ պանդոկի մէջ տրուած ճաշկերոյթին ներկայ
գտնուեցան Լուսաւորացեալ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արթ.
եպիսկոպոս եւ Աւագ-Թարգման Հոգւ. Տ. Գէորգ
Վրդ.: Ճաշէն ետք, վսեմ. հիւրը առաջնորդուեցաւ
Ս. Յարութեան Տաճար, ուր նոյնպէս Գերշ. Լու-
սաւորացեալ Սրբազանն ու Աւագ-Թարգմանը այլ
յարանուանութեանց ներկայացուցիչներուն հետ դի-
մաւորեցին գինք:

✱ Դշ. 8 Մարտ.— Իրեկուսի ժամը Յին: Սուր-
բոյ աղագային տանին տոթի, սուրիական ընդհ. հիւ-
պատոսին կողմէ Սէյնթ Ճօրճ պանդոկին մէջ տրու-
ած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Գերշ.
Լուսաւորացեալ Տ. Հայրիկ Արթեպիսկոպոս, ընկե-
րակցութեամբ Հոգւ. Տ. Գէորգ Վարդապետի եւ
Տիար Կ. Հինգլեանի:

✱ Դշ. 14 Մարտ.— Ամմանի Թրքական դեսպա-
նը, ընկերակցութեամբ Երուսաղէմի Թրքական հիւ-
պատոսին, այցելութեան եկաւ Ամեն. Պատրիարք
Ս. Հօր:

✱ Եշ. 16 Մարտ.— Իրաքի ընդհ. հիւպատոս
Պրն. Անուար Խօճայի կողմէ Սէյնթ Ճօրճ պանդոկին
մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ
Լուսաւորացեալ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արթեպիսկոպոս,
ընկերակցութեամբ Հոգւ. Տ. Գէորգ Վարդապետի
եւ Տիար Կ. Հինգլեանի:

✱ Դշ. 21 Մարտ.— Իսլամաց Գուրպան պաշ-
րամի տոթով, Կէսօրէ առաջ, Ամեն. Պատրիարք Ս.
Հայր, ընկերակցութեամբ Լուսաւորացեալ Գերշ.
Տ. Հայրիկ Արթեպիսկոպոսի, Աւագ-Թարգման Հոգւ.
Տ. Գէորգ Վարդապետի եւ Տիար Կ. Հինգլեանի, ըն-
տրահարկական այցելութեան տուաւ բաղաբիտ վսեմ.
Մուհամմէդին, Ոստիկանապետին, Զինուորական
Ընդհ. Հրամանատարին, Բաղաբապետին, Սէնատի
Արարիոյ, Եղիպտոսի, Իրաքի, Սուրիոյ եւ Թուրքիոյ
ընդհ. հիւպատոսներուն:

✱ Դշ. 28 Մարտ.— Եւրոպացաց Ս. Զատիկ տո-
նին տոթով, Կէսօրէ առաջ, Ամեն. Պատրիարք Ս.
Հայր, ընկերակցութեամբ Գերշ. Եպիսկոպոսներու
եւ Հոգւ. Միտրան Հայրերու, շնորհաւորական այ-
ցելութեան տուաւ Ֆրանչիսկեանց Գերշ. Կիւսթոսի
եւ Լաւրնաց Ամեն. Ս. Պատրիարքին: Ապա, ընկե-
րակցութեամբ Դիւանապետ Գերշ. Տ. Շահէ եպիս-
կոպոսի եւ Տիար Կ. Հինգլեանի, այցելեց Պապական
Նուիրակին, Անկլիքան Արթեպիսկոպոսին եւ Արար-
Անկլիքան Եպիսկոպոսին: Իսկ Լուսաւորացեալ Գերշ.
Տ. Հայրիկ Արթեպիսկոպոս, ընկերակցութեամբ
Հոգւ. Հայրերու, այցելեց Յոյն-Կաթոլիկներու Ե-
պիսկոպոսին, Մարոնիթ Համայնքի եւ Հայ-Կաթո-
լիկներու Մեծաւորներուն եւ Լուսաւորականներուն ու
Արար-Լուսաւորականներուն երէցներուն:

1967-Ի «Ս Ի Ո Ն» ԿԸ ՆՈՒՒՐԵՆ

ԱՄԵՐԻԿԱՅԷՆ

Հոգշ. Տ. Արիս Արդ. Շիրվանեան՝ Տկն. Պահրի Գիրքէհին, Հալէպ

Հոգշ. Տ. Արշակ Վրդ. Խաչատուրեան՝ Տիար Գեորգ Թիւրքինեանին, Գանատա
Տէր եւ Տկն. Ճէյմս Գաբրիէլի, Գալիֆորնիա
Տիար Հինթի Գալայեանին, Նիւ Եորք

Արժ. Տ. Արտէն Բինյ. Աշենեան՝ Տիար Յակոբ Յարութիւնեանին, Ֆրեզնո

Արժ. Տ. Վարդան Բինյ. Ասագեան՝ Տիար Տիգրան Պազայեանին, Նիւ Ճրքի

Օրդ. Խանրմ Սարգիսեան՝ Տիար Մարտիրոս Գաբրիէլեանին, Սամ Ֆրանսիսքո
Ֆրեզնոյի Ս. Երրորդուրիւմ Եկեղեցիի մատենադարանին
Ֆրեզնոյի Հանրային Մատենադարանին

Տիար Պետրոս Դոնեանեան՝ Սմբատ Արդ. Լափանեանին, Լոս Անճելես

Տկն. Աննա Ուիլիըմսըն՝ Տկն. Սուրբան Եուսուփեանին, Նիւ Հէմքայր

Տիար Կարապետ Հօրամազեան՝ Տիար Պարսամ Պարսամեանին, Տիբրոյք

Տիար Հայկ Մարտիրոսեան՝ Տիար Արսէն Հօկրոյեանին, Նիւ Եորք

Տիար Մովսէս Ճանոյեան՝ Տիար Յակոբ Ճանոյեանին, Մինէաքոլիս

Օրդ. Էլիզապէթ Տաւուսեան՝ Տիար Խաչիկ Պարսամեանին, Մասաչուսեց

ՊՐԱԶԻԼԷՆ

Հոգշ. Տ. Տաքիս Վրդ. Ղարիպեան՝ Օրդ. Մաքրուհի Ղարիպեանին, Հալէպ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԷՆ

Գեքշ. Տ. Հայկազուն Արքեպս. Արքահամեան՝ Տիար Հայկ Օհաննէսեանին, Գահիրէ
Տիար Անուշահան Սիմոնեանին, Պէյրութ

ՀՆԴԱՍՏԱՆԷՆ

Հոգշ. Տ. Գեղամ Վրդ. Զաքարեան՝ Տիար Յակոբ Զաքարեանին, Պէյրութ

ՖԻՆԼԱՆԴԷՆ

Գեքշ. Տ. Սեբոսթիան Արքեպս. Մանուկեան՝ Տիար Արշակ Սարգիսեանին, Ֆրեզնո
Տիար Մարութ Յովհաննէսեանին, Մոնթէվիտո

Հոգշ. Տ. Դաւիթ Ե. Վրդ. Սահակեան՝ Տիար Վահան Սրիֆօնին, Կալիֆա

Հոգշ. Տ. Վաչէ Վրդ. Իգնատիոսեան՝ Տիար Սարգիս Իգնատիոսեանին, Պէյրութ
Տիար Ժագ Անէմեանին, Պէյրութ

Օրդ. Ե. Օհանեան՝ Օրդ. Սիրանուշ Սրապեանին, Փարիզ

ԼԻԲԱՆԱՆԷՆ

Օրդ. Նուարդ Եաղլեան՝ Տկն. Արաքի Մուլինոյին, Իրլանտա

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՐԲԱԳՐԱԿԱՆ	Էջ
Վերաբացուող Վերքեր	97
Հաղորդագրություն	106
ԿՐՕՆԱԿԱՆ	
Ազոբբ	107
Կուզե՝ս Կրոնական Ընտր	111
ԿՐՕՆԱ-ԻՄԱՍՍԱՍԻՐԱԿԱՆ	
Գրիստոնեություն և Հելլենիզմ	114
ԲԱՆԱՍՏԵՂՆԱԿԱՆ	
Հայրենաբաղձություն	123
Երազին	124
Իմ Սիրտը Խաչում է Հիմա	124
ՊԱՏՄԱԿԱՆ	
Յիշատակարան Ներսէս Եպիսկոպոսի	125
Գողգոթա Թրախյա Հոգեւորականության	130
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	
Փայտափորագրության Արուեստը Հայոց Մէջ	146
ԺԶ. Դարի Եղեցարային Արուեստի	
Մի Զարգացմանակ	153
Յուզակ և Յիշատակարաններ	
Երուսաղէմի Կիւլպէնկեան Մատենադարանի	
Հայ Հմատիկ Գիրքերու (1512-1800)	156
ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ	
Վիպագրություն Կոստանդնուպոլիս Մայրաքաղաքին	171
ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ	
«Իտիմի Դրամական շրջանառությունը	
Դրամագիտության Տուեալներով».	
«Յովսափ Սերաստացի. Բանաստեղծություններ».	183
ՆՕԹՔ ԵՆ ՆԵՇՔ	
«Արարատ» Օրաթերթի Յօդուածին Առիւ	186
Զեկոյց Գ. Կիւլպէնկեան Հիմնարկության	187
Ս. ԶԱԿՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ	
Եկեղեցական-Բնական	189
Պաշտօնական	190
Յանկ 1967-ի «ՍԻՈՆ»ի Նուիրատուներու	191
Բովանդակություն	192

«ՍԻՈՆ»ի վերաբերեալ ամէն բարակցութիւն և առաջում կատարել հետեւեալ հասցէին.—

MR. ARA KALAYDJIAN. REDACTION OF «SION»,
P. O. BOX 4001. JERUSALEM—JORDAN.

«ՍԻՈՆ»ի տարեկան բաժնեգինն է Ամերիկայի համար՝ 5 Տոլար
բոլոր այլ երկիրներու համար՝ 1 Սրերլին

تصغيرها - بطريكية الارمن الارثوذكس المدير والمحرر المسؤول - صاحب النيافة رئيس الاساقفة هايكازون ابراهيميان
PROP. - HIS BEATITUDE THE ARMENIAN PATRIARCH OF JERUSALEM. ED. - ARCH. HAIGAZOUN ABRAHAMIAN

مارس - أبريل - ١٩٦٧ طبع في مطبعة دير الارمن - القدس العدد ٤٣٠

NO. 3-4 PRINTED BY THE ARMENIAN CONVENT PRINTING PRESS, JERUSALEM. MARCH-APRIL 1967

